

KORUNK

KÖLTÉSZET ÉS KOMMUNIKÁ-
CIÓ • LÍRAI PÁRBESZÉD •
AZ ELÉGIKUSTÓL A GROTESZ-
KIG • MI A KÖLTŐI MOTÍ-
VUM? • VERS — ÜNNEP NÉL-
KÜL • A KÖLTÉSZET JOGAI
(ÉS KÖTELESSÉGEI) • VAR-
GYASI VÁLTOZÁSOK • KÖL-
TÉSZETÜNK — A ROMÁN KRI-
TIKA TÜKRÉBEN • BENEDEK
ELEK SZÉP ÖREGSÉGE • 30
KÖLTŐ — 37 VERS • PICAS-
SO ÉS AMI UTÁNA JÖN • •

1979 • 9

KORUNK

XXXVIII. ÉVFOLYAM, 9. SZÁM • 1979. SZEPTEMBER

- SIPOS ISTVÁN • Ma — a holnap energiáért 665
HORVATH IMRE • Kecskéképű táj, Kompromisszum, Örömök (versek) 667
HEGEDUS JÁNOS • Benedek Elek szép öregsége 668
KÁNYADI SANDOR • Lovak a porondon (vers) 672
LÁSZLÓFFY ALADÁR • Kint és bent (vers) 672
KANTOR LAJOS • A költészet jogai (és kötelességei) 673
* * * Lírai párbeszéd — 1979 (Csiki László, Soltész József, Vásárhelyi Géza, Lászlóffy Csaba, Markó Béla, Pataki István, Szócs Géza, Egyed Péter, Adonyi Nagy Mária, Nagygarda József, Körössi P. József, Palotás Dezső, Cselényi Béla, Kerekes Mária, Horváth Alpar Szilamér, Hunyadi Mátyás, Réthy Emese, Gál Éva Emese, Máté Imre, Hadházi Zsuzsa, Jakabos István, Bíró Ferenc, Szabó Péter, Beke Mihály András és Fazekas László versei) 677
K. L. • Költészet és kommunikáció 687
HORVATH IMRE • Sarkalló hiányérzet 687
SZÉKELY JÁNOS • Az erkölcsi-szellemi szabályozás 688
KÁNYADI SANDOR • Nemcsak birtokunk: édenünk 689
LÁSZLÓFFY ALADÁR • Mi is neked a költészet? 690
VÁSÁRHELYI GÉZA • Nem „élvezet” kérdése... 690
LÁSZLÓFFY CSABA • Kevés zászlónkra annyit írni, hogy: „Bámulatba ejtek mindenkit!” 691
FARKAS ÁRPÁD • Nem birtokolni óhajt, hanem beleépülni... 691
CSIKI LÁSZLÓ • (Ellen)véleményem a költészetről 692
SZÓCS GÉZA • A költészet szerepe: emlékezés és megismerés 694
BOÉR GÉZA • A metafora kijátszása 696
CSELÉNYI BÉLA • Átadni a stafétabotot a soros „érthetetlennek” 696
KOZMA SZILÁRD • A mozdulat, a veszély és a sebek kérdése a költői megismerésben (prózavers) 697
SZÉLES KLÁRA • Mi a költői motívum? 698
EGYED PÉTER • Ízlésünk antinómiái, avagy a gúzsba kötött katarzis 702
CS. GYÍMESI ÉVA • Az elégikustól a groteszkig (egy helyzet tudat revíziója) 706
MÁTYÁS B. FERENC • Könyörgés (vers) 708
BÍRÓ FERENC • Hogyan élénk örökké? 709
BORCSA JÁNOS • „Hogy az ének öröm lehessen megint” 713
SZILÁGYI JÚLIA • Vers — ünnep nélkül 716
* * * Költészetünk — a román kritika tükrében (Emil Manu, Dan Culcer, George Arion és Constantin Cubleşan írásai — N. E. fordításai) 718
BALOGH EDGAR • Vargyasi változások 721

JEGYZETEK

- TÓTH SÁNDOR • Tudor Bugnariu köszöntése 725
MOHI SÁNDOR • Picasso és ami utána jön 726
BÁGYONI SZABÓ ISTVÁN • Kalákába 728

(Folytatása a III. borítón)

KORUNK

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926) — SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929—1940).
Főszerkesztő: Gáll Ernő • Főszerkesztő-helyettes: Rácz Győző
Felelős titkár: Bitoók János
Szerkesztőség: Kolozsvár-Napoca, Mócok útja 3.
Telefon: 2 18 36 (főszerkesztő); 1 60 30/117 (titkárság); 1 60 30/125 (szerkesztők).
Postacím: 3400 Cluj-Napoca, căsuța poștală 273, Republica Socialistă România.

Ma — a holnapi energiáért

Komoly szakvélemények egész sora, beszédes szám adatok és elgondolkozott kimutatások tömege, de legmeggyőzőbben a hétköznapi valósága figyelmezteti — az utóbbi időben mind gyakrabban — a világgözvéleményt: pótolhatatlanul fogynak a hosszabb ideig kiapadhatatlannak vélt és ezért felelőtlenül kitermelt hagyományos nyers- és fűtőanyagkészletek. Energiaválság fenyegeti földgolyónkat. Mind ez talán nem lenne nyugtalanító hatással az emberiségre, ha a jelenkori műszaki civilizáció, a modern ipar legjelentősebb ágai, a szállítások és szolgáltatások nélkülözhetetlen hálózata, végső soron a mindennapi élet nem alapulna épp ezeken az eltűnőben lévő anyagokon, és elsősorban, szinte kizárólag, a kőolajon, valamint ennek származékain.

Márpedig a „fekete arany“ helyzete nagyon is aggasztó a jelenlegi világgazdaságban, mivel egyre számottevőbb nehézségekbe ütközik a kőolajszükségletek biztosítása a gyorsan csökkenő kínálat és az ugrásszerűen növekvő kereslet miatt. Mind mélyebb és helyrehozhatatlanabb az eltolódás. Nem is lehet ezen megütközni, ha figyelembe vesszük, hogy 1900-ban a világ 24 000 000 tonna kőolajat használt el, 1978-ban viszont hárommilliárd-negyvenötmillió tonnát, ami száznegyvenöt-szörös növekedésnek felel meg; s ez egyesek szerint korántsem jelenti a felső határt, mivel az előrelátható kereslet már 1990-ben eléri az ötmilliárd tonnát. A növekedés különösen gyors ütemű az évszázad közepétől: 1950-ben a kőolaj részaránya a világ energiamérlegében csaknem huszonhét százalék volt, alig tizenkét év elteltével, 1962-ben már megközelítette a negyvenöt százalékot, jelenleg pedig a világ átlagos energiaszükségletének több mint ötven százalékát fedezi kőolajból. Ezzel szemben a Föld jelenleg feltárt és ismert energiakészletének csak kis részét, 25 százalékát (vagy még ennél is kevesebbet) teszi ki a kőolaj meg a földgáz, ennek területi megoszlása és kitermelése is egyenlőtlen, míg a XX. században indokolatlanul és könnyen „feledésbe merült“, kellőképpen ki nem aknázott széntartalékok részaránya 70 százalék.

Ilyen körülmények között már a közeljövőnek elkerülhetetlenül el kell hoznia az összes létező kőolaj-, illetve földgáz tartalékok szükség szerű kimerülését. Ezen a tényen nem változtathat lényegbevágó módon az sem, hogy még vannak feltárára váró, valamint teljesen ki nem termelt készletek; ezek esetleg néhány évvel meghosszabbíthatják a legderülátóbb felmérések szerint is 30—50 évre tehető folyamatot, amelynek aggasztó előjelei már most egyre nyilvánvalóbbak. Elég csak arra utalnunk, hogy a legfrissebb adatok szerint a világpiacon a kínálatot meghaladó kőolajkereslet 150 millió tonnára rúg, a napi deficit pedig 2 millió hordóra értékelhető, ami öt év alatt megkétszereződhet, 1990-ben már 10 millió hordó lehet, az ezredfordulón pedig 20 millióra számíthatunk, ha az emberiség legalább most nem foganatosít határozott intézkedéseket.

Az energiaválság mindenekelőtt a kőolaj világpiacon árának gyors emelkedésével jár együtt, amely csupán az utóbbi kilenc év során a tizenegyszeresére növekedett, ez ráadásul nem is volt egyenletes, mivel — főképp 1973 óta — a drágulás egyre gyorsuló tendenciát mutat, aminek következtében 1979-ben, pontosabban az első felében a kőolaj ára további 1,7-szeresére emelkedett. Úgy véljük, nem szorul külön bizonyításra a nyilvánvaló következmény: a kőolajat, földgázt és más hagyományos energiahordozókat nagy mennyiségben importáló országok rendkívül nehéz pénzügyi erőfeszítésekre kényszerülnek.

A műszaki-gazdasági vonatkozásokon túlmenően az energiakérdés latinája betört a nemzetközi élet több más területére is, és bonyolult politikai, jogi, sőt ökológiai vetületei vannak. Ezek megoldása végett napirendre kerül a fejlődést gátló tényezők felszámolása, az imperialista, megkülönböztető politikáról történő lemondás követelménye, a népek önrendelkezési jogának elismerése saját természeti tartalékaik felett, azok szabad felhasználása fejlődésük érdekében, az igazságos és méltányos arányok kialakítása, az ember és a természet közötti egyensúly fenntartásának szükségessége.

Felmerülhet a kérdés: miért foglalkoztatja altalajkincsekben gazdag országunkat is a nemzetközi energiahelyzet, miért kell késedelem nélkül reagálnunk a világpiacon eluralkodott nyersanyagválságra, amikor, tudvalevőleg, rendelkezünk kőolaj tartalékokkal, amelyek kitermelése folyamatosan felfelé ível?

Valóban, az 1937-ben elért évi 7,2 millió tonnás kőolajtermeléshez viszonyítva — amely akkor Románia számára az ötödik helyet biztosította a világ jelentős ki-termelő országai között — az 1970 és 1979 között elért évi 13,5-14,5 millió tonnás szint vitathatatlanul hatalmas előrelépést jelent. Ennek ellenére kőolajtermelésünk jelenleg már nem elegendő a nemzetgazdaság rohamosan megnövekedett energia-szükségletének teljes kielégítéséhez, mivel — a fent említett növekedéssel egyidő-ben — történelmünk során eddig nem ismert méretű gazdasági fejlődést valósi-tottunk meg, elsősorban az iparban (és ennek keretében a petrokémiában), vala-mint a szállításban. A szükségszerűen megnövekedett hazai energiaigény hiányta-lan és zökkenőmentes fedezése érdekében a múltban sokáig hagyományosan expor-táló Románia ma kőolajfogyasztásának több mint a felét, túlnyomórészt nagy föld-rajzi távolságokban fekvő szállítóktól származó, és kizárólag szabadvalutában fize-tett importból biztosítja.

A világszerte megnyilvánuló energiaválság tehát kihát a mi gazdasági éle-tünkre is, éppúgy, mint a világ minden országára és nemzetgazdaságára. A válság nem korlátozódik és nem is korlátozható egyik vagy másik földrajzi övezetre, hanem hatását a Föld minden térségében érezteti. Elválaszthatatlan velejárója ez a jelen-ség a világméretben kibontakozó kölcsönös gazdasági egymásrautaltságnak. Az energiahiánnyal szemben fellépni tehát a világközösségnek s — ennek tevékeny tagjaként — hazánk népének is megkülönböztetett fontosságú érdeke, további elő-rehaladásunk kiemelt feltétele.

Említésre méltó tény, hogy a szocialista Romániát nem érte váratlanul és felkészületlenül az energetikai világválság jelenlegi kieleződése, ez nem uralkodhat-tott el közvetlenül nemzetgazdaságunkon, s bár hatását — az említett objektív össze-függések miatt — nem küszöbölhetjük ki gazdasági életünkéből, kellőképpen ellen-súlyozhatjuk. Ez a Román Kommunista Párt gazdaságpolitikájának következménye, annak az eredménye, hogy kellő figyelmet fordított az energiaellátottságra — ame-lyet a szocialista nemzetgazdaság fejlődését biztosító alapfontosságú tényezőnek, a tervgazdálkodás szerves részének tekintett — akkor is, amikor a nemzetközi pia-cokon még nem mutatkoztak a mostani válság jelei. A párt érdeme, hogy felismerve a nemzetközi gazdasági élet mozgatórugóit, tendenciáit, megteremtette az idejében történő megelőzés feltételeit.

A jelen és jövő feladatait meghatározó energiaprogramunk alapelvei a nem-rég közzétett dokumentumban — *Az energetikai kutatás és fejlesztés Irányelv-pro-gramja az 1981—1990-es időszakra és fő orientációi 2000-ig* — konkretizálódnak, ame-lyet azáltal, hogy szerves egységben áll az egységes gazdasági-társadalmi fejlesz-tésre, valamint a tudományos kutatásra, a technológiai és műszaki fejlesztésre vo-natkozó irányelvekkel, a társadalmunk teljes potenciálját összegező egységes pro-gram részeként a XII. pártkongresszus fog megvitatni és elfogadni.

Lényegére Nicolae Ceaușescu elvtárs így mutatott rá a Román Kommunista Párt Központi Bizottságának és Románia Legfelsőbb Gazdasági és Társadalmi Fejlesztési Tanácsának 1979. július 4—5-i együttes plenáris ülésén mondott beszé-dében: „... abból a szükségszerűségből kell kiindulnunk, hogy Románia a következő évtizedben az energia és tüzelőanyag szempontjából legyen független, függetlenítse magát az ilyen természetű behozataltól. Ez egyik alapvető célkitűzés 1990-ig.“ Ez a célkitűzés valóban ösztönző, mivel mi magunk, az általunk feltárt és értékesített anyagi tényezők révén érhetjük el.

Természetesen e merész, de teljesen valóra váltható, igényes feladat — az energetikai függetlenség — egész sor radikális intézkedés azonnali életbeléptetését követeli meg, mint például: új tüzelőanyag-tartalékoknak a legkorszerűbb techni-kai felszerelések és eljárások széles körű alkalmazása révén történő feltárását; az ország energetikai potenciáljának teljes értékesítése céljából a hidroenergetikai erő-források felhasználásának kiteljesítését (ennek 2000-ben 100 százalékosnak kell len-nie); a szilárd tüzelőanyagok, elsősorban a szén értékesítésének fokozását; a nukleá-ris energia munkába állítását (1985-ig megkezdni az energiatermelést hazánk első atomerőműve, amely a többi, fokozatosan működésbe lépővel együtt 2000-ben 10 000 MW villamos energiát fog szolgáltatni nemzetgazdaságunknak). Úgyszintén első-rendű feladat a szénhidrogének — vagyis a kőolaj és a földgáz — behozatalának és fogyasztásának minimálisra csökkentése, illetve magas fokú hatékonysággal tör-ténő felhasználása, valamint ezzel párhuzamosan az új energiaforrások (nap- és szél-energia, geotermikus energia, tengeri áramlatok energiája, biogázok) értékesítése. Az ipar szerkezetét is megfelelően módosul a kevesebb energiát fogyasztó ágazatok javára, anélkül azonban, hogy az alaptermékek gyártása ezt megsínylené. Nagy fel-adatokat hárulnak a tudományra, a geológiai kutatásokra, az egész társadalomra.

Energiaprogramunk nem szorítkozik csak a kimondottan anyagi jellegű mű-szaki és tudományos tényezőkre, hanem — teljesen indokolt módon — megkülön-

bőztetett fontosságot tulajdonít az embernek, a tudati tényezőnek. Ez a törekvés ragadható meg abban, hogy az energiaprogram figyelmünk középpontjába állítja az energiatakarékosság és a fogyasztás csökkentésének jogos igényét, s a felelősségtudatra és a gazdaszellemre alapozza az olyannyira értékes alapanyagok kezelését. A program és a szellemében foganatosított intézkedések megfontoltságra ösztökélnek a túlzott energiafogyasztás elkerülése céljából. Tudatosítja bennünk, hogy az energetikai önellátást nem nyersanyagtartalékaink kimeríthetetlen volta, hanem csakis a kitermelés, a felhasználás, a fogyasztás, vagyis az energiával történő ésszerű gazdálkodás teheti lehetővé. Energiahordozóinkat, természeti kincseinket a közvagyon nagyfotosságú javaiként kell tekintenünk; azokat nem pazarolni, hanem gyarapítani kell. Ilyen értelemben hangsúlyozta Nicolae Ceausescu elvtárs a Dolgozók Országos Tanácsának 1979. július 5-i plenáris ülésén tartott beszédében, hogy a gazdasági hatékonyság, a tisztatermelés és a nemzeti jövedelem növelésének kérdése közvetlenül kapcsolódik mindennemű anyagfogyasztás lényegesebb csökkentéséhez valamennyi területen: „Még nagy tartalékaink vannak minden vállalatban, minden munkahelyen, minden iparközpontban, valamennyi ágazatban és minisztériumban. Éppen ezért a dolgozók tanácsai kivétel nélkül munkálkodjanak teljes felelősséggel az ilyen téren szükséges intézkedések kidolgozásáért és végrehajtásáért, tegyenek meg mindent, hogy valamennyi dolgozó a maga munkahelyén minimális anyag-, üzemanyag- és energiafogyasztással termelhesse.”

Pártdokumentumaink utalnak arra is: jövődő fejlődésünk döntő módon függ attól, hogy a lehető legrövidebb időn belül elérjük, sőt túlszárnyaljuk a világviszonylatban ismert legjobb eredményeket az egységnyi nemzeti jövedelemre jutó energiafogyasztás tekintetében, ami egyet jelent a tüzelőanyagok és a villamos energia gazdaságilag hatékony felhasználásával.

Ezek a megfontolások társadalmunk alapvető érdekei, illetve a világgpiaci árak alakulása és kihatása tették szükségessé az üzemanyagfogyasztás ésszerűsítésével és a személygépkocsi-állomány gazdaságos kihasználásával, valamint a villamos, a hőenergiával és földgázzal való ésszerű gazdálkodással, a fogyasztás csökkentésével kapcsolatos intézkedésekről szóló törvényerejű rendeletek foganatosítását, amelyek a mai konkrét körülmények tükrében egészítik ki az eddigi intézkedések sorát.

Munkahelyünkön és otthonunkban egyaránt legyünk annak tudatában, hogy az energiakérdés: létkérdés jelenünk és jövőnk szempontjából, mindannyiunk saját, de közös ügye is. Önmagunk, hazánk jövője érdekében cselekszünk, amikor mellőzzük az ésszerűség határán túllépő energiafogyasztást, mert csakis így kerülhetjük el azt, hogy holnap a szükséges, a nélkülözhetetlen energiáról kelljen lemondanunk.

HORVÁTH IMRE

KECSKEKÉPŰ TÁJ

Tehénkedőn tápaszkodik föl,
fényszarvakkal öklel a Nap,
a tőgyéből véres tej fröcsköl,
báránylegő eget harap.
Szél turkál a felgyűlt szemétben,
köpködik az ólommagot

golyóálló, feszes mellényben
kibernetikus kakasok.
Begyűjtött motorok mekegnek,
legel a kecskeképű táj:
gyárok kondáskürtje recsege,
kétpofára csendet zabál.

KOMPROMISSZUM

Engedek, mert az okosabb enged.
Lenyelem a békát — bár ökleldek.
De azt mégse követeljem tőlem,
hogy társaim olajban megfőzzem,
s kovácsoljak ellenségeimnek
gerincemből golyóálló inget!

ÖRÖMÖK

Egészséges gyermeked született!
A fegyvergyárban egy legény
ma kapott mesterlevelet.

Benedek Elek szép öregsége

Nálam ez egészen komoly elhatározás, hogy tollamat teljesen az erdélyi irodalom szolgálatába állítsam.

LEVÉL SZENTIMREI JENŐHÖZ

Élete első nagy politikai élménye a kiegyezés, az Osztrák—Magyar Monarchia megalakulása volt. Ez a dualista rendszer és ez a kényszer teremtette államforma volt a megszokott világa, amelyben mint kisdíák eszmélkedni kezdett, amely jó vagy rossz médiuma volt hatvanéves koráig, s amelyért vagy amely ellen vitva férfikorának nagy küzdelmeit. Ezt a világot maga alá temette az első világháború, és számára egyetlen szilárd pont maradt: a kisbaconi otthon, a verejtékes munkával teremtett csodás kert, a falu, a szülőföld, Erdély. Szűkebb pátria ez, mint a korábbi, de otthonos, amelytől lényegében sohasem szakadt el.

A néplap szerkesztője

1921-ben írói csoportosulás alakult Kolozsváron, Kaláka néven, elsősorban magyar néplap kiadására és a magyar népi irodalom gondozására. Az alapító tagok — Kós Károly, Zágoni István, Szentimrei Jenő, Nyíró József, Paál Árpád — 1921. szeptember 13-án *Vasárnap* címmel indították útjára azt az újságot, amely a kevésbé művelt olvasóközönség szellemi igényeit lett volna hivatott szolgálni. Természetesnek tartották, hogy a népnevelő lap élére Benedek Elek neve kerüljön, ezért felajánlották neki a főszerkesztői tisztséget.

Benedek Elek először valóban csak a nevet adta az újságnak (tényleges szerkesztő Kós Károly), s csak akkor avatkozott bele a *Vasárnap* körül kialakult csatározásokba, amikor a jobb- és a baloldal, a konzervatív és a haladó tábor összefütközése válságba juttatta a lapot. A *Keleti Újság* 1922. december 13-i száma tudósít a közbeavatkozásról: „Benedek Elek, az erdélyi magyar írók legtiszteltebb ősz alakja kisbaconi dolgos magányából bejött Kolozsvárra, hogy a mozgalomnak, amely a Kaláka társaság keretei között kívánja csoportosítani az írókat, lendületet adjon.“

A „lendületre“ azért volt szükség, mert a jobboldal, a világi és egyházi hatalmasságok rágalmahadjáratot indítottak a *Vasárnap* ellen, s mint veszedelmes olvasmányt templomok szószékéről és egyházi iskolák katedráiról prédikálták ki. Azon is módfelett megbotránkoztak a kegyelmes és főtisztelendő urak, hogy Benedek Elek, a hagyományörző író ilyen kommunista hírben álló „társaságba“ keveredett, s az egyik protestáns egyház főpapja levélben figyelmezteti a „főszerkesztő urat“ a veszélyre: „azt a lapot bécsi pénzen csinálják.“¹ Kós Károly egy szerkesztői üzenetével önt olajat a tűzre. A *Vasárnap* egyik olvasója megkérdezte a szerkesztőségtől, hogy gyereket melyik iskolába írassa: az államiba vagy a felekezetibe? Kós azt válaszolta, hogy oda írassa a gyereket, ahol több a napfény és a levegő, s ahol jobb a tanító.

Benedek Elek háromszor utazik Kolozsvárra az ellentétek elsimitása érdekében. Először 1922 decemberében, amiről a *Keleti Újság* tudósítása szól, másodszer 1923 májusában, harmadszor ugyanez év decemberében. Végigjárja a különböző beállítottságú pártok és felekezetek vezéreit, agitál, beszél, felolvas, és egyenes, nyílt egyéniségével eléri a jobb- és baloldal kezében lévő kiadványalatok egyesítését. Elképzelése az volt — írta Benedek Marcell —, hogy Erdély magyar íróinak két folyóirat köré kell csoportosulniuk: a *Pásztortűz*, az intelligencia — és a *Vasárnap*, a nép lapja köré.²

A Kaláka társaság fölvette a Haladás nevet, és minden jel arra mutatott, hogy legalább a lapkiadás dolgában létrejött egység tartósnak bizonyul. Az 1923-ban

Részlet egy monografikus tanulmányból.

létesült Haladás Könyv- és Lapkiadó Vállalat alakuló ülésére elnöki megnyitót írt, s ha nem is tudta elmondani beszédét, mert elkésett az ülésről, érdemes idézni a kéziratban maradt megnyitó néhány sorát, azokat mindenekelőtt, amelyekben ismételten a megértést és a békés alkotómunkát szorgalmazza: „És becsljük meg a velünk egy földön élő népek irodalmát, hogy ők is megbecsüljék a miénket. Ne haladjunk el egymás mellett idegenül, mintha tengerek választanának el.”³

Benedek Elek egységet akaró apostoli munkálkodása gyengének bizonyult a pénz és politika hatalmával szemben; a jobb- és a baloldali harca újra fellángolt, a Haladás végleg felbomlott, s a népnevelést szolgáló újság sorsa megpecsételődött. Gyallay Domokos vezetésével jobboldali, tőkeerős ellenlapot adnak ki, a *Magyar Népet*, s a *Vasárnap* nem tudja felvenni a versenyt vele. A szerkesztést — Kós után — Szentimrei veszi át, s *Vasárnapi Újság* címmel élteti 1925. március 29-ig.⁴

A *Vasárnap*, illetve a *Vasárnapi Újság* a romániai magyar irodalom hőskorának egyik legtisztább és legbecsületesebb politikai irányvonalát képviselte; olyan szándékokat és törekvéseket, amelyek megvalósítására csak a felszabadulás után kerülhetett sor. A kortársak közül Nicolae Iorga figyelt föl a lap haladói, demokratikus szellemére, s a *Neamul românesc* című újságban köszöntötte Benedek Elek, Kós Károly és Szentimrei kezdeményezését.⁵

Benedek Elek emberi nagyságát bizonyítja az a tény, hogy bukott vállalkozásaiból mindig át tudott menteni egy olyan eszmét, tanulságot vagy erkölcsi magatartásformát, amely kovásza lehetett új akarásainak. Megszűnt a Kaláka, a Haladás és a *Vasárnapi Újság*, de megmaradt az a szoros szövetség, amelyet író-fiaival kötött. Az ő egyénisége garancia volt arra, hogy az a tábor, amelynek — tudatosan vagy akarata ellenére — az élére állt, nem szegődik rontó emberi szándékok szolgálatába. Benedek Elek „irodalmi vezérkedése” vádként hangzott el⁶ az évtized második felében; a Helikon megalakulásakor súlyt kapott ez a vád, de a pró és kontra elfogult vélekedéseket mellőzve, feddhetetlen múltja, jelleme és nemes liberalizmusa alkalmassá tette az irányító szerepre, s ezt az erdélyi magyar irodalom minden irónemzedéke el is várta tőle. A Benedek család budapesti levéltárában őrzik azokat a leveleket⁷, amelyekben induló vagy már befutott írók Elek apót mesterüknek, szellemi vezérüknek vallják: Dsida Jenő és Szemlér Ferenc az első költői lépések egyenletét köszönik neki, Balázs Ferenc a „tizenegyek” mozgalmához kér tanácsot, Szentimrei — aki életének minden fontosabb eseményét megbeszélte Elek apóval — az előkerült levélben a Haladás körüli bonyodalmakat tárja fel, Iorgovan Miklós a testvéri közeledésért hálás, és Tamási Áron — Elek apóhoz címzett — művészi önéletrajzot ír Amerikába indulása előtt. „Maholnap ott leszek — írja Marcellnek 1922. január 1-én —, ahol volt hajdanában jó Kazinczy Ferenc; egymás után mutatkoznak be a fiatal írók, s örömmel jelenthetem neked, hogy elég gyakran van alkalmam felsikoltani. Nem is álmodtam, hogy mire jövök haza; hogy tisztán az itthon létem mely nagy erőt öntött a már-már csüggedő írói gárdába. Lehetetlen mély meghatottság nélkül olvasni a hozzám érkező leveleket, s hallani, hogy az én leveleim meg kézről kézre járnak.”⁸

Élete új korszakának irodalomtörténeti szerepét és jelentőségét nem lehet ennél pontosabban megfogalmazni.

A gyermekek írója

Élete utolsó nyolc esztendejének legnagyobb hatósugarú irodalomszervezői ténykedése a *Cimborának*, „a jó gyermekek képes hetilapjának” a szerkesztése volt.

A *Cimbora* 1922 elején indult Sztarmáron, Dénes Sándor lapkiadó és újságíró, valamint Szentimrei Jenő kezdeményezésére. Az első számok pallérozatlanul, különösebb szerkesztői gond nélkül jelentek meg, s Szentimrei látja, hogy egy rátermett, hozzáértő, tekintélyes szerkesztő nélkül a lap közönség hiányában megbukik. Ezért fordul meleg hangú levélben Benedek Elekhez, felajánlva neki a lap főszerkesztését. Elek apó a levélváltás után felveszi a kapcsolatot a szatmári kiadóval és nyomdával, megkapja az addig megjelent számokat, de a *Cimbora* még annyira primitív lapocská, hogy csak teljes tartalmi és nyomdatéchnikai reform után kerülhetett Benedek Elek neve a címlapra.

A főszerkesztés elvállalásával őt embernek való munka szakadt a nyakába. Az akkori viszonyok közt szinte elképzelhetetlen egy Nagybányán nyomtatott, Sztarmáron kiadott újság szerkesztése — Kisbacaonból. Külön kellett leveleznie a lapkiadóval, a nyomdával, a munkatársakkal, a kolozsvári illusztrátorokkal stb. S ezek a nehézségek csak megsokszorozzák az erejét, Megfiatalítja az a tudat, hogy szükség van rá, hogy vége a testet-leket öló stagnálásnak, s tollával ügyet szolgálhat, az erdélyi magyar gyermekek nevelését, tanítását és szórakoztatását.

Az „Elek nagyapó üzeni“ rovat — a *Cimbora* legfontosabb rovata — teremtette meg a kapcsolatot az olvasók és a főszerkesztő között. Naponta 50-60 levél is érkezik Kisbaconba, s Elek apó vagy sajátkezűleg válaszol azokra, vagy a *Cimbora*-ban üzen. A kisbaconi Emlékházban 838 *Cimbora*-olvasó levélét őrzik, s ezekből az őszinte vallomásokból és a szerkesztői üzenetekből lehet lemérni annak a missziós tudattal végzett munkának a hatását, amelyet Elek apó „unokáira“ gyakorolt. Azt tudjuk meg a kiskorú olvasók naiv, de őszinte leveleiből, amit a felnőttek lapjaiban is sokszor csak a sorok közül olvashatunk ki: sóvárgást a jobb emberi létért, az érzelmek és gondolatok szabadságáért, vágyakozást a barátság, testvériség és tartós béke után, s néha-néha egy-egy sóhajtást az elszenvedett sérelmek és bántódások miatt. S a kisbaconi mester halhatatlan érdeme, hogy ezekben a levelekbe egyetlenegy rosszindulatú vagy gyűlölködő megjegyzés, egyetlenegy nacionalista kijelentés sem kerülhetett bele.

Pedig a háború után ott kavargtak az európai társadalmakban a valódi vagy vélt sérelmek, s tovább mérgeztek a nemzetiségi kérdés megoldatlan problémái, de Elek apónak és unokáinak a világában egyenlőség, testvériség és szeretet uralkodott. Jöttek a levelek Bukarestből és Pozsonyból, Pécskáról és Gyergyószentmiklósról, Csucsáról és Pécs-Ujfaluból, Nagyszentmiklósról és Rimaszombatból; Nagybanyáról, Kolozsvárról, Aradról, Szatmárnémetiből, Nagyszebenből; városokból, falvakból és tanyákról; irtak földbirtokosok, arisztokraták és gyárosok gyermekei aranykeretes, vízjelzéses papírra, munkások, falusi gazdák és napszamosok gyermekei kitépelt irkalapra, s ezt a társadalmilag vegyes és ellentmondásos tábor érzelmi egységbe tudta fogni Elek apó mesélő hangja, jóságos szíve, hófehér haja és emberségre intő, szigorú szava. Az volt a véleménye, hogy gyerek és gyerek között nem szabad különbséget tenni, és sem társadalmi, sem nemzeti-nemzetiségi alapon kiskorúak szívében gyűlöletet szítani nem szabad.

Elek apó naplóírásra, rejtvények megfejtésére és készítésére, a helyesírási szabályok pontos betartására szoktatta-tanította a *Cimbora*-unokákat. Szigorúan megkövetelte, hogy leveleikre írjanak pontos kelteztést, és tüntessék fel románul és magyarul lakhelyüknek a nevét. S amikor azt tapasztalja, hogy a vészes iskola-politika miatt egyre romlik a gyerekek írása, új rovatot indít, „Veréb Jankó levele“ címmel. Szellemes, trefás, csúfondáros szöveg, rossz helyesírással, pont, vessző, nagybetű, bekezdés nélkül. S az olvasóknak most már ezt a furcsa „rejtvényt“ kellett megfejteniük: ki kellett javítaniuk a szöveg összes hibáit.

Szükség teremtette eljárást volt ez is. Unokái egyre sürűbb bocsánatkérésekkel postázták leveleiket, mert szégyenkeztek rossz helyesírásuk miatt. Néhány vallo-más kordokumentum értékű:

„Kedves Elek Nagyapó!

Bocsásson meg, hogyha hejesen nem tudok írni magyarul, mert szüleimmel és kis öcsémmel legtöbbit csak olaszul beszélünk [...]. Csak a *Cimbora*-ból tanulom a magyar nyelvet.

Pellegrini Etelka
Arad, 1927. IV. 2.“

„Én tizenöt éves vagyok és az iskola társnőim mind csak slovakok és az iskolában szigorúan megvan tiltva magyar könyveket olvasni.

Kobol Eszter
Bratislava-Prešov, 1927. X. 13.“

Mit válaszolhatott Benedek Elek ezekre a jogos panaszokra? Azt, ami az akkori történelmi-társadalmi körülmények között emberileg lehetséges és helyes volt: „Az állam nyelvét meg kell tanulnotok, az édesanyátok nyelvét nem szabad elfelejtenetek.“ Ez volt nemzetiségnevelő munkálkodásának szép jelszava, ezt hangoztatta a *Cimbora*-ban, a válaszlevelekben, a találkozókon, mindenütt. Azt az utat mutatta unokáinak, amely egyedül volt járható a húszas években, amely nem vezetett sem hamis illúziókhoz, sem a tragédiák felé. A „Vallani és vállalni“ jelszó gyermekek számára megfogalmazott korai változata Elek apó tanítása, s unokái egységesebben tömörültek e zászló alá, mint később a felnőttek.

Olyan részletek ragadhatók ki a *Cimbora*-levelekből, amelyek meggyőzőbb és szebb méltatások, mint a korabeli irodalomtörténetírás értékelései. Csontos Andor kolozsvári levelező-olvasó írja: „Mióta Nagyapó nekem azt a levelet és az üzenetet küldte, azóta már a szüleim sem akarnak beleegyezni, hogy Magyarországra menjek.“⁹ Családok repatriálós szándékát változtatta meg sok esetben néhány sorával, pár szavas üzenetével. Helytállásra, a kialakult történelmi feltételek elfogadására intett mindenkit személyes példaadással, tettel, szóval.

A *Cimbora*-levelekből kitűnik, milyen nagy gondot fordított a szerkesztő arra, hogy helyes pályák felé irányítsa olvasóit. A fiúknak rendszerint jó mesteriséget, a lányoknak értelmiségi pályát ajánl. Itt is hangoztatja a *Testamentumból* ismert véleményét, azt, hogy ne törekedjünk mindenáron urat nevelni gyermekeinkből.

Rászoktatta unokáit arra is, hogy ne csak lelkes levelezők és újságotolvasók, hanem munkatársak is legyenek. Írjanak verset és tréfás történetet, készítsenek betű- és képrejtvényeket, fordítsanak idegen nyelvből, gyűjtsenek népdalt, balladát és népmesét. Ő az egyetlen szerkesztőnk a húszas években, aki szívügyének tekinti a kiskorú, tehetséges tollforgatók felkarolását. Két legtehetségesebb felfedezettjének, Dsida Jenőnek és Ignác Rózsának a neve a *Cimborában* lát először nyomdafestéket. „Mostanában felfedeztem Erdély berkeiben néhány ifjú talentumot, s nekem minden ilyen felfedezés ünnep”¹⁰ — írja Csűrös Emiliának 1923. június 2-án.

A kisebbségi helyzet a gyermeklap tudományszerűsítő jellegét is megszabta. A román tannyelvű iskolákban a gyermekek nem szereztek magyar irodalmi és történelmi ismereteket, ezért *Híres erdélyi magyarok* címmel életrajzi sorozatot indít. Az állandó munkatársak is arra törekedtek, hogy a gyermekek a szórakozás mellett minél többet tanuljanak a lapból. Lengyel Miklós, Benedek Elek veje a „Tamás érdeklődik” rovatban ismerteti meg az olvasókkal a legfontosabb természettudományi és földrajzi fogalmakat. Bölényekről, rozsmárokról, fókákról, delfinekről, bálnákról, gyógynövényekről, tűzhányókról, idegen, távoli népekről szólnak az ízes párbeszédnek, s a rovat olyan népszerű lett, hogy a cikkeket 1925-ben önálló kötetben is megjelentette a szerző.

Politikai és szociológiai ismereteket nyújtott a főszerkesztő az *Elek nagyapó kis krónikája* cikksorozattal. Az egykori lapjaiból ismert heti krónikát most már a gyermekolvasók érdeklődéséhez és értelmi szintjéhez szabta, s úgy „politizált” velük, hogy szinte minden cikkben megutáltatta a nagyhatalmi politika valamilyen bűntényét.

A szépirodalmi műveltség gyarapítása nyilvánvalóan mindvégig előtérben áll. Lengyel Miklós a „Magyar Pantheon”-ban híres magyar költőket és írókat ismerteti, s a főszerkesztő gondoskodik arról, hogy a kor legjobb tollforgatói írjanak a *Cimborába*. Berde Mária, Dsida Jenő, Sárközi György, Szemlér Ferenc, Szentimrei Jenő, Tompa László, Balázs Béla, Balázs Ferenc, Csűrös Emília, Dánielné Lengyel Laura, Kertész Mihály, Molter Károly, Nyíró József, Sipos Domokos, Szondy György, Tamási Áron és Török Sándor neve jelzi azt a színvonalat, amelyet a *Cimbora* szépirodalmi anyaga jelentett.

A lelkiismeretes munka és a kitűnő szerkesztői hozzáértés meg is hozta a sikert. Az 1923-as esztendő záró kis krónikában Elek apó boldogan állapítja meg, hogy „a *Cimbora*, mely az esztendő hajnalán növendék fácska volt, az esztendő alkonyára terebélyes fává növekedett”. Öt ezer előfizetője volt ekkor a lapnak, s minden jel arra mutatott, hogy a *Cimbora* nemcsak erkölcsi diadal, hanem jó üzlet és jövedelmező vállalkozás is lesz, méltó befejezése egy dolgos, küzdelmes életnek. A *Többcsincs királyfi* előadásával egybekötött *Cimbora*-délutánok diadalutaknak számítottak, s Elek apó mind gyakrabban és gyakrabban írja le optimista vallomását: „A szép ifjúságnál csak egy van szebb: a szép öregség.”

A testvériség eredményes szolgálata is a megelégedettség érzetét kelthette benne. Engel Károly számadata szerint¹¹ 25 ízben közölt román szerzőktől verset, elbeszélést vagy mesét a *Cimborában*, és saját írásai közül itt is megjelenteti *A vén, meg a kicsi Nyikuláj* című román tárgyú novelláját.

„Talán egész közép-európai viszonylatban az egyetlen gyermeklap — írja Bajkó Mátyás —, melyet nem fertőzött meg a nacionalizmus gőgje, s mely az egyetemes humanizmus magaslátán szolgált a népek közötti megértés szellemét.”¹²

S ennek az irodalmi, pedagógiai és politikai missziót betöltő, az egyetemes emberi humanizmust szolgáló gyermekújságnak kiadók, adminisztrátorok közömbössége és rosszindulatú gáncoskodása miatt kellett megbuknia; s a bukás sírba vitte a szerkesztőt is.

JEGYZETEK

1. A levélíró a Tanácsköztársaság bécsi emigránsaira célzott. Szentimrei Jenő: *Vallomások*. Marosvásárhely, 1956. 32
2. Benedek Marcell: *Naplómát olvasom*. Bp., 1965. 372.
3. Lengyel Dénes: *Benedek Elek*. Bp., 1974. 207.
4. Benedek Marcell és Lengyel Dénes szerint a *Vasárnapi Újságot* 1926 elejéig

éltették. A Monoki István-féle időszakai sajtóbibliográfiában az áll, hogy a lap 1925. III. 29-én megszűnt. A kolozsvári Egyetemi Könyvtárban is ez az utolsó szám.

5. Lásd *Magyar Kisebbség*, 1923. II. 21-i szám. Vö. Engel Károly: *Benedek Elek és a román nép*. Korunk, 1959. 9:1335.
6. Benedek Marcell *Magyar író tragédiája 1929-ben* című könyvében írja, hogy apját azért nem hívták meg a marosvécsi találkozóra, mert egyesek a kisbaconi végleges letelepedésben vezérkedési szándékot véltek fölfedezni.
7. Dsida Jenő, Szemlér Ferenc, Balázs Ferenc, Szentimrei Jenő, Iorgovan Miklós, Tamási Áron levelének eredetije a Lengyel család tulajdonában. Másolatuk a kisbaconi Emlékház levéltárában is megtalálható.
8. Petőfi Irodalmi Múzeum. Benedek Marcell-hagyaték V. 3187/165.
9. Kisbaconi Emlékház levéltára.
10. Csűrös Emiliához címzett levelének eredetije Benedek István tulajdonában.
11. Engel Károly: *i. m.*
12. Bajkó Mátyás: *Benedek Elek tanügyi publicisztikája*. Pedagógiai Szemle, 1958. 6.

KÁNYÁDI SÁNDOR

LOVAK A PORONDON

Párnásra hizlalt vasderesek
ügetnek körbe szügybe szegett
fejvel előttünk, tomporukon
sakk-tábla-kockák: friss kefenyom.

Pattog az ostor, döng a porond.
Szépenfont farkak söprik a port.
Csillog a csótár, villog a szőr;
hopplára szűkül s tágul a kör.

Hopplára, hoppra rogyan a térd.
Zablás szájukba dugja a bért
büszkén a gazda — most jön a szám:
körbetérdeltet leghűbb lován.

Cserdül az ostor, szügybe szegett
fejvel az izzadt vasderesek
rúgnak egy végső ritmusosat —
s nem marad más csak por s az a szag.

LÁSZLÓFFY ALADÁR

KINT ÉS BENT

Játék az élettemmel:
mit akar ez az ember,
a természet határán
primitív ez az ármány,
mikor a tüdők szárnya
a szélmalomba zárva,
a szív naponta benn kél
s benn is nyugszik le, bent él,
mikor a fül falára
a szem ír éjszakára
s a vér városalatti
csatornáiban lakni
hörögve tűnök én el
az öreg oxigénnel!
Mit akar mégis kint is,
akit halálra fásaszt
lassan már ez a kettős,

együgyű labirint is?
Lehet, hogy ez a játék
valamit megtalál még,
tudom, a végigjátszott
mindig is másnak látszott,
lehet, hogy mégsem minden
tűnt el a testen innen.
Kapaszkodom a szóba,
a nyelv mélyén valóba,
a nyelv alatti kőbe
temetett temetőbe.
Itt nem múlik oly könnyen,
nem oldódik a könnyben,
nem marad fojtva vérbe,
a kor oda nem ér be,
ott nem nyugszik az ember.
Játék az élettemmel.

Szabédi László

Szilágyi Domokos

Kányádi Sándor

Nagy László

Benedek Elek

Asztalos István

Sütő András

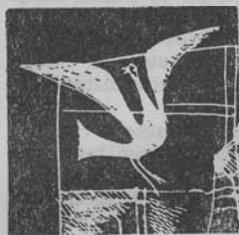
Kocsis István

A költészet jogai (és kötelességei)

Vajon az igaznak vigasz-e az igaz,
és igaz lehet-e az, ami csak vigasz
a versekre gondolt

EGYED PÉTER

Mindjárt fél évszázada (1932 decemberétől számítva), hogy Illyés Gyula és József Attila verseivel polgárjogot nyert a költészet a *Korunkban*. A vers mint a kritika tárgya, mint a valóságról, a világról és emberről való gondolkodás persze már az első pillanattól jelen volt Dienes és Gaál Gábor folyóiratában. Az „életközösségbeli, a társadalmias látománya“ magyar és világirodalmi viszonylatban egyaránt foglalkoztatta a szerkesztőket; Babits ugyan épp a húszas évek elején írta le, verskezdetként: „A líra meghal...“ — ebbe a jóslásba azonban sem ő, sem kortársai nem nyugodtak bele, szerencsére, volt tehát mire figyelni. (Maga Babits élete vége felé jutott fel a *Jónás könyve* magasztalára; s hogy az utóbbi ötven évben hány igazán nagy — számunkra legalábbis újat hozó — költői életmű bontakozott ki, József Attilától Nagy Lászlóig, felsorolni sem könnyű!) S anélkül, hogy maguk jelentőséget tulajdonítanak az évfordulóknak, visszalapozva a folyóirat új folyamának számaiba, meglepetéssel vesszük tudomásul (a mai költő és a mai szerkesztő kettőse indokolja e többes számot), hogy húsz évvel ezelőtt jelent meg az első Lászlóffy-vers a *Korunkban*: *Szertartás egy nemzedék nevében*.

A romániai magyar líra természetesen nem *Korunk*-magánügy: hiszem, továbbra is, hogy korunk (egyik, nem mellékes) közügyéről van szó. Hiszem, biztos vagyok benne — bár nincsenek a birtokomban hatásszociológiai felmérések —, költészetünk ma éppolyan lényeges feladatot tölthet (és bizonyos esetekben tölt is) be, mint amikor ez az irodalom az első lépéseit tette meg, egy népcsoport eszmélésének jeleként. Hat évtized alatt hatalmasat változott a világ, változtak az intézmények, megváltoztak az osztályok, rétegek, csoportok s az emberek közötti kapcsolatok. Áprily, Reményik, Tompa László kora a múltba olvadt, mint ahogy távoli múltnak tűnik nemcsak a harmincas-negyvenes évek emberségörzőinek, Dsidának, Salamon Ernőnek, Szabédinak, Horváth Imrének a lírája, hanem az „új világ épül“ lázában harminc-harmincöt esztendővel ezelőtt megszólalók versbeszéde is. De akarva-akaratlanul már irodalomtörténetileg mérettetik meg az új váltás, amelynek egyik korai jele az említett Lászlóffy Aladár-vers. A mai fiatalok új, másfajta szertartásokat celebrálnak, és természetes az igényük, hogy a maguk módján vegyék birtokba az előzményeket. „Régi és új a lírában“ nekik nyilvánvalóan mást jelent, mint amit nekem (s talán nem csupán nekem) jelentett, 1962-ben. Bizonyára nemcsak a hangsúlyokat teszük máshová, nemcsak a kérdéseik újak — azóta a kérdéses módja is megváltozott irodalmunkban, az egész irodalmi sajtóban. És mégis, nemzedéktől (nem) függetlenül, a romániai magyar líra őrzi azt a funkcióját, amelyet a húszas évek pionírjai felvállaltak.

Őrzi-e valóban, őrizheti-e? Vagy mégis Székely Jánosnak, sem műveltségében, sem felelősségérzetében nem támadható poétáknak, a Bolyai-szonettkoszorú és a Dózsa-poéma szerzőjének, a ma már csak prózát és (verses) drámát író Székely Jánosnak volna igaza, a maga „rögeszméjében“, „hírhedt téziseiben“? „A költészet meghalt, mert funkciót vesztett“? Amit magunk körül látunk, az csak olyan, mint halotton a tovább növe szörzet, köröm? Ő szebben mondja; esszékötetében, az *Egy rögeszme genezisében* így: „Biztos, hogy örökké olvasnak majd verseket, mint ahogy az igen szép régi pénzeket is mindig gyűjteni fogják, pedig forgalmi értékük: semmi. De még írnak is verseket jó ideig! Nem ez az első (sem az utolsó) inegzisztens dolog, amivel az emberi elme elbábelődhet. Minálunk különben még sokáig átvehet ez a funkciótlan közlésforma másfajta, gátolt funkciót, mint ahogy már régóta alig tesz egyebet. Ilyen alapon eltengődhet még.“ Ennek a tengődésnek volnánk hát érzéki csalódásban szenvedő tanúi?

Székely János most, tovább árnyalva „rögeszméjét“, azt mondja: „Ez volt hajdan a költészet valódi, nagy funkciója: az emberközösség erkölcsi-szellemi szabályozása. Nem a valóságmegragadás, nem a szellem ébrentartása, nem is a megismerés — ezek a funkciók csak utólag tapadtak rá, mondhatni másodlagosak. Az igazi funkció, amely igazolta a létet, ismétlem, az erkölcsi-szellemi szabályozás.“ A világlíra viszonylatában bizonyára nehezebb meggyőzően cáfolni e „téziseket“ (bár legalábbis meggondolkoztató ellenpéldák sokfelől kínálkoznak), a mi portánkon azonban otthonosabban mozogva, bátorkodom ismét, *lényegileg* vitába szállni Székely János prognózisával, illetve „láttelelével“. Nem a statisztikai tények s nem is a vágyak adta érvekkel. Csupán visszafordítva a „rögeszme“ érveit...

Ars poeticájában Székely János az új korstílussal hadakozik, okait magyarázva: „... A költők már nem az igazat keresték, még csak nem is a költői nyelvet, amelyen az új igazság kimondható, hanem csak az újat, minden további szándék nélkül — magáért az újért. Költés és újítás ugyanaz lett. A költői aktus eredménye ezért nem a költői, nem a szép, nem a kifejező, hanem az új. Mint annyi minden a történelem során, az újítás is visszajára fordult: eszközből cél lett. Ma már ott tartunk, hogy miután az összes konvenciókat sorra vette és gondosan lerombolta, s úgyszólván kifogyott az örönlivalóból, mint legutolsó konvenciót, magát a költészet alapanyagát, minden lehetséges költői igazság primér közvetítőjét: a jelentéshordozó emberi nyelvet támadta meg.“

Ne kérdezzük most, hogy ez az új korstílus („századunk költészete“) Székely János szerint Európában kikre érvenyes, illetve kik a kivételek — akik tehát lényegében nem eszázadiak, nem korszerűek. A modern magyar líra körén belül maradvá, vajon József Attila, Nagy László, Juhász Ferenc — és persze Ady (hiszen a századhoz tartozik) — már nem az igazat keresték, hanem csak az újat, minden további szándék nélkül — magáért az újért? És tovább szűkítve a kört, térben és időben, hogy értsük mindezt például Kányádira — vagy akár Székely Jánosra? Korszerűtlennek érzi Székely a Dózsát? Hát Szilágyi Domokost, Lászlóffy Aladárt? (Akit megvéd a „műveletlen“ kritikussal, a nemzedékharcot szító „ambiciózus féltetheiségekkel“ szemben...) Nevek felemlegetése helyett idézzük újra a „hírhefté zézisek“ két mondatát. Az egyik szerint „a költészet valódi, nagy funkciója: az emberközösség erkölcsi-szellemi szabályozása“ volt; a másik a „funkciótlan közlésforma“ másfajta funkciókat átvevő sajátosságaira utal nálunk, az „álcázott közírás“-ra vagy „gondolkodás“-ra, politikára. De hát az a bizonyos költői közírás és közzegdolgozás — igazi költők esetében — nem azonos-e az emberközösség erkölcsi-szellemi szabályozásával? Aminek persze sokféle módja van, akár a lírán belül. Székely Jánosnak azt a reményét, hogy „maga a valóság egyszer még visszahozza az emberi totalitást, aminek felmutatásában a költészet ismét funkciójára lelhet“, én kevesbé látom remélhetőnek (bár mai legfiatalabbjaink közül néhányan, és épp a legjobbak, valami ilyesmivel próbálkoznak — Szócs Géza, Egyed Péter, Adonyi Nagy Mária például), egy másik kapu viszont, amely a tézisállító Székely János előtt rejtve maradt, úgy tűnik, a kortárs romániai magyar líra előtt nyitva áll; ez, ismétlem, „az emberközösség erkölcsi-szellemi szabályozása“.

A közösségformáló erkölcsi funkcióban alighanem első helyre a nyelvet kell állítanunk. Ebben a hazai magyar lírát — szándékában, de talán hatásában is — egysegiesnek mondhatjuk. Szócs Géza számára a nyelvi kapocs minden korábbinál fontosabb lírai funkciója éppolyan evidencia, mint Kányádi vagy Sütő András számára. *Mi a vers?* — teszi fel a kérdést a *Kilátótorony és környéke* ifjú szerzője, s mindjárt eszmefuttatása elején leírja: „A vers előszoba: zsilipkamra annak számára, aki írta s aki őbenne tér vissza a nyelv, a tudat és a lélek paratereiből, és zsilipkamra annak számára, aki olvassa s rajta keresztül lép ki a nyelv, a tudat és a lélek paratereibe.“ Kiváló kritikai esszéjében (*Szómitoszkok — 1978*. Igaz Szó, 1979. 1.) Egyed Péter még közvetlenebbül fogalmaz: „Költészetünk és esszéisztikus prózánk szómitoszáinak lényege egy sajátos kettősség: a szó mint általános humán-um-szimbólum egygyéforrik a sajátosan az anyanyelvet jelentő szó-szimbólummal.“ Kétségtelen, ezzel a szómitosszal vissza is lehet élni, aminthogy van rá példa költészetünkben; de sosem ítélnék meg egy törekvést az epigonok, a dilettánsok felől, az arányvesztés, az izlés hiány nem távolíthat el e költői funkció lényegétől, a lényeg felismerésétől. Egy költészeti nagyhatalom részesének lenni, e hatalomban — ha csak versfogyasztóként is — részesedni: nem elhanyagolható szempont. Különösen, hogy olyan birodalomról van szó, amelynek határai nem lezártak, és amely állandóan tágul — nem utolsósorban a műfordítások révén. Éber álom ez — nem keserű az ébredés belőle.

Az „emberközösség erkölcsi-szellemi szabályozásának“ egyéb lírai lehetőségéről már sokkal inkább megoszlanak a vélemények. (Eszmefuttatásunkban — polemikus okokból — háttérbe szorul a „magánszféra“, pedig hát a líra jövőjét kém-

elve innen is kiindulhatnánk!) A „költői immanencia“, az „immanens költőiség“ nevében még olyan esetben is elhangzik a féltő, óvó kritikai figyelmeztetés, amikor a kritikus és a költő a társadalmi cselekvés irányát, soron lévő feladatait egyformán itéli meg. Jellemző e tekintetben Cs. Gyimesi Éva Kányádi-bírálat. *Találkozás az egyszerűvel* című kötetében Gyimesi valójában nemcsak a *Fától fáig*, az *El-elcsukló ének* és a *XC. zsoltár*, hanem tulajdonképpen Kányádi Sándor egész kortársi lírájának esztétikai megfejtését adja, amikor kijelenti: „érvényre jut [benne] az általános emberi lényeg: a körülmények hatalmát szenvedő, de helyzetét cáfoló értelem fölénye.“ Mégis, már az idézett könyv Kányádi-fejezetében s még inkább a *Szürkület* bírálatában (*S van-e vajon költészet még a versben?* Korunk, 1979. 7–8.) érezni Cs. Gyimesi Éva aggályoskodását, hogy a „közírás“ (Székely János szavával) eltakarja a lírát, s hogy a poétikai szabályok szerint a szöveg nem nevezhető eltaraknak. „Ezek a jelenségek — írja Gyimesi — teszik tanácsstalanná azt, aki a verset a nem-versestől megkülönböztető jegyeket szeretné ma valamennyire is megnyugtatóan tisztázni. Hiszen már meg van fosztva mindattól, ami a hagyományos poétika művelője számára a verset jellemző ismérvként még rendelkezésre állt: nem érvényesülnek egyáltalán a különböző műfaji szabályok, verselési kötöttségek, amelyek hajdan a lírát a többi műnemtől megkülönböztették.“ Csakhogy manapság a műnemek vegyülése egyetemes jelenség, s világviszonylatban is egyre gyakoribb a „szöveg“, amely nem tűri el a műnemi és műfaji skatulyákat. Nem tudom elfogadni azt a kritikusi ítéletet, amely szerint a *Szürkület* kötet nagy része „világszerte elterjedt versdivatnak tett engedmény“, s hogy esztétikailag csak úgy értékelhetjük Kányádi új verseit, ha sikerül „kellőképpen divatos poétikai fogalmakat“ kitalálnunk.

Nézzünk egy példát. *A ház előtt egész éjszaka* című Kányádi-vers Cs. Gyimesi szerint „lírai jegyzet lenne [prózaí sorokba áttördelve], semmivel se több. Hatása sem kevesebb. A rövid sorokra tördelés tenné verssé a szöveget?“ A tárgy-szerűen megfogalmazott s valóban az egész verset kitöltő helyzetet állítólag csak az érti meg, az érzi át, aki maga is átélte korábban ezt a szorongást, ezt a félelmet. Ha ez volna az irodalom megértésének a feltétele, nagyon leszűkülne — földrajzilag és történelmileg — az írás hatóköre, „nagyhatalmi“ lehetőségeiről beszélni sem lehetne. Persze, marad a feltételezés, hogy rossz a vers (vagy a „szöveg“), nincs láttató, érzelmileg mozgósító, katartikus ereje; „a tárgyszerűen bemutatott helyzeten túl már nem található benne semmi, ami versszerű hatást képes fölkeltetni“. De vajon feltétele-e a versnek a látványos „ruha“, vajon a külön formált költői képek, a zeneiség, szabályos ritmus és tiszta rim vagy asszonanc nélkül — „mez-telenül“ — nem vers a vers? Mi hát a vers? Képileg is láttató jellege, ereje miatt utaljunk Szócs Géza már idézett „meghatározására“ a vers zsilipkamra-voltáról; és idézzük hozzá a következő mondatot is: „A vers olyan, mint egy roló, mint egy ablakredőny, amelynek lécei a verssorok, átsüt közöttük a fény, s a roló mögött áll a költő és száritkozik.“ Nos, így áll Kányádi is az ablak mögött a versben — a versben, mely igenis szuggesztív képbe (egy egységes, láttató, hétköznapiságában félelmetes képbe) és gondolatritmusba öltözött; ez a ritmus egyszerre tart rokonságot a balladával és a modern filmtechnikával. Abban nyilván igaza van Cs. Gyimesi Évának, hogy ilyen verseket a hagyományos poétikai kategóriákkal nemigen lehet megmagyarázni; kérdés, ilyen esetben a verset kell-e elvetni vagy új poétikát kellene kidolgozni... És ami még meglepőbb: Egyed Péter (*Mitosz és kísértetjárás között*. Igaz Szó, 1979. 3.), más oldalról közelítve ugyanehhez a vershez, szintén csak „az önvizsgálat és az önérvizelő morális bátorságát“ tiszteli benne, újszerű esztétikumára nem figyel fel. „Ebben a versben Kányádi cselekményt használ, dramatizál, kibontja — egzisztenciális oldaláról — a helyzet jellemzőit, és azok össz-jelentését, a félelmet. Ebben nyeri el ismét az élet őseredetű egységét, emiatt azonban veszélyes is, hiszen egy új mítosz kialakulását segítheti, amelyben bizonyára az lenne az alap-mitéma, hogy a kísértetjárás elkerülhetetlen. Egy ilyen mítoszba rögzített szubjektum ugyanis csak a rögzítettségre képes reflektálni és kevésbé a szubjektum újjászűtelés-lehetőségeire.“ No de egy lírai (drámai) pillanat átélése, lírai-drámai (filmszerű) kifejezése miért segítené új mítosz kialakulását? Banális párhuzammal élve, minden bókor csak „reszket“, amióta Petőfi szerelmes szívvel ránezett egyre? És kötelező-e elvárni a versestől, hogy megmutassa a szubjektum újjászűtelés-lehetőségét? Bármennyire is bízam a vers, a költészet jelenében és jövőjében, ilyen mindenhatónak mégsem hinném; ha így volna, semmi mást nem kellene tennünk, mint költészetünket európai színvonalra emelni (vagy már valóban azon áll, ahogy a *Tineri poeți maghiari din România* antológia egyik román kritikus a írta nemrég a *Flacăra*-ban?!), a romániai magyar lírát közkinccsé tenni, széles körben olvastatni — legalább idehaza.

Egyébként ezen a téren sem állunk olyan rosszul. Éppen a vitatott Kányádi-

kötet például 14 600 példányban jelent meg a Kriterionnál, pár hónappal ezelőtt — és már régen hiánycikk. Tehát verseskönyvvel is megismétlődhet (és nem is először), aminek szentანი vagyunk az utóbbi években a Sütő-művek esetében. A *Forrás*-verskötetek — igaz, példányszámuk „csak” 2000 körül van — szintén nem kaphatók a könyvesboltokban. Pedig elég gyakori a panasz, hogy „érthetetlenek”. Ez a legegyszerűbb — mondjuk ki nyíltan: legprimitívebb — módja az elutasításnak. Mit lehet tenni ellene? Cs. Gyimesi Éva írja könyve záró fejezetében: „Illúzió lenne azt hinnünk, hogy értelmezések, elemzések a versekkel való közvetlen találkozás nélkül közelebb tudják vinni az olvasót a mai lírához. [...] a befogadás első fázisa, vagyis az esztétikai élmény, amelyben oly nagy szerepe van a szubjektív valóságtapasztalatnak, teljesen magánjelű, s a műélvezetnek ez az elemi formája nem helyettesíthető semmivel. Magát az élményt szubjektív valomásként igen, de racionalizált ismeretként átadni nem lehet; átélése a reá való készségtől, fogékonyságtól függ. Csak ennek az élménynek a hiányát szenvedő olvasó mondhatja azt, hogy »a mai vers érthetetlen« (rendszerint ahelyett, hogy azt mondaná: »nem értem, mert nem érzem«).” Eppen mert így van, örülhetünk a verskötetek népszerűségének, amihez még hozzá kell számítanunk — nem egyszerű statisztikai adatként! — a megszólaltatott vers növekvő hatását: az igényes előadóműsorokat s a nem kevésbé látványosan gyarapodó verslemezeket. (Zárójelben: Cs. Gyimesi Éva megjegyzi Szilágyi Domokos egyik bonyolult tördelésű, kollázs-technikára épülő verséről, a *Haláltánc-szvit*ről, hogy „szavalként nem, csupán olvasmányként hathat igazán”. Egy ellenkező tapasztalat: nemrég hallottam a temesvári Mátray László Szilágyi-műsorát, amelyben a hasonló szerkezetű *Hogyan írjunk verset* talán a legmélkezetesebb pillanat volt. Úgy tűnik, megdől tehát még egy esztétikai babona...)

Visszatérve a „másodlagos” szövegekhez, a versről való gondolkodáshoz: igen, az elemzés, bármennyire értő és érzékeny legyen, nem pótolhatja a közvetlen vers-élményt, ez azonban korántsem jelenti, hogy lebecsülhetjük az ilyen kísérleteket. Cs. Gyimesi Éva úttörő könyve, a *Találkozás az egyszerűvel* például több, mint kísérlet (alcíme: „Kísérlet mai líránk értelmezésére”) — a romániai magyar líra mai legjobb teljesítményeihez mérten sem szégyelli való esztétikai eredmény; s ezt a véleményt nem vonja vissza, hogy egy-egy részletével, poétikai felfogásának talán túlzott hagyománytiszteletével, itt-ott viszont etikum, politikum és esztétikum indokolatlan sarkításával-szembeállításával vitába szállnék (főként a Kányádi- és Király László-fejezetben). Egészében átgondolt, idejében érkezett analízis és szintézis. Elemzéseinek anyagszerűsége, történelmi tényezőkre is figyelő műközpontúsága példás, távlatos — noha nemegyszer érezni rajta: értően, de kívülről, egy fiatalabb korosztály (vagy mégis, minden régi és új szitkozódás, tiltakozás ellenére: nemzedék?) történelmi tapasztalataival, olykor tapasztalathányával közeledik a reprezentatívként kiválasztott költői életművekhez.

A Cs. Gyimesi Évánál fiatalabb, épp hogy induló ifjú esszéírók, esztéta- vagy költőjelöltek esetében ez a — lényegében törvényszerű — történelmi és esztétikai fáziskülönbség még szembetűnőbb. A középiskola padjaiból most kilépő Biró Ferenc hangsúlyozza is ezt az időbeli távolságot, a műre koncentrálni. „Szilágyi Domokost nem ismertem személyesen — írja *Hogyan élénk örökké?* című esszéjében —, így igyekszem kerülni a személyes utalásokat. Ami érdekel: a szöveg, illetve közege.” A fogalmazás itt pontos, a következetes végigvitel már problematikusabb; mert egy Szilágyi Domokos méretű költő szövegét nem könnyű megfelejteni, mélységében magyarázni, a közeget pedig legalább ilyen bonyolult helyesen értelmezni. Annak is, aki már átélte, annak pedig különösen, aki közvetve ismerkedik vele. Nem itt a helye — nemzedéki? személyes? — vitánk folytatásának a *Forrás* kezdeti szakaszának értelmezéséről és értékeléséről. Végül is feltékenykedés helyett örvendünk kell annak, hogy az utánunk jövők az értékeket birtokba akarják (és általában tudják!) venni, nem kell ebben kisajátítást látnunk. Különösen akkor nem, ha e birtokbavétel egy új korszak, talán a jövő érdekében történik.

Nem csupán esztétikailag — de történetileg ugyancsak. A *meghaladás* igényével: hogy amit az előző nemzedékek elrontottak vagy nem tudtak végigvinni, azt ők okosabban, hatékonyabban csinálják; tehetségüket ne pazarolják, az értékszimbólumokat jól válasszák meg — műveikben az olvasó önmagára és a megtartó közösségre ismerjen. Ahogy ez líránk legjobb pillanataiban történt — a kezdetektől Szilágyi Domokosig és Kányádi Sándorig. Ha a „harmadik”, a „negyedik” vagy „ötödik” *Forrás*-nemzedék, az *Echinox*, a *Fellegvár* vagy az *Igaz Szó* mellékleteként olvasott *Fiatalok* s a kisebb-nagyobb városainkat behálózó irodalmi körök radikalizmusa ebben az építő tagadásban következetes lesz (marad?), holnap sem kell félnünk a líra halálától. Még akkor sem, ha a legfiatalabbak verseinek elemzése-értelmezése közben új poétikát kell írnia a holnap esztétáinak...

CSIKI LÁSZLÓ

VERSVERS

Székely Jánosnak

A költészet halott.
Versben bujdokol.
Számúzték Szibériába.
Lesik, visszatér-e a szűk
fehéregyházi síkra?
Özvegyei csalnak, íróasztalon
táncolnak idegen katonákkal.

Pince falára, hóra, pénzre
rozsdás szeggel, hüggyal, hagymaléval
mégis ki írja fel magát?

Csak nevek, csak évek, búcsúszők —

ó, nem versek azok: csonttöredékek.
Gyémántba zárjátok a bolondokat,
ne karcolhassanak jelet a megkeresőknek.

Elég a méz, az új hó —
fehér lapjára fordul megint a világ,
új menekülők taposnak rá költeményeket.

Nyomaink mind egy nyelven beszélnek,
ugyanúgy hull a hó is kezdetek óta,
s istenem, mindig csak a földre.

ASZÁLY

Madárijesztő sines a sápadt gabonában,
égig perzselte fel a nap a félelmet is.
A testtelenné képzett költők megteszik:
karón lógva ijeszthetnek végre,
mintha a félelemnek is lenne kelete.
Ruhájuk távolba szakadt nyugati: frakk.

Verseink már rendre illőn elperegnék —
csókák visznek, határtalanul.
Jajszép az egész költöző költői vidék.
A felkergetettek, a szálló koporsók,
a csókák hurrácsúfak. A társaink.

Felpárálltunk. Ringunk az égen terhesen.
Ha eső lába lóg — letáncolunk.
Istenetek legyen: mentens az áldástól —
leveri a földi jót az égi.

Vérem esik ide a jövő esővel,
nem-gyermekek hullnak: katonák,
földig csúszón fényes szuronyokkal.
Fent derül és lent mi fulladunk.
Így lesz, s oly szép, hogy szinte igaz.
Nevessetek — hullunk, mint az áldás.

SOLTÉSZ JÓZSEF

HÁBORÚ VOLT

háború volt
és menekült a hó

ha bomba robbant
rohanó köpenyek
a gallérukra buktak

s a szakácsok
a mérlegről figyelték
amint a géppuskák
a szuvas szilánkoknak
a nagy fehér abroszt
megterítették

EGY TÉL EGYÉRTELMŰSÉGEI

1.

E tél személyisége
(lehet)

ha hiszünk neki
leőldősött disznókkal szilveszterekkel
összeszorított öklömmel
benne törött régi karácsonyfadisz
le(nem)hullott havak csontvázaival a lég
mindennapos gyomorégésekkel
a porladó hóemberek

2.

Fekete orgonák a télben
az öncsonkítók rendje kiirtott erdő
közepén

amíg egy virág kényszerül
egy őz ül tomporán és nincsen
ismétlődik mindaz ami nem volt
fejem felett
jön meg a jövő fáradt üveggolyó
hát minek az őz embriója
az elvetélt vétkek burkai
a visszahozhatatlan jéghegyen

mielőtt odamentem
s miután
nem mentem sehova sem

3.

Téli táj a hó alatt
a visszájára kifordított semmi
ez a napsütés ó ez a napsütés
sötét fellegek felett
szóbeszéd követhetetlen
élet bizonyíthatatlan
egy tél lábbal fölfele
nevezzük halálnak ezt is azt is
serpenyőben serceg a táj
és feldobják és hull a másfelére
madarastól egestől végtelenestől

4.

Én legalábbis ezt hiszem
mindezek után és előtt is
mivel hogy nincs
(lehetne)
e tél személyisége

LÁSZLÓFFY CSABA

A JÓ ÖREG DERÉKHADBÓL

„Elejtem képzelt fegyverem,
mit kovácsoltam harminc évig.“

JÓZSEF ATTILA: IRGALOM

akit már hintaszékben ringat
az idő s lassan behavaz
kiben csak méreg az igaz
s már viccnek veszi bajainkat
ki haszontalan hűvös tárgyak
közt ögyeleget vad nomád
mezőkre képzeli magát

hogy a fantáziátlan bágyadt
századvégen fölösleges
voltát feledje úgy-ahogy
s végső érvként fegyvert keres
aztán egyszer csak hirtelen
rádöbben velünk arra hogy
mit oltalmaztunk nincs jelen.

A RÓZSZASZÍN GYŰRÖDÉSEIBEN

A rózsaszín gyűrődéseiben
a gyűrődések homályában
a rózsaszín homályban
az idő rózsaszín bizonytalanságában
a bizonytalan lengésekben

a lengések időtlenül rózsaszín
szédületében
és így tovább
csak így tovább
ne!

AZ ELRONTOTT HAPPY END

S ha a sárkányt már legyőzted, nyállal, könnyel,
 vér-lucsokkal keveredve, sikoltozva, meg-megcsúszva,
 az átázott, hideg földön, sikos, taknyos föld-felhámon,
 ha a sárkányt már legyőzted, karddal, késsel,
 tíz körömmel tépve, marva, marcangolva, hét torokból
 ki-kicsapó forróságban, ágyékodon végigcsorgó
 verejtékben, hóban, fagyban, zúzmarában, ha a sárkányt
 már legyőzted, markolatig beledöfted réműleted s utálatod,
 s holtra válva s kacarászva, csalódottan s mit sem tudva
 a szüzek is szabadultak, és a hüllő iszonyatos, fortyogó
 és rángatózó teste is a földre hullt már tehetetlen
 lötyyenessel-huppanással, s kiáltottál: ím, a sárkányt
 már legyőztem, s felemeltem vérben-nyálban-könnyben ázó
 fegyveredet, felemeltem véres arcod, míg a halott hüllő-testről
 hullt a pikkely, sárga pikkely, sárkány-őszben, kés-tavaszban,
 s kiáltottál, kiáltottál: ím, a sárkányt én legyőztem,
 s lábodon már ott a pikkely, kezeden is ott a pikkely,
 vér-fröcskölte, vér-alvadtá sötét pikkely, s torkodból is
 csak a hörgés, ... forgás, dúlás, marakodás, belső láng
 emészti tested, kardod is karommá görbül, alázattal
 fejet hajt a megalázott, győztesnek kijáró díjjal
 eléd járul most a város, szabadult szüzeit hozza,
 ételét-italát hozza, kívánságod lesi, várja,
 de torkodból csak a hörgés,

de kezeden csak a pikkely ...

PATAKI ISTVÁN

MESE AZ OROSZLÁNÉRŐL A MACSKÁRÓL
 ÉS AZ EGÉRRŐL

hol volt hol nem
 a történelmpillantású oroszlán
 akinél albérletben lakott a macska
 ez a macska már rég
 be akarta bizonyítani hogy neki is lehet
 bármiben oroszlánrésze

meghallván ezt az oroszlán
 tüstént úzni kezdte ki a házból
 ezt üvöltve te te elkaplak mint egy
 macska
 az egér a szoba sarkában lapulva leste
 hogy nyer egéruat a macska

SZÖCS GÉZA

A POKOLI PINGPONGMECCS

A nyakig érő lábú Orbán
 egy késő téli-esti órán
 trójai falóba öltözötten félig
 pingpong-asztalhoz áll a hóban.

Kezében taplósapka-ütő, azzal játszik.

Am az ellenfelek? Mester?! Mester?

Egy messzi úton-útfélen Cselényi

Trabantján a gyertyákat cseréli
 és mit tesz ezalatt a többi?
 álljon most itt egy nagy stb.

de míg a pingpongmeccs tart, Orbán
 eltöpreng O. egy vasárnapján

azon, hogy zongorájából otthon
 egy véres cápauszony s egy fehér kesztyű
 kifesteg

PETŐFI FREIDORFON

— — — a hármás villamos indul, a húszas évek villamosa — kissé fakult a kép —, Temesvár-Északi elől. Józsefvárosi piac, Ion Barac utca, villamosgyár —, innen harmadik megálló egy iskola, egy park. Az iskola geometrizált cementdömping, a park akár egy makett: ritkásan álló lombhullatók és tűlevelűek, mint az öregember hajaszála. Beton alapon hármasoltár-szerű emlékmű, téglából; malajzöld — néhol táska — vakolat, mindez nedvesen, de jó állapotban. A középész csúcán a profil-mellődbormű: szem mélyen beesett, bajusz és áll óriási — Petőfi mint démon —, de lehet, hogy csak a januári nap miatt, vagy esetleg a mohaszemöldök, algabajusz, moszatszakáll? Körülötte az obligát cigarettázó iskolásgyerekek. Ki ez, ki ez, ki ez? [...]

A hátsó oldalon a kopott, eredeti emléktábla:

E helyen állott 1849-ben
 Bem József
 honvéd altábornagy főhadiszállása
 a melyben 1849 évi május 3 án
 PETŐFI SÁNDOR
 hazánk koszorús lantosa
 honvéd őrnagyi kinevezését kapta.
 Ezen történeti tények örök emlékéül
 a magyar szabadságharc
 félszázados évfordulója alkalmából
 1899 évi július hó 30-án
 állítatott fel ezen
 Emléktábla
 Közadakozásból

Elöl, a főhelyen:

Ezen helyen állott 1849. évben
 Bem József
 honvéd altábornagy főhadiszállása
 a melyben 1849. évi május hó 3 án
 PETŐFI SÁNDOR
 hazánk koszorús lantosa honvéd
 őrnagyi kinevezését kapta.
 Ezen történeti tények örök emlékéül
 1912 évi November 10
 állítatott fel ezen emlékmű
 Közadakozásból.

Alatta apró tábla:

A világszabadság
 nagy költőjének emlékére
 halála századik évfordulóján.
 M.N.Sz.
 Temes-megyei szervezete
 1949. VII. 31.

Előtte a zöld utakon kivirult az idegenség ősz-szeme,
 lépése lelassult, gránitkocka lett a talpa.
 Közben szobrok hadserege nőtt ki a földből
 — a kiút szempontjából megoldhatatlan labirint —.
 Nekikütközött. Nem akarta.

PILLANATAIM

2

magányunk díszagancsai körül pörög a föld
minden nagyon jó...

az élet hozzánk szokott
és belénk költözött akár egy üres szoba

a pusztánál pusztább itt ez a táj
és mint cigánykaraván utolsó szekere alól is
kivert kutya — hozzá tartozunk

3

hatalmasabbak vagyunk
mint itt ezek a hegyek

felgöngyölítettünk magunk előtt
egy Nagyutát
meg ezer év világháborút

mégis olyan kevés
ez a ránk mért
Tisza-megkerülte nyugalom:
bombaverte szita ez az ölelkezés

PALOTÁS DEZSŐ

FIATAL KÖLTŐK

Formaépítsünk! Mondj egy új rimet erre: deszka.

Egészen új legyen? Léc.

TERVEZET

1 §. Ha minden manó összefogna,
s jutnának manó-uralomra:
örülnének az emberek.

2 §. Minden sóbányánk övék lenne,
minden erdőnk s a vadak benne
és eltörölnők a telet.

3 §. Most is három vaddisznót öltünk:

vadkolbászunk és vadtöpörtyünk
megosztjuk velük. Igazán!

4 §. A laklit emberszámba vesszük,
a kisebbeket kinevezzük
vicemanónak is. Talán.

5 §. Örülnek majd az emberek.
Remek.

CSELÉNYI BÉLA

198.

már szőryám van
ketrecembe beraknak egy doboló pandát
s én szőryámhoz futok vagy a
cucliskannához
nincs visszaút a fára

érzelmi életünk
árnyalt kifejezőmódjának
elsajátítására oktatnak
nehogy majd kölyköm arcára lépjek

210.

az élet eleje és vége bölcs
mint a kínai gumis ceruza
eleje ír rajzol hátulja töröl

belül meg grafikus karikaturista
lázadó művész tudós töprengő
grafithengerbe bestancolva

ASZALÁS KORA REGGEL

Fürtökben lóg a lelkem, kiaggattam.
Sokan járnak a szárítóban.
Néha egy-egy szemet levesznek
megkóstolják
ledobják

f a n y a r

Fürtökben lóg emberségem, de nem
aggatom ki.
Sokan járnak a szárítóban.

Nehogy szemenként leszedjék
megkóstolják
ledobják

s z é p

Fürtökben lógek magam körül.
Néha észre is veszem merre járok.
Megkóstolnám lelkem-magam-
emberségem

f a n y a r i s
s z é p i s

HORVÁTH ALPÁR SZILAMÉR

VÉRT IZZAD A SZAPPAN S A SÚRLÓKEFE

huhh _____ micsoda
szemét-tornádó járkál a hegyeken
bucskázó-galamb-bombázók előtt _____
_____ a fény-állomáson
csak a peronlámpák köhögnek-tikognak
a réműlet gomolygó végbél-
_____ vinnyogásában
_____ s lenn a sikon
bografutott párhuzamosok mellett
hómágyiak jég-gyutas fenekét

vakarja-cirógatja a becsület _____
az oroszlanbarlangot felperzseltek
a rókák _____ a rókalyukakat a tyúkok _____
_____ s a golgotán _____
gatyára vetköztetett eszperantó-ember
térdel a hatalmas fehér bot előtt _____
_____ mögötté
nobel alfréd géppisztolyt simogat _____

HUNYADI MÁTYÁS

KOORDINÁTÁK, ALMA, SAJT, VÖRÖSBOR

Valaki majd megtalálja arcom kopott éremlemezét
gyökerek fuldokló szövete között mint könnyű
léghajónehézéket mit ki tudja milyen úton
milyen magasbarepüléshez ejtett ki egy arra hivatott
kéz a kosárból.

Csodálkozni is fog az a valaki aki rátalál
akkori arcom szegényes mására
mert minden bizonnyal az találja meg az a kéz
érinti először az a nyugodt arcelejtésre hivatott
kéz amely még nemrég végigsimogatott ott
a tollakkal kibélelt kosárban. Valaki megtalálja majd
arcom kopott éremlemezét és otthon a deszkaasztalon
elgurítva alma sajt és vörösbor között
kapkodva határozza meg az ÚJRAREPÜLÉS
KOORDINÁTAIT.

AUGUSZTUSI RAPSZÓDIA

(lírai naplótöredék)

minden este gondolatban kitérom a testem álmaid előtt kedvesem
 leveleimbe beleolvas a lámpa s a toll engedelmesen formálja szavaimat
 gyötörnek a sorok kínos szünetekkel
 vajúdva szüllek minden este jobban a magamévá
 „a címzeit ismeretlen“ mondaná a postás (ki délben becsönget és elüzi
 a levesestál békességét) hisz csak annyit írnek KEDVESEM a borítékra
 szél csodálkozik rám ha a padláslépcsőn próbálok napozni délutánonként
 anyám cipeli a vödröket
 csetepatékra lesünk
 apám még néha kikiáltja hogy negyvenöt éves és hogy a kutya fáját a
 nagyvonalú világnak
 és fogynak a percek ki a naptárból mából holnapból és a cigaretták a dobozból
 esténként megpróbálom meztelenre vetköztetni és tested köré fenni álmaid
 szintelen eperkompótot majszolunk apám félti a kólikáját
 anyám nevet: valami édeset ettem volna
 és fogynak a gondolatok az asztalfiában mi pedig
 örülnünk hogy eljöttetek
 és
 köszönjük a látogatást

és éjjel utáni zippzárba járó búcsúmosolyok
 s mikor végre az ágyig jut az ember már rég horkolnak az álmok

mikor hazafele oszlik a falu éjjelkor újjászületik az utca
 belesápadnak a csókokba a kapualjak s belepirulnak a lányok
 ilyenkor augusztusban összegyűrődnek a vasalt alsószoknyák a ládafiában
 s arcukhoz érő borostás legényállakhoz hasonlít a tarló a lányok lába alatt
 búzavirágos kalapban ülnek esténként a kocsmában duhaj legények
 s tikkadt-lihegőre perzseli torkukat a cujka

hítre élek álomban s meghalásban fizetek minden szóért
 félelmetes és fegyelmezetlen kell hát maradnom az utolsó szuszig
 s konokul tíz perc étellel fizetni minden elszívott cigarettáért

gyermekláncot öltögetek az ötletekből
 jégbehűtöm a fejfájásokat
 aztán sétálni
 sétálni
 gyorsabban
 gyorsabban
 fel alá
 fel alá

ilyenkor augusztusban mikor legdévajabb az éjszaka
 álmatlansággal sztrájkolni az egyedüllét ellen

GÁL ÉVA EMESE

PIROS MALTER

kerek alatt hálni jobb lehet
 mint itt ülni ilyen egyedül veled
 ne szólj a csendet növelnéd ne kérdezz
 egerutat nem vájnak a szavak hogy
 menekülj
 vagy bárhova megérkezz
 hiába vetted föl legszebbik ruhádat

nagy rozsdás szögek kiütnek alóla
 tört csavar szemed bádog tenyered
 valami ócska bársonnyal bevonva
 jujj! itt égnék a falak!
 piros malter csurog a padlóra!
 Nem kiáltok.

NEM CSERDÍT

szekered
kátyuban
gethelnek
lovaid

apádnak
ostora
nem cserdít
szívárványt

NOSZA

mindig pontosan
hajnali négykor
ver fel a vekker
indulás élni

hol álmaidnak
fogyó seregét
nem veszik észre

HADHÁZI ZSUZSA

MIKORRA ELMÚLNAK

s mikorra elmúlnak az első
szerelmek
táncolva jönnek a furcsa
éjek
korsó pompázik az
asztalon
képek nyitják fel szemüket
a falon
reszket a sok sárga ujj
konyakot ízlel a nyelv

kávé fújja gőzét fölfele
egyszerűbbé lesz minden:
a járás az evés a beszéd —
ó de milyen bonyolult
ez a „minden egyszerűbb“
mikorra elmúlnak az első
szerelmek
és táncolva jönnek a furcsa
éjek

JAKABOS ISTVÁN

ESTÉK, NÉLKÜLED

Idegenek a tárgyaim!

Kilebbentél közülük
barna madár,
mereven, némán várják,
hogy lépteidtől nyikorduljon
a parkett.

Kedvenc lemezed hallgatom,

az ében barázdákon
hajad fénye csillog.

A cigaretta, amit tőled kaptam,
rég elfogyott,
egyedül iszom,
olcsó pálinkákból töltök
pohárral mért szabadságot
magamnak.

BÍRÓ FERENC

19.

és itt a hely kimondhatatlan
a parttalan tavaszban mint az özönvíz
oly céltalan és vak —
távolból sugárzik előnt;

nem ismerős — s nem idegen:
fekszik egymáson két kéz
zúzott kő fény s rügyek
üvegcserep és hangok

SZABÓ PÉTER

TÖREDÉK

rámcsavarodik az este
— annyi már
pár szónyi nyugalom kéne
— félhomály
nem vonz a fény
a 220 voltos ragyogás
távoli izzó csillagok hidegsége
.....

kedves
álmodj nekem
a lehuny estéről
göndör élvezeten
hű verset
friss csevegő reggelt
álmodj nekem

BEKE MIHÁLY ANDRÁS

NAGY BULI

nagy buli, hej, biza jó buli volt. immár sok hete pályvás kedvünk
elfuta, szétfuta, nyargal a borhegyi csúcson. nem vala rég ilyen:
átszökik túlra a srá Chad a tűzön... s mekkora tűz! azt sem tudom már,
jaj, melyik éget s meddig az ég? s az a fény, no, melyikből pattan
el éppen? nem sokat érdekel ám azután már, hisz kiütött, lám, rögtön a
bortalan, állba könyöklő jófaj itóka. friss a kenyéren, a zsirban a
bugra szalonna, s a bicska csuklik, a sör már térdig, a combig, a
mellig, a torkig nő. fura ám ez a pista barátom: a sörrel oly tele
fűben a jó sörüvegre ha most keres nyitót.

nagy buli, jó buli, mint a mesékben, szép lehet, ám ez már biza sok
nagyon, öt hete tán? a mesékben ilyen nagy, ennyi hatalmas időt
sohasem mulat el se király, nem, még a király fia sem. de elűzték
már, hej, a rókát mind a barátok! a srácok, a lányok is alszanak, és
hát bortalan immár minden üvegünk, elfogya vodkánk, mástól súlyosak
immár az első szeretők is, hát fenéig iszom, kiürítem, kortyolom
ezt a verset is immár

FAZEKAS LÁSZLÓ

PÁRBESZÉD

— szép öregség szép örökség
— nagy fa alatt lombos a tudás
— születéskor nem halálkor harangoznak
— halál után az angyalok
gyémánthavat hoznak.

de megkomolyodtál
jobb előbb mint később
jobb később, mint soha.

Költészet és kommunikáció

Az anketók korát éljük. Mindenki kérdőívekre válaszol, úrlapokat tölt ki, tesztvizsgának vettetik alá. Legalább a költőket illene kihagynunk e világméretű társasjátékból. Ha most mégis arra vetemedtünk, hogy (formailag legalábbis) szabványkérdéseket szegezzünk lírikusainknak — a legismertebbeknek és a csak most indulóknak —, erre egyetlen mentésünk lehet: e XX. század végi kor emberének beidegződéseire építünk, arra a hiedelemre, hogy egy ilyen gyűjteményes vallomássorozatból mindent meg lehet tudni (egy helyütt), amit a hazai magyar líráról és lírikusokról, a jelenről és a jövőről tudni kell.

Valójában az olvasói előítéleteket szeretnénk lerombolni — akár régi, akár újabb keletű előítéletekről legyen szó. A „globális” véleményeket jól ismerjük, mind-egyre visszahalljuk: a mai költészet, a modern vers érthetetlen. De hát milyen „a mai költészet”, mi is az a „modern vers”? Mit akarnak ezek a költők? (És milyen a mai — tv-néző, készített fogyasztó — olvasó?) Valóban megszűnt volna a kortárs líra kapcsolata a valósággal? S ami állítólag világméreteken „folyik” — hogyan áll (alakul) ez a jelenség nálunk?

Kérdéseink korántsem újak, még ebben a leszűkített körben sem. Ki-ki bele-néz a maga „visszapillantó tükrébe”, mint ahogy nemrég Király László tette az *Utunkban*, s e kérdésekkel, illetve az alkatára szabott válaszokkal találkozik. De egyre többen jutnak el a következtetéshez, amit Király így közöl: „Tisztelt polgártársak, be kell látnunk itt és most, hogy vége annak a szép vagy rút (de mindenképpen kényelmes) kornak, amidőn a költészet át tudott hatni mindent (s így mindenért felelősségre is lehetett vonni).” Vajon azt jelentené ez, hogy a költészet, a vers megszűnik társadalmi tényező lenni? Hisszük a költővel, hogy „a költészet nemcsak szellemi, de nagy lelki kaland is” — márpedig ha van e kijelentésben egy szemernyi igazság, aligha lehet mostantól mellékvágányra tolni a poézist.

Költői-költészeti-kommunikációs anketúnknak azonban nincs egységes tanulsága, végső konklúziója; ahogy Csiki László írja a lírai műhelyvallomásokról és elméletekről: „mindeniknek igaza van”, igaza lehet. Különösen ha a szerző verseivel igazolja igazát.

K. L.

1. Lehet-e ma a költészet a valóság birtokbavételének egyik eszköze? Különös tekintettel a mi sajátos problémáinkra, a „sajátosság méltóságá”-ra (ahogy a nemzetiségi specifikumot az utóbbi időben emlegetni szokták), milyen birtokonbelüliséget élvezhet a költő — és a versolvasó?

2. Mit tart a magyar lírai örökség legelevenebben ható részének? Milyen költészeti törekvéseket érez közel magához a kortárs világirodalomban? Mit tekint elavultnak, gátnak a költői önkifejezésben és a korszerű versfunkció érvényesülésében?

3. Lehetséges-e a költészeti kommunikáció — korok és nemzedékek között? Miért következik be látványosabban a lírában, mint a prózában az izlésváltozás egyazon korban (lásd: Ady-jelenség, az „érthetetlenség” vádja a mai kortárs líra jelentős részével szemben...)?

Horváth Imre • Sarkalló hiányérzet

1. Aki a valóságot figyelmen kívül hagyja, az életből rekeszti ki önmagát. A költészet jelenét vonnám kétségbe, ha tagadnám, hogy költőink törekszenek műveikben visszaadni a valóság egészét, de persze csak közelítve a soha nem elérhető lényegét. Tudjuk, hogy az alkotásban sincs „abszolút”, de van, ami a teljesség látszatával bír.

A „nemzeti specifikum” valóban égető kérdés, de mikor volt problémátlan az igazi irodalom? Volt idő, mikor a problémákkal az írónak nem sikerült szembenézniük? Nyelvünk és kultúránk megőrzésével írói kötelességünk összeforrt. A jó művek megszülettek, de úgy látszik, ezen a téren telhetetlenek vagyunk. Vagy nem

vagyunk kellően figyelmesek? Hiányérzet egyaránt van írókban és olvasókban — de a hiányérzet egyetlen sarkallónk.

2. A legelevenebben ható hagyománynak azt érzem, hogy a régi költők is a „műzsák felkeltjei“ voltak, és a maiak is azok. Különbőség azért van; az én nemzedékem a *Nyugat* nagyjainak stíluseszményét követte, akkoriban volt ugyanis „stíluseszmény“, ma ehelyett eggyé hangolt stílus van. Ez némely esetben *egység*, máskor csak *egyhangúság*. A jobbaknál — ha rejtve is — vannak elválasztó jegek, másoknál a határ annyira elmosódik, hogy a vers írójának arcéle is a homályba vész... A rímeket meg kell óvnunk: *a magyar nyelv kincse a rím!* Költészetünk él is vele, Illyéstől Kányádig. A szabad vers Kassák és Füst Milán után líránkban már hagyomány lett, de szertelen terjedése nem annyira *korparancs*, mint *kordivat*.

Hogy a világirodalomból mit érzek magamhoz a legközelebbnek, még nem sikerült tisztáznom, ahhoz sokkal nagyobb tájékozódási lehetőség kellene. A vers csak akkor hat rám, ha póztalan, megszenvedett, és a verssorokból árad a személyi jelenlét hitele.

Azt, hogy mi a költészetben az elavult, én nem merem kimondani, mert *egy elektromos erejű vers minden avultnak bélyegzett témát újja avat*. Gátnak érzem, ha negatívnak tekintik a panasz, a fájdalom és a halál témakörét. Mindezek az érzelmek valóságunkhoz tartoznak, ezt tagadni nem lehet, aki tagadja, a valóságot hamisítja meg. *Amit a költészet kimond, mindig megöli az árnyat, a fényt pedig kontúrokkal díszíti*.

3. A „kommunikáció“ korok és nemzedékek között csak annyira lehetséges, amennyire évezredek távolából Homérosz és Horatius minden kornak hirádjára marad. Minden kor, minden nemzedék tud hatni az utódokra, de a hatás nem mindig azonos. Ma fiataljaink talán nem figyelnek olyan éberrel elődeik szavára, mint ahogyan mi figyeltünk, de ez a szórakozottság, úgy vélem, csak átmeneti jellegű. Ami érték, hullámhegyen-hullámvölgyön mindig egy irányba halad, s előbb-utóbb „partot ér“.

A líra az irodalom „előőrse“, mindig elsőnek jelenti, milyen mozgást lát a jövő ma még ködös terepén. Ha a szívós munka riaszt, sorsunk türelmetlenné tesz, de egy alkotó gesztusra az erőnkől még akkor is telik. Jelenünkben azt látom, hogy a próza olykor a költészet előtt halad — megtörtént a felderítés, és több már a nyugalom?

Az érthetlenség vádja Ady nevéhez kötődik, de tudjuk, hogy sokkal régiebb, az újítók ellen dühödött ősi-vád. Nem az érthetetlen vers sok ma, csak a versértő még mindig kevés.

Választam itt a feltett kérdésekre, de tudom, hogy a válaszom még félig sem felelet. Az aranycsinálás titkát nem sikerült a költőknek sem felfedezni, a költők csak termelik az aranyat, de csinálni ők sem tudják, csak azt érzik, hogy egyetlen aranyzemért mélyre kell ásniok, s ha mélyre ástak, még mélyebbre, mert Osvát Ernő megmondta: „Minden mélység csak egy új mélység kezdete.“

Szekely János Az erkölcsi-szellemi szabályozás

Nagyon jók a *Korunk* kérdései a költészet mai állapotáról; hozzáértésről, finom problémaérzékelésről tanuskodnak; márpedig ez igen fontos, talán a legfontosabb, hiszen régóta tudjuk: jól gondolkozni tulajdonképpen annyi, mint jól kérdezni — annyi vagy majdnem annyi. Jók a kérdések, sok helyen a lényegre tapintanak, aktív költőnek, gondolkodónak igazán öröm lehet választ keresni rájuk. Csakhogy abból a külön szemszögből, amelyből én nézem a dolgot, mégis semmi értelmük. Azt hiszem ugyanis, hogy ez az ősi közlésforma (a költészet), különböző okok — illetve hát végső soron egyetlen ok — miatt, épp századunkban devalválódott, anakronizmussá vált, ha úgy tetszik: nincsen. Nem abban az értelemben, hogy nem írják, nem olvassák, hogy nem is terem már, hanem abban, hogy amit terem, annak már nincsen valódi, életbeli, önmagán kívüli funkciója. Nem tudok válaszolni olyan kérdésekre, amelyek pusztá létükkel, felvetettségükkel, megfogalmazottságukkal tagadják ezt a rögeszmét.

Kifejtettem én már mindezt eléggé részletesen, nem volna értelme újból előhozakodnom hírhedt téziseimmel. Anyit azonban még hozzátennék: abban a bizonyos előadásban a költészet haláláról, amelyet évek múlva aztán ki is nyomtattak, tulajdonképpen csak egyetlen szempontból próbáltam szemügyre venni a kérdést. Vizsgálati eszközeim a kultúrmorfológia eszközei voltak, vagy még inkább a „szellemtudomány“ (idézjelben, mert persze semmi közük a századelő divatos

irányzatához), így hát csak a kultúra belső törvényeiből, mozgásirányából, immansz tényeiből merithettem az érveimet. Holott a jelenség végső oka természetesen egészen más. A költészet mai meghasonlásának, pusztulásának igazi okai nem kulturálisak, hanem életbeliek, ha úgy tetszik: társadalmiak.

Olvastam én évekel ezelőtt egy elbeszélést, japán ember írta, név szerint Fukazava Hicsiro, s a legjobbak közé tartozik, amelyeket századunk termett. Arról szól, hogy a létminimum színvonalán tengődő emberközösség pusztá fennmaradása érdekében kénytelen elpusztítani az öregeit, mivelhogy nem tudja eltartani őket. Ezt a kemény szükségszerűséget a mindennapi életben két kulturális tényező érvényesíti: a költészet és a szokásrend. A helybeli népköltés nagyobb részének legfőbb tartalma: szegény öregnek lenni, szegény megérni a dédunokák születését, az emberi méltósághoz hozzátartozik az idejében való halál. A költészet ezzel mintegy interiorizálja a keserves szükségszerűséget; mindenki úgy tudja-hiszi, abban nő fel, hogy ez az erkölcsi jó. És amikor eljön az ideje, működésbe lép a szokás, a gyakorlatban érvényesíti azt, amit a költészet előzőleg már erkölcsként interiorizált: az öregeket kiviszik a hegyre, és pusztulni hagyják.

Hát erről van szó. Ez volt hajdan a költészet valódi, nagy funkciója: az emberközösség erkölcsi-szellemi szabályozása. Nem a valóságmegragadás, nem a szellem ébrentartása, nem is a megismerés — ezek a funkciók csak utólag tapadtak rá, mondhatni másodlagosak. Az igazi funkció, amely igazolta a létet, ismétlem, az erkölcsi-szellemi szabályozás.

Amíg funkcióját betölthette (ha csak közvetve is), addig élt és virágzott. Mily helyt a modern ipari társadalomban ezt a funkciót egészen más tényezők teljesítik, azóta beszél mindenki a költészet válságáról — s beszélek én a pusztulásáról. (Meggjegyzem, nemcsak én; Arnold Hausernél olvasom, hogy főleg költők, alkotók körében ma igen gyakori ez a rögeszme.)

Világunk erkölcsi-szellemi szabályozását más tényezők végzik, mint például a gazdasági, jogi, hatalmi struktúra, a manipuláció, a politika. A modern ipari társadalomnak nincs egységes erkölcsi-szellemi köztudata, márpedig hogyan képzelhető enélkül érvényes magasköltészet? Hiszen annak a társadalom öntudatának, lelkiismeretének szerepét kellene betöltenie. Hát ezért tartom én a *Korunk* okos és finom kérdéseit (különbejáratú vakságom folytán) végső fokon értelmetleneknek. Beszélünk valmiről, vizsgáltunk és vizsgáztatunk valamit, aminek talán vannak még kiváló képviselői, de ami tulajdonképpen már nincsen.

Kányádi Sándor • Nemcsak birtokunk: édenünk

1. Egy nyolcvanon felüli hóstáti néni kapát emelve állt a bulldózer elé. A masina megállt. Aztán e nénit elkezdték meggyőzni. Pedig ő már egyszer meg volt győzve. Ötvennégyben vagy ötvenötben a férjét elütötte egy jármű. Meggyőzték, ne perljen. Kapott tízezer lej végkielégítést. Abból vették a telket. Most kapott az egészért egy csekély kisajátítási kárpótlást. A környező tömbházak asszonyai ámulva nézték a jelenetet. Aztán amíg a nénit győzték megféle, leszállingóztak, és birtokukba vették sebtiben, ami még a kertből birtokba vehető volt.

Nincs ebben költészet egy szemernyi sem. Csupa valóság. Ha csak a nénit nem tekintjük lírai s egyben balladai hősnek.

Ilyenformán állhat a költő is — a nagy közösségi kisajátítások, birtokbavételek korában — szemben a valósággal, vagy kevésbé bátran szólva: a valóság előtt.

De miért kellene a költészetnek birtokba vennie a valóságot? A költészet dolga, hogy fölmutassa azt, s nem is akárhogyan, hanem az igazság fényében. A valóságnak s az igazságnak csak együtt van létjogosultsága a költészetben, az írásban egyáltalán. („Az igazat mondó, ne csak a valódit...” — figyelmeztetett J. A., s még előtte A. J.)

A fenti kis életkép ismeretében már, az egyébként impozáns fogalmazású „sajátosság méltósága” is vesztit pátozából, s bármennyire is hívei vagyunk e jó-hangzású, erkölcsöt és esztétikumot egyaránt sugalló kifejezésnek, a méltóság szó óhatatlanul a humor irányába rebentti látványoktól megviselt tekintetünket, Deák Ferencet juttatva eszünkbe, aki azt mondta volna: „Ha a szél valakinek lefújja a kalapját, nem tud olyan méltóságteljesen futni utána, hogy ne válna neveltségessé.” Láthatjuk, a humor is lehet hasonlatos az olyan „használat előtt felrázandó” orvossághoz, melyet hosszú időn át felrázás nélkül szedtek, s a végén túl sok keserű marad az utolsó kortyintáshoz.

S mégis milyen birtokonbelüliséget élvezhet a költő és a versolvasó?

Az egyetlent, az anyanyelv birtokonbelüliségét. Végtelen és örök birtokonbelü-

liség ez. Kisajátíthatatlan birtok, határai még képzeletben sem húzhatók meg. Nemcsak birtokunk: édenünk.

2. Hogy mit tartok a magyar lírai örökség legelevenebben ható részének? Rám az egész hatott, s hat ma is. Teljességében. Mint ahogyan az egész égbolton szoktam gyönyörködni a magasságos nyárvégi-őszeleji és szikrázó téli estéken, éjszakákon, még akkor is, ha tudva-tudom, hogy csak néhány csillag az én biztos útmutatóm. Közel magamat azokhoz érzem a kortársak közül, akik pontosan próbálnak fogalmazni. A cirádát, a cikornyát, a himzést nem tartom célravezetőnek, a satnyaságig képtelenné sorvasztás pedig, mely kihívás akar lenni a nyelvi-gondolati lelemény ellenében, nem lehet értelmére a költészetnek, mivel semmi köze ahhoz.

3. A költészet, egyáltalán a művészet képes arra, amire még a tudomány egyelőre nem; messi korok hő- vagy fényenergiáját tudja átvezetni, átsugározni a mába s innen a jövőbe, sőt arra is képes, hogy a messi fényt hővé vagy a hőt fényvé alakítsa át anélkül, hogy költséges fölvevő, transzformáló állomásokat kellene építenünk. Szerintem a remekművek az emberi kommunikáció mindmáig legtekélyesebb eszközei. Irodalomtörténeti babona, hogy a költőket, az igazi nagyokat koruk nem értette volna meg. Amolyan vándor, előre gyártott elem ez a meg nem-értés. Legfőbb voltak idők, amikor nem vettek fáradságot, hogy megértették, vagy túlságosan is megértették, s ebből következőleg tudatosan félreértették. A költőket minden kor jobb fele megértette, mint ahogyan az utókornak is csak a befogadásra alkalmas fele érti meg. Hogy támadták életükben, istenem. Petőfiről — ahogyan Juhász Gyula írta — valami Zerffi is írt bírálatot, így Zerffi is bekerült az irodalomtörténetbe.

Lászlóffy Aladár • Mi is neked a költészet?

A költészeti kommunikáció lehetséges, talán. A költői önkifejezést pedig nem gátolja, nem gátolhatja semmi, a korszerű versfunkció érvényesülését sajnos bármi. Beszélgetni ezekről lehet, de minék. Nem érted a verset? hajlana oda néha az ember a sopánkodókhoz. Ejnye, de az életet, az egészet ugyebár érted: a kvantumfizikát, a hirtelen borulást, anyósod gonoszkodását s a biafrai válságokat; szerencsés ember vagy, öregem, most már csak egy-két hóbortos költőt kell denúciálni, megalázni azzal, hogy zagyaságokat ír, s helyreáll a harmónia. Mondd csak, mi neked a vers?

Semmi okom az ingerültségre, s az ironia se kenyerem, lehet, a kor körkérdés-mániája hozza, hogy csak „felpiszkáltan“ vagyok képes válaszolni ilyenkor. Egy lehetetlen, de a lényeghez közelebb segítő körkérdés-téma ötlük fel bennem: egyszer a nyájas kortársat is meg lehetne kérdezni: mi is neked a költészet? Sajnos az összegyűjthető anyaghoz összehasonlításul nem állna rendelkezésre előző korok hasonló helyszíni felmérése. Azoké az időké, mikor az antik világ, a trecento vagy a XVII. század költészete megszületett közben. A lehetséges válaszoktól függetlenül.

Ha pedig a költés, a költők összehangolásáról volna szó a nyilatkozatcsokorral, akkor megint nem sokra megyünk: nem fognak valamiben végleg megállapodni, s ha úgy tűnik, megállapodnak, akkor se fognak aszerint kotonli ezután sem. Marad az érdekes mikroiinterjúk sorozata. Am akkor legyenek érdekesek.

Különben a költészet mindig a valóság birtokbavételének egyik eszköze. A magyar lírai örökség is teljes egészében egy legelevenebben ható rész. A sajátosság mindig méltóságos, ha megtisztelik. Nem az az új bennünk, amit csak azért nem lehetett előző korokban elmondani már, mert valami kezdetleges volt hozzá. S egyáltalán, az emberről nemcsak az újat, de a régít se árt mindig és végig elmondani. Jól, pontosan. Akár költészetként is.

Vásárhelyi Géza • Nem „élvezet“ kérdése...

1. — „Birtokbavétel“—en hatékony valóságalkitást érve, valóságon pedig a közszellem viszonyulásait is a felvetődött kérdésekhez — ez esetben: igen.

— A „sajátosság méltóságá“—ban való birtokonbelüliségen a nemzetiségi lét megoldásra váró kérdéseiben való részvétel kötelességét és jogát érve: a „birtokonbelüliség“ nem is kérdés. Hogy milyen ez a birtokonbelüliség: nem „élvezet“ kérdése. Legelembibb szükségyszerűség — akár tetszik, akár nem. Mindennap más „milyen“, ha úgy tetszik, másképp „élvezet“. Példa erre a feltett kérdés facsarintos volta is.

2. — Azt a költészetet, amely a költő egyénien-sajátos lelkiismereti vívódásain keresztül a közösség sajátos ügyeit maradéktalanul tudja közvetíteni.

— Azokat a műveket, amelyekben az előbb vázolt kérdés megoldását a költői nyelv (módszer) elsődleges feladatának volt módomban felismerni.

— A hazugságot, a gyávaságot, az elfogultságot, a dicshimnuszot — erkölcsileg. Bevált költői táncfigurák lúdtalpas ismételtetését — módszerbelileg. Valamint ezeknek igénylését bárki részéről.

3. — Lehetséges és szükséges — korok között. Szükséges, ám olykor nem lehetséges — korosztályok között.

— Mert a líra, költőktől független okok miatt, kényszerűen eltávolodott fentebb vázolt szerepétől. Előterbe kerültek ezáltal az egyéni sajátosságok, melyek szükségszerűleg a költői módszerek kihangsúlyozott egyéni voltát hozták magukkal, és azt a látszatot, hogy az egyéni-különös elfedné a közös-sajátost. Ahhoz, hogy a műben jelenlevő közös-sajátost megtalálja, az olvasónak is fokozottabban kell élnie-épitnie „birtokonbelüli”-ségét, ezen belül pedig anyanyelvi műveltségét. Erőt és merészséget kell nyernie, a fájdalomig fokozni emberi érzékenységet és igazságérzetét: akkor talán felismeri: miért ír (kiált) a költő — helyette is. Érte is.

Lászlóffy Csaba • Kevés zászlónkra annyit írni, hogy: „Bámulatba ejtek mindenkit!”

2. A költői önkifejezésben gát lehet a rutinos középser vagy az üres póz, a modorossá vált formajáték. A tehetség és a mondanivaló képes régi formákat megújítani, kitölteni, újakat kialakítani. Ahogy elavult, örökre eltemetett forma nincs, éppúgy az elavultnak minősített önkifejezés is viszonylagos. Például Vas István némely történelmi és nagyvárosi környezetleírása, pontos, részletező „helyzetdala” nem a múlt századi tájleírás felújítását jelenti: inkább tekinthető átmenetnek Tandori „prózai” modorban mimelt helyzetbeszámolóikhoz. Minden idők legérzékenyebb költészetében érvényt tudott szerezni magának a korszerű versfunkció. Az aztán más kérdés, hogy a kortárs líra mennyiben hozzáférhető, be tudja-e tölni tömegszinten funkcióját.

3. Ez már kapcsolódik a költészet kommunikációjának kérdéséhez. Nem ritkán ellentétesen. Olyan alkotók és költemények, akik és amelyek korukban érthetetleneknek, elvontaknak minősültek, vagy egyenesen a közizlés viharos tiltakozását váltották ki, későbbi korokkal könnyebben megtalálják a kommunikációt. A költőt kortársukká fogadják az újabb nemzedékek, a kifejezési mód asszociatív értéke megnő. Nyilván nem bizarr formagyártók termékeiről van szó. André Breton mindenekelőtt azért becsülte Apollinaire-t, mert nagy „látnoknak” tartotta. Ez persze szerencsésen társult azzal, ami kortársakat és utókort egyaránt izgalomba hozott: hogy nemcsak szemléletében volt az új eszközök, a kísérletezés apostola, hanem messze elkerülte a kitaposott ösvényt. A kérdésben kiemelt „Ady-jelenség” sem a későbbi, divatos ízlésváltozások szubjektív mérlegén mérettetik meg végül, hanem a látnok-szerep vállalásán. Mert nem szakítható el a költészet funkciója a nem csupán saját gondjaira, szépségkultuszára érzékeny költő társadalomban vállalt funkciójától.

1. Cocteau-t, egy nagy nemzet költőjét elbájolja az, hogy „a költészet angyala sánta és kancsal”. Nekünk ez — hagyományainkat és főleg helyzetünket szem előtt tartva — nem elég. Mint ahogy kevés a zászlónkra annyit írni, hogy: „Bámulatba ejtek mindenkit!” Ezért kell előbbre jutván hátrafordulnunk olykor, sőt, nemcsak a kedvező időjárást kémelelnünk a magasba nézve, hanem ott, ahol sárba, porba (vidéki sárba, könyvtári porba!) szórt emlékek közt lépünk, megkeressük néhai birtokunkat. És hát ezért került az elejéről a végére ez a kérdés. Nem a megválaszolása (az túl bravúros lenne), legfeljebb annak érzékeltetése, hogy ha, mondjuk, földrengés folytán a valóság a feje tetejére állott, a költészetnek egyetlen reális esélye követni ebben. Ez a hűség mentheti meg csak maradék birtokunk.

Farkas Árpád • Nem birtokolni óhajt, hanem beleépülni...

1. A Költészetről ma már könnyebb cseverészni, mint művelni is. Őt, s minden sarkalatos véleménynek — fűgén forgó toll hegyén — az ellenkezője is igaznak tűnhet. Költészet és (nemzeti-)nemzetiségi specifikum viszonylatában evidenciákról értekezni nem óhajtok; művelni szeretném s mutatni versbéli magatartással,

hagyván a vállvonogató (esetleg: mentegetőző) szó bizonykodását azokra, kiknek a menyeyi műhely sima forgácsai közt a holló fiának mosdatására is érkezésük vagyon. De mert megkérdeztek: — A költészet a valóság birtokbavételének egyik eszköze még mindig lehetne! Abban az esetben — és csupán akkor —, ha ez az úgynevezett Valóság nem óhajtaná mindenáron birtokba venni a költészetet. Ez a valóság bőrrömtől égig ér! Bukaresttől Párizsig és New Yorkig, s ott éget leginkább, ahol testközelen. A Poézis, mely az ő perzelése alól kibúvik, üllőn kalapált, s istergő vízbe vetett fémszerszámnak is legfennebb csak veszendő nyele! A költészet tehát, melyet én ismerve szeretek, — lehetőségeinél fogva — nem birtokolni óhajt, hanem beleépülni a maga elnéptelenedésén ámuló nép életébe, sugallni neki a társadalmi jelenlét lehetőségeit, tudósítani utókort a századvég romániai magyarságának közérzetéről, hogy legalább az egyetemes humánus értékszféráiban birtokon belül lehessen!

2. A magyar líra legelevenebben ható részének ama megépítetlen tempomunkat meghatározó gerendát tekintem, melynek viselésétől két Balassi, Csokonai, Petőfi, Ady, József Attila, Illyés és Nagy László válla. (Idelátszanak a gerendatartásba belefáradt Csinom Jankók, kik úgy hiszik: még ma is az árnyalatok rőzsetüznél melegeknek.) Pedig eme gerenda körül csak málladoztak századokon át a falak. Most Csoóri Sándort látom ujjbeggyel tartani a végét —. Ha a tempom nem is, de a képzeletbeli torony megépült. Haranglábai közül látok a világra, s a világgöltészetet számonkérő kérdezősködése. Olvasgatok. Szeretem a fasizmus korának visszavonulásban-építkező elzárkózóit; ha úgy tetszik: hermetikussait: Ungarettit, Eliotot, Montalét, Frénaud-t (a tárgyiasult magányba élet-lehelőt), Guillevicet és Saint John Perse-t, persze! De az én mai költőim mégerek, kikért Párizstól Chicagóig a haladó szellemű ifjúság suttogva izzik. A saját népük baját nyíltan megvallók s az egyetemeség színe előtt jelentkezők az én dühös költőim, kik tekintessenek versformakezelés végett szélsőséges szürrealistáknak (mint Césaire Aimé) vagy européerkedőknek (mint Sédar Senghor), egyről beszélnek, egyet mondanak az érdeklődő világ nagy-nagy odafigyelése közepette —; *élethelyzetük sajátosságának méltóságát vigyázván!*

3. A harmadik kérdésre nem válaszolok. A *nemzedéki* izlésváltozás fölötti gond, megítélésem és ízlésem szerint, nem e tárgykörhöz tartozik.

Csiki László • (Ellen)véleményem a költészetéről

A költészet nem lesz jobb attól, hogy beszélünk róla, de még más sem. Én egyszer, heveny unalmamban, végigolvastam *A líra ma* című szemelvényes válogatást, melyben a garantáltan legjobbak szerepeltek (a szó minden értelmében) műhelyvallomásokkal és elméletekkel. Akkor még megrémültem: mindeniknek igaza volt, bár kettő sem értett egyet.

Tehát a költészetéről nekem is különvéleményem van, mint mindenkinek — mely talán sokakéval egyezik. Csakhogy nekem versenként, sőt hangulatonként más véleményem van a költészetéről. Még azt sem tudom eldönteni, hogy melyik a *jobb*: egy Szapphó-töredék vagy József Attila *Ódája*. Esetleg az. angol királyhymnusz. Kinek-kinek a másik. Hangulat, hagyomány szerint. Illékonyág és illendőség éppúgy nem kritérium, mint ahogy egy verset a „komolysága“ nem emel a könnyed stanca fölé. Vagyis nincs véleményem a költészetéről — mert ellentmondanék neki.

Az úgy fájdalmasabb részét mifelénk utóbb Székely János igyekezett megfogalmazni, valahogy úgy, hogy a költők nem tudják már, mi a vers — a költészet halott. Úgy van: a halott jár. Néha félrejár, sokszor tilosba. Ember, aki összetalakozott a költészetrel, s lehetőség szerint becsületes, szenvedve rendre megtanulja, hogy hallgatni volna jobb, és lehetetlen. A patetikusan nyegle bizonygatások a költészet életrealitásáról csak olyan egyének részéről jöhetnek, akik csupán vágyanak a költészetre, de soha nem éltek benne, örök légszomjban: alkotóként. Akiknek kánonjuk van, „leszűrt tapasztalatuk“, előre kész elvet, eszményt akarnak érvényesíteni s egyben elérni, hatalmas erőfeszítést tesznek tehát, hogy a köz-helyig felemelkedjenek. Az irodalomtörténet — mint szempont is — sokszor nekik kedvez: helyzetpolitikai vagy metrikai érdemei okán egyként szentesíti azt a verslistát, melyet minden itész egyöntetűen mond fel, ha a „kedvenc“ verséről kérdezik.

Magától értetődő, hogy nekem nincs kedvenc versem (s elvileg csakis az lehetne, amelyet egyedül én írhatok meg), de költőségük, magatartásuk, szinte már a szép szemük okán vannak szeretett költőim — általában ellentéteim, akiket társaimnak érzek. Ugyanúgy nem hiszek az „örök szépségekben“ sem. A költészetet

lehet örök, mint az anyag (mint annak akár a megjelenési formája), de az anyag *elképzelhetetlenül* sok, változatos formában jelenik meg. Én is egyik formája lehetek. (Talán ezért nem érdekelt soha a „mások már megírták“ irodalomtörténeti misztériuma. Ha én egyetlen szót úgy tudnék változtatni a Bibliában, hogy az attól igazabb, tehát az *enyémbb* legyen! Megtenném. A költészet amúgy is herézis: a túlélés műfaja.)

Nem is rökönödöm meg semmiféle költői kísérleten. Megesik, hogy hiábavalónak tartom. *Embere* válogatja. Mert azért a költészet az ember megjelenési formája. S az emberek között vannak terroristák, hülyék is. Pótcselekvők. Individualisták stb. (csak angyalok nincsenek). De *mind* emberek. Ha elfogadnám, hogy bizonyosfajta költészet megsemmisítendő (sőt, hogy „nem költészet“), egyben azt is elismerném, hogy az emberek egy részét ki kell irtani, s a csökkent képességűek nem emberek. Pedig azok. Mint ahogy a zsenik is. Valamint a bantu négek, a teherautó-sofőrök és a szajhák. A vers mindezeket szerette. A mélységet is magasságként.

(Tegyük hát végre különbséget vers és költészet között. A vers lehet rossz, lehet nem-vers — de a költészet *létezik*; mert mi magunk vagyunk az a számító-gépeinkkel és bégörccseinkkel, a négyzetes vetéssel és a szerelemmel. Stb.)

Azon is gondolkodom, vajon a költészetet nem az őszinteség teszi-e. Az őszinteség mint olyan pártatlan tágasság, mely mindannyiunkat befogad (s ha ez netán magasztos benne, csakis azért, mert még nincs másmilyen területé életünknek, mely ezt megtehetné — legyen hát leghősiesebb pótcselekvésünk a vers?!). De nem tudom, magasztos érzés-e a mindenség tágasságában, s nem a földön élni? Azt hiszem, az ellenkezője. Minél magasabbra érünk (akár a vers árán vagy által), annál ijeszetőbben kitetszik kicsiségünk. Ez már „birtokon kívülség“. Itthonvalóságunk *emberileg* tragikus átérzése. Átérzése annak, hogy emberi lényünk és voltunk ellen a legnagyobb vétség bármiféle megkötöttség. Akár hivatal, akár gravitáció legyen a neve. Miközben kötöttségek nélkül elszállnánk, ugye? De azt is tudjuk, hogy az *igazi* szerelem nem lehet csak lelki szerelem — ez önellentmondás lenne; az effajta szépség csinálmány.

A költészet tehát az ember szabadságának (mert lehetőségeinek) műfaja, formája.

Politizál is — ha a szabadság politikai kérdés.

A magyar líra az emlegetett kettősség tragikumának a világátlagnál — helyzeténél fogva — *pontosabb* (jobb? rosszabb?) kifejezője. Talán mert a kicsik jobban érzik a magasságot? Vagy a kicsik méretükben eleve elenyészve tévelyegnek a mindenségben? A porszem léte fontosabb, tehát pontosabb a szikláénál? Vagy csak ugyanaz s ugyanolyan? A tágasság szorít? Vagy csak elérhetetlen? A kicsik magánya nagyobb?

A magyar líra, ha politizál, mindig a mindenséggel, az Istennel politizál — csupán képíleg megjeleníti, nyelvében. Az Istennel, melynek híve a kicsiknek már megtartó gögje folytán sem tud lenni, de részévé válna, mint örök hatalomnak? Vagy magába zárkozva, a teljes világ önhitével verődik nagyobb feleikre? Hangos. Túlzó. Változó. De mindig ellenségesre változik. Istenfenyegető. (De csupán Adyig, aki a vég.) József Attila, a molekuláris szerkezetek apró és teljes világában a kicsiség parányabb részeinek ellentétét is tudja már, Csokonai bűbajos tébolya és Balassi kaján áhítata után. Vörösmarty pedig akkora költő volt, hogy elődei- nek ugyanúgy atyja lehetett volna, mint hálátlan utódainak, akikben lappangó halálos betegségként élt petőfis és aranyt kórokozóival: üvöltésüket értelmes beszéddé tompította, pihegésüknek viszont hangot adott. A józan téboly költője volt: az istené.

Ő már tudta, mi a mindenség, s József Attila tudta *még*. Tudták, hogy a mindenség nem méret, tehát nem viszonyítás dolga, hanem a teljesség, s itt tévedünk mi. A mi bajaink mindaddig kicsik (vagy nagyok), amíg a másokéhoz mérjük, mintha a teljességnek, a szabadságnak lennének fokozatai... Amíg meg nem kísértjük a teljességet (már csak megoldás- és kiütésként is), amelyben minden baj egyforma és ugyanaz. Ha senki nem lesz boldogtalan költészetet jelentő kettősségben — mi is boldogok leszünk. És nem lesznek költők. Részmegoldás nincsen. Az elégedettségnek sincsenek költői (legfennebb bértollnokai).

(Költészeti) forradalmaink rész megoldások mindaddig, amíg ezt vagy azt akarjuk megoldani, s nem a teljességre célozunk egész lényünkkel, nemcsak fegyvereinkkel, melyek már tökéletesebbek nálunk. (A teljesség pedig — miért misztifikálnánk? — mi magunk vagyunk, hagyjuk hát *szabadjára* magunkat, bár a költészetben.) Mert minden határ sért valakit, hiszen az a gyanút kelti, hogy ellenségek („mások“) vannak „odaát“. Svejk ezt valahogy így mondta: Ne lőjenek, itt emberek vannak!

Részigazságunk pedig van bőven s fölösen. S nem az a fő baj, hogy nem születik meg végre a „nagy“, aki egységbe fogja s „megörökíti“ őket, hanem hogy a részigazságok tudói és kimondói sokszor tudják már az egész igazságot is, mégis egész kenyérként mérők ki morzsáit. Nem az én dolgom válaszolni arra is, hogy miért.

(A költészet pedigen a költőkön múlik. Mert egy a költészet, más a vers, s emberek a költők. Ne „kavarjuk“ össze őket. A költőnek már a sorsa is költészetként hathat, s talán annyi s olyan is.)

Én igenis, a mindenség felé indultam el. Kisdiák voltam akkor, és nem vágytam öreg „nagy tanító“ lenni. Az „irodalom munkása“ aztán semmiképpen. Én a lelkiismeretemmel nem a kenyeremet akarom megkeresni. Úgy képzeltem: nyomorogni fogok és gyönyörű verseket írok egy száraz kenyéren éhes gyermekeim sirásából. Ezért a hagymázért is a költők a felelősek; ma már tudom, hogy eszményi rongyos forradalmáram Petőfitől Móriczig tízszer annyit kerestek nyomorukban, mint én felkapott íróként. Node! Kiderül: nem a pénzen múlik — tehát hogy pénzért nem is érdemes. Ami mást adhatnának, az is mulandó s visszavehető. Tehát: ha a kis megalkuvás éppen úgy nem fizetődik ki, mint a nagy árulás — legjobb becsületesnek maradni.

Összegezzünk. Véleményem a költészetéről nincsen, az irodalmi élet lacikonyhát lehetőség szerint kerülöm, „sikereimet“ a kritikusok farkasvakságára háritom, s ami rosszabb: újabb verseimet sem szeretem. Ki vagyok én hát s milyen? Boldog vagyok (ha másért nem, mert hogy ilyeneket gondolok). Tudom én, mi be kerül ez nekem, de remélem, hogy sokáig tart. Még egyet nem értem el a teljes boldogsághoz: máig sem hiszem, hogy az utókornak írok. S ez talán már baj.

Nem kérek elnézést a közbevetett vallomások önarcképért. Aki költőt akar, ám lássa, legyen az akármilyen. Hinni kezdem, hogy mindannyian (Anonymustól a vele rokon Szilágyi Domokosig) erősen hasonlítunk egymáshoz.

Zárjam a költészetéről írott egy-estí eszmefuttatásomat egy kérdéssel: miért ölte meg annyi költőt a világtörténelem folyamán, s miért lesznek öngyilkosok a költők egy boldognak mondott korban?

Házi feladat: Jó-e költőnek lenni? Egyáltalán.

Szócs Géza • A költészet szerepe: emlékezés és megismerés

1. Föltétlenül igen: a költészet mindig is egyik eszköze volt a valóság birtokbavételének. És nemcsak abban az értelemben, hogy a költészet még olyankor is, mikor a hallgatást hivatalos nyelvként vezetik be, képes hazajáró Klopfgestierként, kopogó szellemként megtörni a csend eme fekete grammatikáját.

(Példák a költészet megismerő funkciójának fontosságára.)

Közismert, hogy a nyelv — s vele együtt a mindennapi tudat is — messze lemaradt az ismeretek színvonala által megkövetelt pontosságtól és árnyaltságtól. Elég a fizikai világgép változásaira utalnunk. A számtalan kézenfekvő példa közül említsünk meg egyet. Tudvalevő dolog, hogy két, különböző helyen történő esemény egyidejűnek is tekinthető, de akár úgy is felfogható, hogy határozott időköz választja el őket egymástól. Melyik nyelvtan időszemlélete rugalmas annyira, hogy ezt grammatikai alakzatokban érzékeltesse? Egyáltalán, az ilyen fogalmak, mint mondjuk ige vagy főnév, valószínűleg éppen annyira durvák és pontatlanok, mint a primitív megközelítésben külön, egymástól függetlenül tekintett, *tér* vagy *idő*.

Le kell számolnunk Schelling jóhiszemű optimizmusával, mellyel feltételezte, hogy a tudat megismerő formái egyben a lét objektív kategóriái is. Kognitív kategóriáink azonban — ha nem elégszünk meg „valóság“-ként tételezett, a világra vonatkozó illúzióinkkal — valójában alig használhatók bármire is.

A költészet viszont alkalmasnak látszik lassan-lassan előkészíteni ezt az euklideszi geometriájú nyelvet arra, hogy függetlenedjék apriorisztikus, primitív észlelési gyakorlatunktól, illetve az az ennek megfelelő nyelvtani-nyelvi formáktól.

Például így. Az egymás mellett lelt dolgokat szerves egységben látó gondolkodási mechanizmus lassú, de észrevehető bomlása, átalakulása részben a huszadik századi lírának köszönhető, mely költészet ugyanakkor rá is szoktat, rá is irányítja a figyelmet egy más („Vízöntő“) típusú kozmikus organikusára. Mostanig nagyjából kétféle térérzékelést és ezzel összefüggő térbeli magatartást ismertünk. Az egyik (a nyugati típusú) térlátásra a mélységi tengely dominanciája jellemző: egymás *mögé* csoportosítja a dolgokat, míg a másik (a keleti) térlátáson felnöve a bal—jobb tengely — a szélességi tengely, a horizont — mentén lát és viselkedik az ember. A térbeli magatartásnak azután számottevő társadalmi-politikai követ-

kezményei vannak (a stratégiai formáktól az államapparátus hierarchikus rendjéig stb.).

A Vízöntő típusú látás felszabadítja az embert ennek a térérzékelésnek a korlátai alól. Míg a nyugati templom szerkezete a mélységi tengelyen elrendezett előcsarnok-szentély-oltár struktúra, a szélességi tengely mentén épült keleti templomban pedig a főistent kétoldalról környezik a mellékistenségek — addig a Vízöntő térlátás építészé által tervezett templom esetében főoltár, szőszék, hívők, mellékoltárok, orgona másféle — három dimenzióban egyaránt terjeszkedő — kompozíciós struktúrákat képeznének, egy teljesen szokatlan architektonikájú épületben. Olyan kompozícióról van szó, melyet a másféle térlátáson felnőtt tudat nem is érzel kompozíciónak, hanem esetleg csak zürzavarnak*. Am ez a kompozíció egyáltalán nem volna szokatlan annak a szemlélőnek, aki elég elmélyült olvasója volt a huszadik századi lírának.

Így segít — és ismétljük, ez csak egyetlen példa volt — a költészet birtokba venni a valóság egy más rendjét.

A magyar költészet formáit a szélességi tengely mentén kifejlődött életérzés alakította. Líránkban pl. olyanszerű linearitással következnek egymásra a képek, mint ahogyan azt a Bänkelsängerektől, a vásári énekes kép-mutogatóktól szokták meg az emberek: ezek a muritátók harsány hangon énekelve el a históriát, hosszú pálcával mutogatták egymás után a rikitóan festett jeleneteket. Csak ebben a században jelentek meg nálunk igazán nagy számban azok a műformák, képtechnikák, amelyek alkalmasak felkészíteni a tudatot a valóság egy igazabb érzékelésére, visszavezetni ahhoz az állapothoz, melyben — most kliséket alkalmazunk — „minden benyomás egyszerre foglalkoztatja az ember valamennyi érzékét, együttlétezik, együttthall és lát, egy nyelvet beszél növényvel és állattal“ (idézet egy paradicsomleírásból — Turóczi-Trostler József), vagy legalábbis ahhoz, melyben „az emberi és növényi ösztön már közös“ (idézet Weöres Sándornak Károlyi Anny [!] *Szegezettek a földhöz csillagok* című kötetéről irt bírálatból — *Válasz*, 1947. augusztus**).

Mert a költészet nemcsak megismerés, hanem nosztalgia is, emlékezés az ösnyelvre. Weöres Sándor egyik novellájában (*Hommage*) a teremtő, végigjárva szarosa ünnepi fapénzekkel teleszört utcáit, egy vörösmárvány téren két hatalmas szoborra, óriási női alakra bukkan. Egyikük a Megértés, másikuk az Emlékezés. Ez a legtöbb, amit a költészetről elmondhatunk.

Mire emlékezik a versben a nyelv?

Arra az állapotára, amikor a farkast még nem farkasnak nevezték, hanem ki merték mondani igazi nevét is. A rettegés nevükön nevezni a dolgokat — ez juttatta ide az emberiséget. Nem igaz a Babel tornyáról szóló történet. Babel nem volt. Hanem valami szörnyűség folytán (mi lappanghat östörténetünkben?) az emberek a jól ismert dolgokat másként kezdték nevezni, ki így, ki úgy — ilyenformán alakultak ki a nyelvek —, s elfelejtették az univerzális ősbeszédet, amit pedig mindenki megértett, ami mindenki nyelve volt.

A költészetben a nyelv ez után az állapota után sóvárog.

Ó, ISTENEM, VAJON MI IS A FARKAS IGAZI NEVE? ÉS VAJON AZ ENYÉM?

Ez volna tehát a költészet szerepe: emlékezés és megismerés; nemcsak a tények; de az al-tények és fel-tények, az alsó és felső igazságok kimondása.

Ami a kérdés második részét illeti: kevés történetbölcseleti érzékkel vagyok megáldva; ettől függetlenül, úgy hiszem, van nemzetiségi specifikum, sőt még a transzilváni léleken is hiszek. Itt azonban már kényes területhez érkezünk: a programhirdetésekkel szomszédos ingoványra. A költők pedig — így illendő — verseket írjanak, ne programokat.

2. Szívesen felsorolnám azokat a költőket, akiket közel érzek magamhoz; ám az ilyenszerű vallomásokot annyira kompromittáltak már olyanok, akik minél előkelőbb szellemi családfát szerettek volna maguknak, hogy sajnálattal le kell mondanom erről.

Mégsem hallgatható el az az óriási szerep, amit a *Magyar Műhely* és az *Új Szimposion* folyóiratok játszottak abban az áttörésben, amit a magyar líra valószínűleg az utóbbi évtizedben.

A korszerű versfunkció érvényesülésében, úgy hiszem, belső gátak nincsenek; annál több viszont a külső. Hogy csak egyet mondjak: a szerkesztők — de több-

* Ez egyben meg is adja a választ a harmadik kérdés második részére.

** A vegetatív létérzésről lásd különben Frobenius *Kulturgeschichte Afrikas* című művét.

nyire a főszerkesztők — konzervatív állásfoglalása az újabb típusú verseszménnyel szemben.

3. Erre a kérdésre a válasz, úgy hiszem, nyilvánvaló a fönnebb mondottakból. Lásd még a lábjegyzetet.

Boér Géza • A metafora kijátszása

A válaszoló, akit a valóság állandó kérdésekre ítelt, mielőtt kimondaná nemleges vagy igenlő ítéletét, óhatatlanul újabb kérdést fogalmaz meg, amely kijátssza a választ. Hiszen mi is az a valóság, amit birtokba vehet, ha egyszer kifosztottnak érzi magát, s ha a birtokbavétel nem más, mint önmagának szubjektumként való birtokbavétele?

Hiába hisz a metaforában, tragikuma vele együtt menekül oda, s a viaskodás ebben a metaforában zajlik, minél bátrabban, annál hangtalanabban.

Miért neveznök mindezt misztikumnak, ha mind a költő, mind az olvasó valósága éppen ez a transzcendencia?

Miért ne hinnénk a sajátosan, éppen ezért egyetemesen a még választásai padmalyán töprengő költészetünk igazi lehetőségében: a kelet-európai lírában?

És miért nem jut eszünkbe újrafogalmazni megfogalmazatlan líraelméletünket? Vajon azért, mert nem fogalmaztuk meg tragikumelméletünket?

A konnotáció és az allúzió kardjával fölfegyverkezve költészetünk rájött ugyan arra, hogy építkeznie kell, de miért falazza be újra és újra menthetetlenül kőműveskelemennéjét: olvasóját?

Sajátos kódrendszere fabatkát sem ér, ha nincs igazi kritikája, s valósága (= olvasója!) kódtalanul bolyong magárahagyatottságában, a kifosztottság kövével a nyelve alatt.

Ezért minden visszatekintés saját örökségére, minden kitekintés a világirodalom törekvéseire, a kérdés lényegét tekintve, meddő alternatívázgatás.

Ennek ellenére a költő még hisz a kommunikációban, s ha képesek voltunk megtanulni, hogy a hit is valóság, a remény is földobott kő, akkor rájöhettünk, hogy a forradalomnélküliség még nem tudta semmitő sorompóit mindenhol fölállítani, és immár nem kiutat kell keresni, hanem utat.

Tehát nem a költészeti kommunikáció lehetőségére kell rákérdezni, hanem a társadalmiára, s arra, lehet-e a vers hatalom, ha a szón kívül csak semmink van?

Cselényi Béla • Átadni a stafétabotot a soros „érthetetlennek“

1. Feltétlenül, amennyiben az életérzés eleme a valóságnak. De a megértés szintjén nem elegendő a hullámhossz-azonosság, az „egy húron pendülés“; hogy a versnek konkrét információértéke legyen, tisztában kell lennünk elsősorban helyzetünkkel, hovatartozásunkkal, másodsorban ismernünk kell az alkotó szubjektív prizmáját; a költő autonóm egyéniségének versei útján történő megismerésére való törekvés — szerintem — kötelessége minden olvasónak). Hazai magyar líránk nem annyira egységes, hogy bármennyire is összetett egyéniség az egészet teljesen magáénak vallhassa, ám akik a gyökerekből indulnak ki, és hirdetik, hogy mai fiatal líránknak is ugyanazokból a gyökerekből kell táplálkoznia — azok az olvasók és alkotók birtokolnak legtöbbet irodalmunkból.

2. A hazai magyar líra — ellentétben sok más európai lírai törekvéssel — a gyökerek felől közelít meg bármely új irányzatot.

Közel érzem magamhoz az avantgardista törekvéseket és a neoavantgardizmus különböző irányzatait. Különösen szeretem a jugoszláviai *Új Symposion* köré tömörült költő- és írógárdát, a konceptuális költészetet; személy szerint Ladik Katalin a kedvenc költőm.

Gátló tényező számomra bármely (népi vagy klasszikus) formai tökéletességhez való merev ragaszkodás.

3. Korok között csak egyoldalú kommunikáció képzelhető el: az irodalomtörténeti és történelmi érdeklődésű olvasó számára a magyar és az egyetemes irodalom bármely régi költője és verse hozzáférhető és élvezhető, különösen azok a versek, amelyek az aktuális információkon kívül egyetemeseket is tartalmaznak. Ez a kommunikáció azért egyoldalú, mert megszűnt már az a közeg, amellyel közléviszonyba kerülnénk. Adott azonban a mai költészetben belüli generációs probléma. Véleményem szerint elképzelhetetlen más kódrendszert alkalmazó költők közötti lírai eszmecsere; a továbbfejlődés érdekében kénytelenek vagyunk az idő-

sebb nemzedék legtehetségesebbjeit és legnagyobb egyéniségeit is a megfogalmazás és elkönyvelés burkaiba beskatulyázní.

A líra szubjektív műfaj, a lírai alkotó életérzése meg szükségszerűen megelőzi a kortársaiét. Mihelyt ez az életérzés közkinccsé válik, az adott műfaj *elfogadásáról* beszélünk. A költőnek ebben a pillanatban kell átadnia a stafétabotot a soros „érthetetlenek”.

KOZMA SZILÁRD

A MOZDULAT, A VESZÉLY ÉS A SEBEK KÉRDÉSE A KÖLTŐI MEGISMERÉSBEN

Imets Dénesnek, az 1764-es madéfalvi veszedelemről szóló dráma szerzőjének

Sebezhetősége teljes tudatában, a költő kíséri és kísérti a mozdulatot. Közben vészféken az egyik szemé. **TELVE VAN AZ EMBERREL, SÓT AZ ÁLLATTAL IS; MEG KELL ÉREZTETNIE MÁSOKKAL, HALLHATÓVÁ KELL TENNIE FELFEDEZÉSEIT.**

Elofvastam a **TILTOTT GYÜMÖLCSÖT**: Zöld Péter — zöld = a fű, az erdő, a földi határ számunkra legelfogadhatóbb színe; Péter = Petrus, alapkö, stb. — tehát Zöld Péter levelei nem jutottak el a Pápa kurváihoz, s így a kis közösségek tisztánmaradása is kérdéses maradt. Amikor a kéj nem elégíti ki a mindenségre éhes mohóságot, a politika csatlós döglégei vérfürdőket rendeznek nagyraihivatott koronás hetérák áldása alatt. Ilyenkor a történelem felszínre dob egy-két tiszteséges papot, de hiába: **MINDEN ZÁSZLÓ VÉRES HÚS A TENGEREK ÉS SARKI VIRÁGOK SELYMÉN.**

HA ÓSEIM VOLNÁNAK A FRANCIA TÖRTÉNELEM BÁRMELY PONTJÁN! / DE NEM, NINCSENEK. Létezik a véres tantárgy, amelyből soha nem tanulhattunk eleget. Csak órákra maradhatunk **TÁVOL A HAJDANI GYILKOSOKTÓL**. — Mária Terézia számunkra a legkegyetlenebb fajtalanságok női nimbusza. Skorpíó-dög, amely nem a természet rendjéért falja föl párzótársait. A nép rémeinek eme sátán-segédeit — egytől egyig zseni a maga nemében — hóna alatt költi. **KIPRÓBÁLT FICKÓK! KÖZÜLÜK TÖBBEN VÉGIGFOSZTOTTÁK VILÁGÁITOKAT.**

És mennyi zuhlott Te Deum hangzott el a népemre hazudott hivatás fölött! De Euccow báró túl kis közösséget utált ahhoz, hogy pilátusi rangot kapjon a történelemben. A mi tudatunkban viszont hozzá fűződik a Veszedelem. — Keresztrefeszítés helyett vérontás magasabb érdekek miatt a madéfalvi mezőn. Vérsnyomok a hóban a Haza felé vezető országutakon. Fagy és dermedt Via Appiák az Olt mentén lefelé végig.

Hogyan lehet egy közösséget eltörölni? Egy emberiséget eltörölni? **MODERNNEK KELL LENNI MINDENESTŐL**, a modern kor szolgálatja a legkiválóbb eszközök: csupán egy mozdulat az egész. Hangot lehet törölni, zenét, Igét. — A költő töprengve kísérti a mozdulatot, figyel, és vérrögök az ajkain.

A költő kísérti a mozdulatot, és vészféken az egyik szemé. Olyan látomások segítik a megismerésben, amelyek kezébe adják a „rádió-rögöt” (Sz. D.). Fejfánk sem lehet már mítosz. Fejfánk a tudatos emberi tartás egyetemes vonalvezetése. A tükrök metszsvonala sem követi a vénuszdombok szakadékait.

Meg kell végre szabadulnunk sebeinktől. Ha másért nem, a bennünk még bujkáló, megcsalt humanista emléke miatt. Csínján hát a hagyományokkal, csak úgy, mint az elrugaskodással: az őszinteség immár egzisztenciális magánügy, gyenge árérték az emberi kaland vérgirlandos útvesztőiben.

A nagybetűvel kiemelt sorokat Arthur Rimbaud prózájából, leveleiből kölcsönöztem.

Mi a költői motívum?

Kezdetben volt az irodalom, aztán jöttek az irodalomtörténészek, kritikusok, az irodalomról alkotott fogalmak.

D. H. LAWRENCE

I. Kérdések

Vajon igaz-e az, hogy valamely költőnek nem csupán egyetlen verse, de még egy versrészecskéje is magában hordozhatja, magába sűrítetheti költészete lényeges, karakterisztikus vonásait? Általánosan elfogadottnak tekinthető az, hogy különösen kiváló szerzők kimagasló művei reprezentatívak, sokszor egész életművet, sőt az életmű korszakos jelentőségét is képviselhetik. Annymra, hogy amiként Homérosz *Iliászáról* és *Odüsszeiájáról*, Goethe *Faustjáról*, Dante *Isteni Színjátékáról* beszélünk, úgy néha külön említés nélkül is, csupán a szerző nevére hivatkozva, gyakorlatilag az *Iliász* és *Odüsszeia* Homéroszára, a *Faust* Goethéjére, az *Isteni Színjáték* Dantéjára gondolunk.

Egy-egy mű tehát sűrítetheti egy-egy életmű javát, s minél jobban sikerült műről, minél jelentékenyebb oeuvre-ről van szó, annál inkább. De vajon elmondható-e ez a műalkotásnál kisebb műegységekről? Vajon lehetséges-e az, hogy — ismét első-sorban kiemelkedő alkotókra, művekre gondolva — sokszor csupán egy-egy jellegzetes sor, egyéni nyelvi fordulat, sőt: esetleg egyetlen sajtóságság szóhasználat alapján felismerjük szerzőjét? Csupán egy-egy motívum felbukkanása, szerepeltetéseinek módja elég ahhoz, hogy éppen az érintsen meg bennünket, ami az alkotóban a leginkább utánozhatatlannak, egyszerűnek tekinthető?

A kérdésfeltevések nyilvánvalóan szónokiak. Már címünk, témaválasztásunk is elárulhatja, hogy bizonyos jelentőséget tulajdonítunk a jelzett feltevéseknek. S a továbbiakban éppen elgondolásunk alapjait próbáljuk fölvezetni.

II. Hipotézisek

Nemcsak a fizikában, biológiában, hanem a nyelvészetben is megtanultuk nagybecsülni a mikroszkopikus vizsgálatokat. Történelmünk, létünk alakulása szorosan összefügg az atomfizika, a részecskefizika kutatóinak munkájával. De vajon milyen jelentőséget tulajdoníthatunk a mikrofilológiának?

Gondolatmenetünk elindításakor a természettudományok példatárához folyamodunk segítségért, mivel nem rendelkezünk verseket vizsgáló, valóságos mikroszkópokkal. A költészet mikrovizsgálatánál fokozottan támaszkodunk képzelő-erőnkre, tapasztalataink felnyitására. Néhány — főként a biológiából vett — egyszerű párhuzammal talán sikerül szemléletesebbé tennünk azokat a poétikai jelenségeket, amelyek közvetlenül nem érzékelhetők.

Természetesnek tartjuk, hogy egy apró magban megvan, benne rejlik a lehetséges, leendő — esetleg hatalmas, terebélyes — növény mint lehetőség. Búzaszemben a kalász, makkban a tölgyfa. Benne rejlik, mint kicsiny tárgyban, mint egy szabad szemmel jól látható jelenségben a szabad szemmel nem látható — legfeljebb lassított filmfelvételekkel láthatóvá tehető —, nem tárgyyszerű növekedési folyamat. Ugyanezt elmondhatjuk az emberi fejlődés esetében is. Minden pályásban, de már a magzatban is egy-egy lehetséges, leendő felnőtt rejtőzik. De: nem egyszerűen csak „egy leendő felnőtt“ rejtőzik az embrióban, hanem egyrészt ott feszül a kockázat: felnő-e valóban, vagy pedig csecsemőhalandóság, avagy még előbb, abortusz áldozata lesz-e? Másrészt ott feszül a másik kockázat is — nem kisebb az előbbinél —: *milyen* felnőtt rejlik a magzatban, s már előbb a sejtek találkozásában, a megtermékenyülésben? Elvileg átlagember, nagy tehetség, zseni éppúgy lehet, mint rablógylkos. Ez a magban, magzatban lappangó lehetőség te-

hát, lényegét keresve, *alternatív* oldalával fordul felénk. Hiszen nyilvánvalóan nem mindegy az, hogy élni vagy elpusztulni fog-e ez a leendő ember. De ugyanakkor, társadalmi szempontból különösen, ennek az életnek vagy halálnak az értéke kegyetlenül függvénye annak, hogy idióta vagy egészséges ember, zseni vagy gazember jön-e világra.

Ezek után jöhet csak a következő kérdés: mitől függ a megvalósulás minősége? Hiszen az életképesség és az életre méltó képesség nem független egymástól.

Vajon ez a leendő minőség is benne rejlik a magban, a magzatban — a génben? Ez már nemcsak bizonyos természetudományok izgalmas alapkérdése, hanem a társadalomtudományok több ágazatáé is. Ez foglalkoztatja a genetikát, a génszabályozást, de a pedagógiát, pszichológiát, szociológiát is. A felsorolás maga már jelezheti a válaszkeresés körvonalait. Azt, hogy bizonyos fokig valóban benne rejtezik a leendő minőség a magban, a magzatban. De csupán bizonyos fokig. Mert ezeknél a megszületéskor már adótnak tekinthető örökségeknél, tulajdonságoknál, hajlamoknál nem kisebb szerep a környezet hatása, az emberi kibontakozás, a testi-szellemi fejlődés változó, segítő vagy hátráltató feltételeisorozata. Az öröklött képességeknél nem jelentéktelenebbek a *szerezett* szokások, jellemvonások.

Példáink nyomán tehát azt emelnénk ki, hogy a mag, az emberi magzat:

1. Olyan „tárgy”, amely egyben sűrített *folyamat*, speciális mozgásforma.
2. *Folyamatként*, speciális mozgásformaként tehát egy bizonyos, egyszeri „*növekedési terv*” foglalat.

3. Tárgyi, illetve latens folyamati, sűrített mozgásformái mivoltában pedig bizonyos fokig *minőség* hordozója.

4. Ez a minőség *alternatív* módon rejlik benne, vagyis további alakulása, fejlődése többféle módon is történhet. Többféle módon — esetleg homlokegyenest ellenkezően is — elképzelhető.

5. A kibontakozás már nagymértékben függ a *környezettől*, az *életfeltételek* kedvező vagy kedvezőtlen alakulásától. Növény esetében szinte csupán ettől. Az ember fejlődésében viszont a körülményeken kívül és túl nem kis szerepet játszik az, hogy milyen módon reagál körülményei alakulására.

6. Jelentékeny tényezőként fog számba jönni az, hogy az ember *passzívan*, *viaszként* formálódik-e az őt érő hatások nyomán, avagy *aktívan*, ő maga is visszahat környezetére.

7. Ez a fajta állásfoglalás tükröződik például az *öröklött*, illetve *szerezett* tulajdonságok arányainak, hangsúlyainak alakulásában. Voltaképpen a határozott jellem hiányában vagy meglétében, annak gyengességében vagy erőteljességében.

3. Végül — mind a növény, mind a homo sapiens esetében — már maga a megtermékenyülés, a mag, a magzat egy hosszú fejlődési folyamat *eredménye*; s ugyanakkor e fejlődés folytatódásának új *kiindulópontja* is. Tehát magába sűríti *előzményeit*, múltját, illetve *lehetséges jövőjét*, annak többféle esélyét.

Mindez miként függ össze témánkkal? Mindezek miként vonatkoztathatók a műalkotásra, versre, illetve a mű, a vers kisebb egységeire, például a költői motívumra?

III. Mi a költői motívum?

Miért választottuk éppen a *motívum* kifejezést a mű, a vers sok más lehetséges kisebb egységeinek elnevezései közül? (Ilyen lehetne például a „költői szó” avagy a „kulcsszó”, a „költői kép”, metafora, embléma, szimbólum.) Hiszen igaz, hogy ezt a megjelölést gyakran előszeretettel alkalmazza a költészettel foglalkozó szakirodalom, és nemritkán találkozhatunk az elnevezéssel a képzőművészeti, zenei tanulmányokban, a pszichológia, pedagógia szakterületein is, s ezzel még nem is teljes a felsorolásunk. Azaz a *motívum* kifejezéshez tapadó jelentések joggal látszhatnak túlságosan is széles körűnek, szerteágazónak, s ez a tény terminus technicusként való felfogása ellen szól. Vajon lehetséges-e egyáltalán alapfogalomként tisztáznunk, definíció formájában körülhatárolnunk ezt a jelentésárnyalatokban gazdag szót?

Ha visszalapozunk a kifejezés eredetéhez, egyszerűbbé válik a feladat. A *motívum* a latin „*moveo*” igéből származik, alapjelentéseinek dús változataiból csak néhányat emelünk ki: '(meg)mozgat; (meg)ráz; felkavar (tengert, épét)', 'penget (lantot); ver (dobot)' stb. A „*movetur*” vagy „*se movet*” pedig: pantomimikusan táncol; a „*membra ad certos modos moveo*” pedig: meghatározott dallamra táncol. Azaz minden esetben egyfajta, valamennyi érzékszervet, testet-lelket mozgató, aktivizáló emberi-művészi tevékenység megjelölésével kapcsolódik össze. A latin szótári meghatározásokat azért érdemes hosszasan megidézni, mert

szinte már előlegezik az egyéb szakszótárak, lexikonok, enciklopédiák definícióinak mozzanatait. Pontosabban azokra a mozzanatokra hívják fel a figyelmet, amelyek a különböző meghatározásokban közösek, sőt lényegükben azonosak.

Ez az alapjelentés részben meg is magyarázza azt, hogy amikor *költői motívum*ról beszélünk, akkor is elsősorban olyan sajátosságokra kívánunk utalni, amelyek nemcsak a költészetet, hanem általában a művészetet, sőt magát az emberi kreativitást jellemzik.

Vajon nem ellentmondás ez? Lehetséges-e specifikus definíciót kialakítani oly módon, hogy éppen a nem specifikus, az általános vonásokat hangsúlyozzuk? A továbbiakban, a kifejtés során igyekezzünk feloldani ezt a látszólagos paradoxont.

A *motívum* szó valamennyifajta értelmezése, gyakorlati alkalmazása kapcsolódik az eredeti latin ige '(meg)mozdul', '(meg)mozgat' alapjelentéseihez. A költői motívumot éppen azért is látjuk a maggal, a magzattal párhuzamba állíthatónak, mert úgy véljük, hogy hozzájuk hasonlóan:

1. Csupán megjelenési formája *tárgyi*, tárgyias; lényege, s már nyelvi lényege szerint is *mozgás*, *folyamat*. Olyan „tárgy”, olyan nyelvi tény, amely speciális mozgást, speciális folyamatot hordoz magában.

Vagyis a költői motívum olyan műelem (verselem), amely már megjelenését tekintve is többarcú. Testet ölthet egy bizonyos szó formájában, de jelentkezhet költői, mitológiai *alakként*, *szereplőként* is. Felbukkanhat több, költőileg megalkotott tárgy vagy figura bizonyos, jellegzetes alapszituációjaként, avagy egy szókapcsolat, netalán egy vagy több költői mondat alakjában is.

Azaz mind *tárgyi*, mind *folyamatbeli* mivoltában többarcú.

a) A *költői motívum mint tárgy*, illetve mint nyelvi jel lehet tehát egyetlen szó, avagy két, esetleg több szó különbözőfajta kapcsolata; de jelenthet költői mondatot, mondatokat, sőt több összefüggő költői mondat együttesét, egy életművön átnyúló kapcsolatát is. Már tárgyi, nyelvi mivoltában is rejtett mozgásról árulkodik. Hiszen nemcsak „valami”, hanem ugyanakkor mindig viszony, kapcsolat is. Nem annyira alakítani, mint inkább jelentéstani síkon ragadható csak meg, nyelvi alakulatként is. Nem annyira a nyelvészet, irodalom szűkebb területeire, mint inkább a tágabb, interdiszciplináris határvonalakra utal, például a nyelvészet és a pszichológia érintkezési sávjaira, a képzetkapcsolódások közgeire.

b) A *költői motívum mint folyamat*, ha lehet, még gazdagabb vonatkozási rendszereket sűrít magába. Így e téren csupán kivonatokra, jelzésekre szorítkozhatunk.

A „moveo” ige 'megmozdulás, megmozdítás' jelentése már felhívhatja a figyelmet arra, hogy itt egy jellegzetesen kezdő igeről van szó, amely egyszerre cselekvő és szenvedő árnyalatú is. Önmagára és környezetére ható. S a belőle képzett és képezhető változatok, főnévi, igenévi alakok is mind rendelkeznek ezekkel az alapvető tulajdonságokkal. (Vö. *motívál*, *motíválás*, *motíválható*, *motíváló*, *motívált* stb.) Valamennyi nyelvi alakzat pszichológiai, antropológiai (filogenetikai és ontogenetikai) tartalmakkal telített. Azaz:

2. a költői motívum, mint a mag vagy a magzat, egy bizonyos egyéni „növekedési terv” foglalatja, amely egyben több lehet pusztán egyéni, egyszeri mivoltánál, egy nagyobb szerves egész szerves alkotóeleme.

A konkrét költői példa lehet talán leginkább szemléletes. Egyetlen konkrét vers konkrét költői motívuma például egyrészt egy bizonyos, egyéni költői út, érlelődés lenyomata, jele. Vajda Jánosnál például megfigyelhetjük egy sajátos végítéletlátomás felbukkanását mint egyéni költői motívumot. S ha figyelemmel kísérjük ennek a kiemelt motívumnak a jelentkezését ifjúkori verseiben, majd későbbi változatokban, akkor felfedezhetjük már a korai variációkban is a leendő egyéni árnyalat még petőfisi, önállóan formájú jeleit (l. *Őrült költő*, 1847; *A honárulókhoz*, 1848 stb.). Másrészt a későbbi, érett alkotások hasonló költői motívumában felismerhetjük az ifjúkori mintával közös, jellegzetes vonásokat (l. *Alfréd regénye*, 1875; *Sodoma*, 1887).

Azaz most már a költői motívum sajátosságaira figyelve, úgy véljük, hogy bizonyos motívumok felbukkanása, ismétlődése egyéni, jellegzetes jegyei a *költői eredetiség* jelentkezésének, majd kibontakozásának lehet útjelzője.

3. Így a költői motívum speciális költői *minőség* hordozója, egyéni érlelődési folyamat sűrítőmánya.

4. Miként jelentkezik a költői motívumban a vázolt *alternatív* jelleg? Oly módon, hogy például Vajda megidézett végítélet-motívumának korai jelentkezése még nyitva hagyja azt a lényeges kérdést, hogy például ez a kép megreked-e a dilettáns nagyotmondás szintjén, vagy pedig egy új költői minőség születésének vagyunk tanúi; a költői motívum jelentése eredeti árnyalatokkal gazdagodik-e, avagy jelentéktelenné halványul. A kései, érett verseknél is fennáll az alternatíva:

a költői motívum előfordulása az adott életművön belül a „legremekbeszabottabb“ megjelenést példázza-e, avagy még csak előlegezi azt a művet, verset, amelyben még tovább gazdagodik, még eredetibb módon nyilvánul meg a motívum egyedi kifejező ereje.

5. A költői motívumban rejlő alternatívák, lehetőségek kibontakozása (vagy elsorvadása) — mint a magnál, magzatrál — függ a környezettől, a *speciális életfeltételek* alakulásától.

Ugyancsak speciális jelenség, hogy egyénenként is elég nehéz meghatározni, milyen körülmények, feltételek bizonyulnak igazán kedvezőknek, illetve kedvezőtleneknek. Megeshet, hogy maga az alkotó, a költő sem tudja körülhatárolni a számára legkedvezőbb avagy legkedvezőtlenebb alkotási feltételeket. Ugyanakkor az emberileg legkedvezőtlenebb körülménysorozat (akár tragédia) bizonyulhat költőileg rendkívül termékenyítőnek, tehát voltaképpen kedvezőnek. (Bizarr példaként szolgálhat Dosztojevskij halálraitelése, akasztófa alá állítása, száműzetése; majd mindezek nyomán a *Feljegyzések a holtak házából* megszületése.)

6. A költői motívumnál különös jelentőséget nyer az, hogy mennyire *aktívan* (avagy *passzívan*) viszonyul a poeta környezetéhez, életfeltételeihez — költőként. S nyilvánvalóan nem annyira az emberi, az életrajzban felrajzolható környezetről van szó, mint inkább arról, amelyet az életrajzi háttér, feltételsorozat csupán elősegíthet avagy hátráltathat: a költői szöveg, a sajátos poétikai nyelv, a speciális költői anyag alakításáról. Alapfokon: a „nyers“-anyag költőivé alakításáról.

A költészet, a versírás, már önmagában is, emberileg aktív viszonyulást jelez, de ez az aktivitás lehet áaktivitás is. S hogy valódi vagy hamis tevékenység-e, arról éppen a szöveg s ezen belül — cseppben a tenger — maga a költői motívum is hirt ad.

7. A költői motívumban így — mint a vers speciális metszetében — kitűnően tükröződik a *speciális költői* értelmű „öröklött“ és „szerzett“ tulajdonságok alakulása. Körülbelül megfelel ez az egyetemes lírai hagyomány átvételének (utánérzésnek stb.), illetve az eredetiség, a formateremtés megjelölésének (Mukačovský foglalkozik bővebben ezzel a kérdéssel). A motívum egyedi (vagy egyediséget nélkülöző) megjelenése mércéje lehet annak, hogy létrejön-e egy-egy versírónál határozott, markánsan megragadható költői jellem, avagy csupán halványan rajzolódik ki, netalán teljesen hiányzik. (Ez utóbbi esetben az is kérdésessé válik: vajon költő-e egyáltalán a versíró, avagy egyszerűen verselgető magánember?)

8. A költői motívumról is elmondható az, ami a magról, magzatról, illetve homo sapiensről: hosszú, történeti fejlődés *eredménye*. Csaknem minden motívumnak van előtörténete. (Ennek speciális megjelenéseként szemlélhető a jungi értelmű archetípus vagy a mítoszok.) Ugyanakkor új *kiindulópontot* is képviselhet, hiszen egy-egy eredeti, kiemelkedő költő bizonyos tradicionális motívumot úgy változtathat meg, hogy az ő utódai már az általa alkalmazott, módosított motívumot fogják *nyersanyag*nak tekinteni. (E jelenség sajátos változataként fogható fel a belső idézés is, akár olyan mértékben, ahogy például T. S. Eliot a *The Waste Land*-ben vagy Szilágyi Domokos a *Haláltánc-szvit*-ben alkalmazza.)

9. A költői motívum *conditio sine qua non*-jához tartozik a *speciális ismétlődés*, ennek különböző fajtái (egy életművön belül, irodalomtörténetileg stb.).

Mindehhez hozzátehetjük — igen erős leegyszerűsítéssel —, hogy a növény, az ember egyedi és törzsi fejlődéséhez is hasonlíthatjuk a költői motívum egyéni módosulásainak útját, illetve ennek az irodalomtörténeti egészbe, egyben az egyetemes kultúrkinccsek közé illeszkedését.

A költői motívum tehát — felfogásunk értelmében — olyan ismétlődő, nyelviileg is megragadható jelentésegység, amely tárgy és folyamat; minőség hordozója, egyben az alternatív jelleg felbukkanása; speciális reagálás jele poétikai létfeltételek speciális alakulása és alakítása során; egy passzív pozíció aktivizálásának megragadható mozzanata; „öröklött“ jegyek, hagyományos költői kifejezőmódok egyéni alakítása; egyetemes és egyéni előtörténet üledéke, azaz a további történeti alakulás egyik lehetséges új kiindulópontja. Olyan egyéni jegyek hordozója, amelyek egyszeri mivoltukkal hozzájárulhatnak az egyetemes motívumkincs gyarapításához.

Ízlésünk antinómiái, avagy a gúzsba kötött katarzisz

Ha az ötvenes évek kezdetén született nemzedék egyik tagja eltöpreng ízlésén, vagy ha igényesebb önelemzésre vállalkozik: reduciónak veti alá, vagy lényegmegragadást kíván rajta végezni, akkor a következőkre lesz figyelmes: ízlésének szerve, mint — úgy véli — minden egészséges és normális korabeli emberé, a szabadság—szerelem motívumpárja, illetve jelentésketőse, vagy ha kevésbé romantikusan, inkább adysan nézzük, politika és szerelem kategóriaketőse. Ezen nevelkedett, ízlése jelentésszerkezetének kettős az alapmotívuma, ennélfogva minden esztétikai (ízlés)ítéletének keletkezését ez befolyásolja: vonzza a hasonló motívumot (emlékezzünk a töb-

bek között Sextus Empiricusnak is tulajdonított mondásra: csak hasonló érthet meg hasonlót), amelynek így esztétikai értéket tulajdonít, és taszítja az ellenkező jelentésűt, amely így kikerül értékelésének látómezejéből, vagy — rosszabb esetben — esztétikailag értéktelennek minősül. Ízlésének szerkezete tehát olyan, hogy elsősorban a fenti dipólussal azonos motívumokat értékeli, és ezzel nyilván nem akarjuk azt mondani, hogy kizárólagosan, ám az ízlés szerkezetének motívum-hierarchiájában minden a politika (szabadság)—szerelem mint fő érték meghatározottságaiban mozog, mivel ezek állanak e hierarchia csúcán.

Am mit tesz ezek után alanyunk, aki nemzedéktársai műveinek elemzésére vállalkozik, tehát kritikus? Kétségbeesik, mivel azt kell látnia, hogy e művek elemzésében az említett motívumkettős szinte semmi hasznára nincs, ízlése tehát szerkezetileg alkalmatlan bizonyos szövegek jellemzőinek megragadására, és amennyiben bizonyos motívumokat ebből az ízlésből kiindulva igyekszik meghatározni, eleve természetellenes elemzésnek veti alá az említett szövegeket. Ítékezése formálisan úgy írható le, hogy valamiről X (adott ízlésszerkezet) alapján azt mondaná, hogy Y, holott X segítségével arról szinte semmi sem mondható, legkevésbé, hogy Y. Alanyunkkal tehát az történt, ami mindenkivel: a társadalmilag szentesített irodalmi ízlésnormák teljes szocializáló funkciója érvényesült. Ezekről az irodalmi ízlésnormáktól való bármilyen eltérés társadalmilag már sajátos konfliktusnak számít. Mindenféle ízlésváltozás társadalmilag deviáns viselkedés, és a társadalmi szankciókba ütközik, amelyeket a társadalom a maga szakosított intézményeivel érvényesít. Másrészt azonban mindenféle ízlésváltozás egyben esztétikai radikalizmust jelent, elsősorban az ízlés radikalizmusát, és ezen azt a képességet kell értenünk, amelynek alapján bizonyos emberek műveiben észrevehetőek mindazok a motívumok, amelyeket az ízlés adottságainak transzcenzusa nélkül nem vehettünk volna észre. Felismeréseinkre jellemző, hogy azokat elsősorban szimbólumokba sűrítve igyekszünk kifejezni, illetve megpróbáljuk elmondani, hogy melyek azok a motívumok, amelyek kiváltképpen az elemzett szerzőket jellemzik. Ha az idézett nemzedék műveinél maradunk, kijelenthetjük például, hogy a lélekprobléma, a lélek kommunikációjának problémája alapvető, de nyomban hozzá kell tennünk: nem a lelkek távolságának klasszikus problémájáról van szó, hanem például arról, hogy értelmes-e egyáltalán e motívumból kiindulni, amikor a lélek társadalmi értéke körül oly sok minden radikálisan átalakult?

Nyilván, nem értelmes. Ahhoz azonban, hogy a megértés lehetővé tevő radikális ízlés megtalálásának útját meglegljük, vissza kell térnünk az irodalomban oda — mégpedig történetileg —, ahol már megvoltak a keresett motívumok. Meg kell keresnünk azokat az okokat, amelyek miatt elfelejtődtek, eltemetődtek. Az esztétikai radikalizmus alapelve: bizalom az irodalom folytonosságában.

Mivel mai ízlésünk alapmeghatározója (a költészetben) a *Nyugat* költészeti felfogása (és kevésbé az általa okozott poétikai forradalom), célszerű, ha példáinkat ebből a Karinthy által dicsőséges, soha vissza nem térő aranykorként jellemzett periódusból vesszük. Vannak olyan versek, amelyeknek motívumkincse egyáltalán nem felel meg ízlésünk szerkezeti hierarchiájának. Induljunk ki egy Ady-versből, hiszen az irodalmi köztudat ennek a motívumkincsét véli a legalaposabban ismerni.

Ady így fordul a rettentő Úrhoz: „Végy engem hátad közepére, / Hogy két gyöngé tábam megálljon, / Hogy a szívem ne verje mellem, / Hogy néha rám szálljon az álom. / Vagy dobj le egyszer s mindörökre, / Ne táncolj, lógj, ne tréfálj mindig. / Nem bírom s holt csillagaid már / Nyugodt fényük arcomra hintik.“ (A nagy *Cet-halhoz*) A laikus kvietizmus szép emlékműve ez a vers, az Úr létezésének problémája az ember megmentésében összpontosul. Ugyanebből az irodalomtörténeti periódusból származik Balázs Béla verse, a *Noctiviglia veneris*. Idézzük az utolsó sorokat, amelyekben egy gyönyörű metafora az emberi azonosság kérdését köti a transzcendenciához: „Mért vagyok idelelt egyedül én csak? / Párja van mindnek. Senki se vár rám. / Ki vagyok én? / Ki az én párom? / Kellek-e magányos bűdosó, Isten? — / Kóborló árnyékok, követlek itt lenn / Szerelmesen.“ Füst Milán *Lelkek kórusa* című versében a megmentő értékek transzcendens eredetének motívuma bukkan fel: „Vonúlni éjen át, vonúlni szüntelen, — / Tátong az úr eléd s az óra már közel... / S ó mégse félj, — kitárt két karja fénylik: / Anyád az ott, ki végre átölel... / Mert maga ő az örök éjféli mélye, / Mert töle származik, mi van s mi nincs, / Borító kéz!... / S borúlatod minden reménye.“ Vajon, akinek az izlése szerkezetileg nem tartalmazza a transzcendencia-motívumot, az hogyan viszonyul mint befogadó egy, a transzcendencia-problémát manapság megoldani kívánó vershez? Ez a főmotívuma a fiatal Döbrentei Kornél egyik versének. (Egyébként — talán nem véletlenül, és szempontunkból sem elhanyagolhatóan — a vers ajánlása így szól: „Tisztelettel az előttünk járó nemzedékeknek.“) A használt motívum-kincs szinte közvetlenül kapcsolódik Ady, Balázs és Füst idézett soraihoz: „Elindul a sírás, a leghosszabb tehervonat [...] Az asszonyokban fényes történet a testünk. / Orcájuk taván meztláb lépkedünk. / Gerincünkől kihajt az isten diadalíve, / boltozatán átrobog a Nap; / kiégett harcocsijából zuhanásunk / egyetlen kiverandázott pillanat. / Földváraid vagyunk, Uram, / védjük szépségedet. / Szégyent hozunk az arcodra, Uram, / ha elyelnék temetőid, / e szomorú alkimista műhelyek. / Szívünk izzik a hangyabolyban.“ (Az *utazás*)

Vajon, ha az irodalmi izlésnormák úgy alakítják az izlés szerkezetét, hogy abban pl. a transzcendencia-motívum mint a befogadás szemantikai alapja egyáltalán nincs jelen, akkor mit ért ez az alany Döbrentei Kornél verséből, amely a transzcendencia egyfajta laicizálási kísérlete, azt az időre igyekezvén visszavezetni? És ez paradigmaticus kérdésnek is tekinthető: hány motívum van még, amely szemantikailag hiányzik izlésünk szerkezetéből? Természetesen, most arra kell kíváncsinosnak lennünk, hogy miért?

A fenti versekkel kapcsolatban a következő irodalomtörténeti jellegű megjegyzéseket kell tennünk: Ady Endre verse a *Nyugatban* jelent meg, 1908-ban, a Balázs Béláé a *vándor énekel* című kötetben, 1911-ben. Füst Milán verse fiatalkori vers, 1910 körül íródott. Döbrentei Kornél verse a *Kortárs* 1975. 1. számában olvasható. Az első három vers megközelítően azonos kulturális pillanatban született; ebben a pillanatban Ady a magyar költőkirály, Balázs Béla az ő elismert barátja, aki mellesleg a második helyre pályázik — bevallottan —, és ambícióit elméletileg is támogatják, mégpedig a fiatal Lukács György. Füst Milán szépreményű költő, és már indulásakor is olyan kiválóságok állanak ki mellette, mint amilyen Karinthy Frigyes, majd pedig a *Nyugat* egész írógárdája.

Ady — az összes olvasásszociológiai felmérések szerint — ma Petőfivel vetekszik az első helyért a magyar olvasók abszolút ranglistáján; Balázs Bélát, a költőt elfeledték, olyan sikeresen, hogy csak mostanában bontakozott ki — a Lukács-iskola néhány tagjának tevékenysége révén — az újralfedezési és újraértékelési folyamat. Füst Milánnak harminc évig hallgatnia kellett, amíg elfoglalhatta helyét a magyar és az egyetemes Pantheonban, akkor azonban vita és ellenvetés nélkül. Tény az, és a mi szempontunkból ez a jelentős, hogy a magyar izlés szerkezetét sem Balázs Béla, sem Füst Milán nem alakította számottevően. Ők létrehoztak egy új szellemi attitűdöt, azonban nem hoztak létre ezáltal egy új attitűdöt az étellel szemben. Babits Mihály szerint ugyanis „minden nagy művészi teljesítmény egy új attitűdöt képvisel az étellel szemben“.

Természetesen a kérdés az, hogy miért történt ez így, miért nem hatott alakítóan ez a két költő a magyar izlés szerkezetére? Ez a kérdés annál is inkább felmerülhet bennünk, mivel a fenti versek mindegyike kitűnő, és az ilyen pillanatokban nehezen lehet a zsenit a nagy tehetségtől elválasztó különbségeket észrevenni.

Megpróbálhatnánk e kérdésre történeti jellegű választ adni, és e válasz tartalma valószínűleg az lehetne, hogy Ady — amint ismeretes — a magyar élet extenzív totalitását fogta át, mindenről írt, és szinte mindent sikerült átütő erejű szimbólumokba sűrítene. Ezzel szemben Balázs — amint Lukács György írja egy róla szóló tanulmányában — az intenzív totalitást próbálta megközelíteni. A megragadás

— amint Radnóti Sándor kiemeli — a lélekprobléma tengelyén történik, Balázs tehát mindent a lelkek közötti kommunikáció szempontjából érzékelt. Képzelnék el, hogyan hatottak Balázs Béla versei abban a közegben, amelynek ízlését messzemenően a már jelzett motívumkettős jellemezte; hogyan hathattak abban a közegben, amely az Ady-versekben átélte — kulturálisan — a vallási szekularizációt és a szexualitás polgári forradalmát? Ez azt jelentette, hogy az Ady-versekkel jött létre a kulturálisan is szentesített laikus lélek és a szabadabb nemiség. Az ízlésnek, amely messzemenően konzervatív, ennyi elég is volt, nem akart továbbmenni, nem akarta a problémát is meglátni, tudniillik azt, hogy miután elmúlt a lélek szekularizációjának örömmámora, miután kulturális adottság lett a szexuális szabadság, akkor kialakulhatnak olyan problémák, hogy vajon szükséges-e a lélek számára a transzcendencia, ha már nincs Isten? Keresheti-e a lélek saját transzcenzusát egy másik lélekben? Továbbá, hogy a szexualitás polgári forradalmán túl lehetséges-e, és ha igen, miként, az erotika szabad visszavétele a szubjektumba, lehetséges-e annak világtörténelmi felszabadítása?

Füst Milán volt az, aki amellett, hogy az élet eseményeit mindig a lélek drámájaként mutatta be, biblikus távlatot is adott mindennek. E perspektívának pedig az a tulajdonsága, hogy kimondott formában fogalmazza meg az erkölcsi parancsot: ez a dráma — így kell cselekedni! Ezek mellett Füst zsenialitása abban is van, hogy ószövegségi retorikájának eszközeivel visszahozza a magyar költészetbe mindazt, amit az elfeledett, megsemmisített középkor és a vallásos költészet adott a modern magyar versformának.

Nyilván — és ezúttal szigorúan történelmi kérdésekről van szó —, a Monarchiának mint államalakulatnak a bukása, a köztársaságnak, majd a tanácsköztársaságnak a kikiáltása, az új európai rend létrejötte ezeket a forma- és ízlésproblémákat — amint mondani szokás — elseperte, de nem oldotta meg. Brecht szavával: ez az irodalom semmit sem tud magáról, mert csak az abszolút csúcok kiemelkedő műalkotásait ismeri. Ennek a folyamatnak azonban főként okai, és nem bűnösei vannak. Nem a kritikusokon és a tankönyvirőlkon múlik, hogy — a fentihez hasonló — páratlanul gazdag és a kibontakozás számtalan lehetőségét kínáló irodalomtörténeti korszakokból csak vékony telérek jutnak át a következőbe. (Az ugyancsak e kulturális környezetbe tartozó Lesznai Annát például Ady méltatta, ciklust is dedikált neki, minden szellemi embernek ideálja volt, versei ma is érdekesek. Mégis, nemcsak az ízlés szerkezetében, de még irodalmi tudatunkban is hiánya révén van jelen.)

Ha most már ezeket a kérdéseket pontosan az ízlésproblematika szempontjából tesszük fel, eleve lehetetlen helyzetben vagyunk. Az ízlés perspektívájából ugyanis minden újraélesztési cselekvés eleve elrendelten kilátástalan és eredménytelen. Itt nem elég ugyanis valaminek didaktikai mozzanatot foganatosítva visszaterelni, vagy — módszertani kifejezéssel — rekurálni, és felvetni például annak a lehetőségét, hogy mindazokat a motívumokat, amelyekről a fentiekben szó volt, valamilyen módon — tehát például a leghatékonyabbal: az oktatással — „vissza-vezetni“ az irodalmi tudatba, és ezzel automatikusan ízlésnormákat alakítani ki. Nem, az a lehetőség, hogy például Balázs vagy Füst ízlésnormaalkotó (nem: alakító!) legyen, történeti értelemben végképp elveszett, mert elvesztek legtisztább történelmi alakjukban azok a problémák, amelyeknek a jelzett versek költői artikulációi voltak. Ahhoz ugyanis, hogy az irodalmi ízlésnormák örökítésének természetes útja működjék (tehát az ízlés hagyományozásának történeti folyamata), az szükséges, hogy az egykori olvasó ne csupán gyönyörködött lett legyen az ízlésváltozásának szempontjából „kimaradt“ versekben, hanem — ami a legfontosabb — átélje a benne ábrázolt „életattitűdöt“ (életviteli vagy magatartásformát), ez ugyanis bizonyos értelemben annak tapasztalatát is jelenti, és semmi sem hagyományozódik jobban, mint a tapasztalat. Az esztétikai gyakorlatból, az irodalmi folyamat hordozó közegéből az említett füstí, balázi motívumok tapasztalata, úgy tűnik, történetileg kimaradt.

Ezen a ponton fontos elméleti probléma merül fel, éspedig az ízlés objektív elvének problémája. Amint ismeretes, az ízlés legnagyobb teoretikusa, Kant azt állította, hogy az ízlésnek nem lehet objektív élve, márpedig egy empirikus gondolatmenet — mint amilyen a fenti — nem nélkülözhet bizonyos objektív paramétereket. Ilyenek például az ízlés már említett szerkezeti elemei, amelyek történetileg hagyományozódnak, tehát tapasztalatiak is. A kantianus előfeltevésekből kiinduló Nicolai Hartmann pontosan érzékeli e problémát, amikor *Esztétikájában* a kanti kiindulópontot analitikusan elmélyíti, és ezáltal lényegében meg is haladja. Ezt írja: „A szép szemléelője két különböző oldalról kiinduló magas követelményekkel áll szemben, melyeket magatartásában teljesítenie kell: belsőleg szabadabbá kell válnia azzal a gyönyörrel szemben, amelyet az objektum tartalmi részének gyakor-

lati értéke nyújt, és szabaddá kell válnia a saját szubjektum állapotában rejlő értékkel szemben.“ Hartmann nyilván meg kívánja menteni a kanti meghatározás-általánosérvényűségét, ám kénytelen megőrizni — bár eléggé elmisztifikált formában — a kanti ortodoxia formális elemét, egy kimondottan tapasztalati elemet. Ugyanis az, amit ő „az objektum tartalmi része gyakorlati értékének“ nevez, éppen egy ilyen, az empirikus meghatározhatóságot lehetővé tevő ontikai-tapasztalati elem, amelytől az esztétikai érték meghatározásában csak elvileg lehet elvonatkoztatni, ugyanis a tiszta esztétikai tapasztalat aligha lehetséges. Ha mármost nem léteznék az ízlésnek e tapasztalati eleme, úgy nem létezne az objektum tartalmi részének gyakorlati értéke sem, és az egész befogadás lehetetlenné válnék, a tapasztalhatóság hiánya miatt.

A költészet — ebben mindenki bizik — képes artikulálni valahogyan életünk releváns tényeit, attól függetlenül, hogy azok az empirikus tapasztalat, a lélek vagy más típusú tapasztalati régiók tényei. Tehát az alkotó esztétikai praxis oldaláról — bizonyos értelemben — változik az ízlés; a politika—szerelem szemantikai dipólusa mellé más szemantikai tényezők is felkerülhetnek, az alkotó esztétikai praxis belsőjében bizonyos új értékhierarchiák alakulhatnak ki, amelyek módosíthatják az ízlés szemantikai szerkezetét. Kérdés azonban, hogy ez létrehozza-e a megfelelő változást a befogadó esztétikai praxisában is? Tegyük fel, hogy igen, annak alapján, hogy a verseskötetek fogynak (és egyesek talán a róluk szóló kritikákat is elővassák). De az ízlés belső szemantikai hierarchizálódása egy dipólus körül még korántsem jelenti annak változását, legfeljebb újabb tematikai elemek és motívumok iránti nagyobb fogékonyságról beszélhetünk, arról, hogy az ízlésnormák ún. elutasítási és befogadási küszöbértékei között tágabbra nyílt az olló. Ez egyben azt is jelenti, hogy az a világnézet, amely tulajdonképpen az ízlés mélyszerkezeti eleme, toleránsabb, az ízlés mélyszerkezeti mechanizmusa nagyobb empirikus anyagon, tehát analitikusabban, tehát adekvátábban tud működni. Ez azonban még mindig nem ízlésváltozás, csupán nagyobb fokú tolerancia, és nem is lehet ízlésváltozásról beszélni mindaddig, amíg ennek szerkezeti magja, az a bizonyos szemantikai dipólus változatlan. Ezért aztán ez az ízlés szerkezetileg-belsőleg képtelen az újat felfogni, benne minden újszerűség mint a deviancia negatív mozzanata jelentkezik. A deviancia természetéig az, hogy mindig azt teszi meg törvénné, aminek alapjáról mint devianciamozzanat érvényesült.

A magyar ízlés antinómiája az, hogy — Lukács Györgynek egy, heidelbergi korszakából származó kifejezésével élve — benne nem tud objektívalódni az új, a befogadó számára így megközelíthetetlen a műelőtte élménye; ez az ízlés történelmi produktum, de képtelen a történelemhez való viszonyt kifejezni.

Nyilván ebből fakad a második nagy antinómia, az etikai szemlélet kizárólagossága. Ez az ízlés, strukturális összetevői miatt, minden esztétikai tényt főleg etikailag kíván szemlélni és befogadni, etikai beállítódása, intenciója azonban tárgyidegen — s ezért antietikus is! —, mert képtelen felfogni azt az esztétikumot, mely lényegében az elvárásokat új etikai parancsként transzcendáló esztétikum. Úgy látszik tehát, hogy a radikális ízlés lehetetlensége az eszményellenesség egyik kifejezője is, az esztétikai radikalizmus viszont egyfelől az etikai radikalitás alapja.

A harmadik antinómia: maga az antinomikus műélvezet, a feszengő műélvezet, amelyben a különböző eredetű (de főként etikai) intencionáltságok lehetetlenné teszik az érték és az élmény egymásra találását. Az érték és az élmény kölcsönös elidegenedése pedig meghiúsítja a katarzist, s ennek eredménye az, hogy az alany csak szemlélője, de nem résztvevője a művészeti aktusnak.

Ezek bizony antinómiák, természetükről tudjuk, hogy nem lehet megoldani, de meg lehet szüntetni őket. Az elvi megszüntetésre századunk elején született kísérlet. Idézzük ez alkalommal Alfred Jarry bölcs és szarkasztikus mondását, a *lancra vert Übü* bevezető mottóját: „Potrohmadta! Semmit se rombolunk le, ha még a romokat is le nem romboljuk. Márpedig nincs más módja, csak az, hogy szépen sorakozó épületeket emelünk belőlük.“

Végső soron ezeket az antinómiákat két oldalról lehet felszámolni, hát mi sem tehetünk mást, ebben bízunk: vannak költők, és van történelem, amelyről reméljük, nyilván, hogy az ő történelmük.

Az elégikustól a groteszkig (egy helyzettudat revíziója)

Túlságosan kézenfekvőnek tűnhetik, de a későbbiekhez szükséges az a meghatározás, hogy az irodalom — többek között — egy (nyelvi, etnikai, kulturális) közösség művészi nyelven tárgyasított helyzettudata. Ebből következően a közösség tagjai számára minden irodalmi mű a helyzetet, helyzettudatot modelláló jelrendszerként is működik, sőt a befogadásban talán éppen a mű eme jelmivolta az, ami elsődleges. Ez minden nemzeti irodalomban így van: a művek közös anyanyelvén kívül pontosan a helyzet — a sajátos társadalmi-történelmi meghatározottság — az, amiben leginkább fellelhető az egyedi jelleg. S noha feltehetőleg minden olvasóban él amúgy is a közösségi hovatartozás valamelyes tudata, ezt kristályosítja és szilárdítja meg egyre inkább (egyres humán tudományok mellett) az irodalom, amíg egyáltalán szükségesnek látszik. Teljesen kialakult, érett nemzetek esetében ugyanis ez a szerepe jóllehet nem szűnik meg, de legalábbis háttérbe szorul, és helyet enged a műalkotás mint önmagára utaló művészi objektum hangsúlyozottabb érvényesülésének. Mindenesetre fogadjuk most el kiindulópontként, hogy általában az irodalom, az irodalmi mű önmagán kívülre, egy közösség helyzetére vonatkoztatható jelrendszerként (is) funkcionál.

Nos, adva van egy olyan közösség, amelyben az egyén helyzettudata nemcsak hogy fejlett, de közvetlenül és állandóan áthatja mindennapjait — a munka, a kommunikáció, a köz- és magánélet összes területén. Itt az ember nem csupán időnként, meditáló és ünnepélyes perceiben csodálkozik rá arra, tudatosítja azt, ami közösségével egygyé forrasztja, hanem idegeiben, gesztusaiban, homloka ráncáiban is viseli, cipeli helyzettudatát. Nevezük ezt most permanens helyzettudatnak. E nagyképű megnevezés ugyebár így nem mond semmit: az általa kifejezett szocioléktani jelenség széles körű felmérésekkel igazolandó, bizonyításra szorul. Sejtésem szerint leginkább az kétséges, hogy az értelmiségen kívüli rétegek szintjén lehet-e beszélni róla. De a tapasztalat a következő tünetekkel szolgál: az ember lazításra hangolt baráti körben, magánélete legbensőségesebb pillanataiban sem tudja elhessegetni makacsul kísértő helyzettudatát; borát megkészeríti, álmát elűzi, ölelését megfagyasztja a gond, amely elsősorban nem is az övé, hanem a valódi vagy vélt közösségé. És ez a gond nem lesz kisebb, sőt annál nagyobb attól, hogy maholnap gyermekei is vállukra veszik. Hát hogyan figyelne olvasóként az irodalomban, a versben is arra, amitől álmában vagy mámorában sem tud megszabadulni? A verstől is azt várja el, hogy ossza meg vele helyzettudatát! Mert a költészet, úgy véli, nemcsak az adott helyzetre, de a lehetőségekre utaló jelrendszer is: a kiutak kapuja, a távlatokra nyíló rés...

Illuzórikus igény ez, tudjuk. Mert meg tudja-e szüntetni a vers legalább egy pillanatra a tehetetlenségnek azt az érzését, amelybe minden szó és tett hatékonyságának korlátai zárnak? A versolvasói tapasztalat azt igazolja, hogy a költői helyzet belső koordinátái sohasem tudnak teljesen függetlenül a külső helyzet koordinátarendszerétől — legfeljebb csak utópia formájában. Egyedül a szituáció költői modellálásának lehetősége marad annak meghaladási távlatai nélkül. És vajon nem igazságtalanság olyan szót, „cselekvést“ várni el a verstől, amilyenre más műfajok vagy a közélet hivatásosai elvileg és gyakorlatilag egyaránt képtelenek? (Ámbár a költészet valamikor képes volt ilyen csodákra!)

Nem mindegy persze, hogy a helyzettudat költői tárgyasítása hogyan történik, hogy egyáltalán költői-e; hogy a teher, amelyet a vers ezzel magára vesz, nem szünteti-e meg magát a verset; hogy a helyzet kimondásának tényével a költő nem kívánja-e kompenzálni esztétikai ismérvek hiányát. Mindezzel kapcsolatban szükségesnek látszik leszögezni, hogy a helyzettudat versérvényű modellálása az a szöveg, amelynek szerveződése a konnotációk és konnotatív viszonyok egyedi konfigurációját hozza létre, azaz autotelikus funkciója van, és nem csupán abból él, hogy az olvasó a vershelyzetet a maga helyzetére vonatkoztathatja. Az utóbbi ismerv ugyanis mindenfajta irodalmi szövegre érvényes a vezércikktől a riportig, és az a

szöveg, amely csak ezt az egy jelentéslehetőséget hordozza, az irodalom gyűjtőfogalmába már beletartozhatik, de még nem vers. A befogadó ilyenkor, felismervén a helyzetek analógiáját, egyetlen tudati művelettel — egyszeri síkváltással — a szövegszintről a valóság szintre kapcsolhat át, s a dekódolás máris megtörtént. A vers azonban nem enged ilyen könnyen átlátni önmagát: átlátszatlansága belső képi, motivikus jelentéskapcsolatoknak, ritmikai-zenei strukturáltságának következménye, s művészi jelentésének dekódolása a szöveg mentén történő (horizontális) síkváltások sorozatát feltételezi. A vers tehát mindenekelelt önmagára mint szövegre hívja föl a figyelmet, s ez a tulajdonsága élteti akkor is, mikor az aktuális helyzet, amire vonatkozatható lehet, már megszűnt. Következésképpen nincs értelme versként beszélni arról a szövegről, amely egy helyzettudat akármilyen meglepő és őszinte, de nem-versi ismérvekkel bíró tárgyasítása.

Hogy Király László legújabb kötetében (*Az elfelejtett hadsereg*. Bukarest, 1978.) az esztétikumon és műnemen belül maradva tárgyasít egy helyzettudatot, azért szükséges megállapítani, mert van, aki ama permanens gond miatt hajlamos versek helyett a bennük kifejeződő helyzettudatot üdvözölni, megfedekezvén arról, hogy a költészet minősége nem olyan tartalmaktól függ, amelyek ideológiai szövegben, szociográfiai vagy pszichológiai tanulmányban sokkal jobban kifejeződnek. A tárgyasítás módja pedig változást mutat Király eddigi költészetéhez képest: itt nyoma sincs annak a heroizáló árnyalatnak, amelyet leginkább a „fagy” helyzetszimbóluma körébe tartozó, a helytállás mítoszává szerveződő eddigi versekkel szemléltethetnénk (lásd a Királyról szóló tanulmányt a *Találkozás az egyszerűvel* című kötetemben). Ha a deheroizálás nem is oly átütő erejű, de tulajdonképpen erről van szó: a versek nagy része veszteségek, letűnt remények, megalkuvások számbavétele, s ezt legtöbb esetben már az intonációból megérezzük, annyira félreismerhetetlenül elégikus e költemények hangneme. A szubjektum alapmagatartása olyan emlékezés, amelyben már nem a jelenné varázslás illúziója munkál, mint például a *Sétalovaglás* verseiben, hanem a veszteségek bizonyosságát átélő fájdalom. A megidézett konkrét személyek, rokonok és atyafiak alakja szimbolikussá válik: magát a széthullóban levő közösséget jelképezi, a falut, amelynek világa „nincs-világ”, s veszni hagyott értékek negatívjaként komorlik az emlékezetben: „Ki szedi össze a követ a földeken? / Ki javítja meg a beomló kutat? / Ki sulykol vígan a Küküllőben? / Ezt kérdezem — de nem válaszol senki.” A helyzet tragikuma nyugtalanító módon határozatlan, mert nem világos, hogy „hősei” sorsának alakulásában a külső kényszerűségek vagy a belső tehetetlenség lesz a döntő; a folyamat maga megfoghatatlan, annál nyomasztóbb viszont a „hangulata”: „Hallszik tompán a költő hangja / egy időtlen történelmi tragédiából, / mely van is, nincs is, történik is, nem is, / de hangulata leng lomha bivaly-éjen“ (*A hosszú költemény*). A keményen ökölbe szorított kéz, a fenséges áldozatvállalás póza nyilván nem adekvát ehhez a helyzet-tudathoz: hamis lenne a régi mítosz arról a bizonyos helytállásról, van már ugyanis olyan nézőpont, „Ahonnan belátható / a nagy mozdulatlanság, / kényszer-csökönnyőség, / mely becuklja lelkünket / s elvadija / lassan e tájat. // Valahol magasan, / ahonnan bölcs / rálátás nyílik a / szétzavart utakra, / melyeken behúzott-nyakú / csüggedtségben / távolodnak a rokonaink...” (*Magasan*). A „behúzottnyakú csüggedtség”, a méltóság feladása, az árulások, a tehetetlenség ténye — ez az, amit a költő, önmagához is kegyetlenül, eddigi mítoszával szembeállít. Az értéktudat valóságának elkerülhetetlen végkifejlete ez a rezignáció, amellyel tudatosítja a tiszta moralitás erőtlenségét egy tett-üres térben: „Milyen nehéz, milyen halál felé nehezedő lett a test is a rászakadt illendő-kényszerű hallgatásban, a mindent belátó szótlanágban... Milyen nehezen szoktunk rá a támadó öröm helyett a pajzsos hallgatásra, a csöndre, Attila magasra tartott sovány csontujját látva mindörökké: *Légy fegyelmezett!*“ (*Picasso-vásznak az Ermitázsban*). Olykor az emberi értékek, sajátos minőségek ama védtelensége, kiszolgáltatottsága remeg verseiben, amelyről Radnóti utolsó költeményei jutnak eszünkbe, sőt még a klasszicizáló hangnem, a ritmus is erősíti ezt az impressziót. Az ugyancsak elégiába hajló *Vonatok* daktilikus kérdéscímű különösen emlékezetes ebből a szempontból: „Fázol-e, mond? Fázol, tudom, / a vér mintha áldozott volna a fáradtság-fagyban: / hallgat, bódultan áll, hó-hidegen, / nem melegíti a sápadó testet. / S recssen a csont is, a nagy kincs, / hajlani nem tud jó acélként, / végleg elmerevült, / szilánkjá pattan inkább, / nem lesz már, ami volt, soha: büszkén hajló, / nevetőn pendülő győztes damaszkuszi fém.” A versek időszembesítő szerkezetében a múltba vesző értékek, a megidézésre, őrzésre érdemesek képviselik a pozitívumot, ám ezek nem feledtethetik az adott helyzet kiüttlanságát.

Az értékörző alapállás ciklikusan tér vissza irodalmunk történetében, s általában konzervatívnak nevezetik. Nos, Király kötetének egy része (különösen az *Ejféli-eső* című első rész) ilyen értelemben konzervatív, de hogy mennyire elégtelennek

érzi maga is ezt az alternatívát, azt a „remény“, a „hit“ meglehetősen kényszeredett, külsőleges vállalásával árulja el: „A mi időnk — mi belőlünk megmarad — / riasztó figyelmeztetés / eljövendő süket füleknek, / *vagyishát ezt reméljük.*“ (A régi órák — kiemelés tőlem — Gy. É.) A vigasznak szánt költemény (*Halljátok-e a dalt*) ugyancsak elégia, s benne a megváltás hite még illúzióknak is erőtlén: „és ott várjuk mind megilletődve, / lassú pálinkák között, / régi vastag pohárban / gyöngyöt vető pálinkák között, / *igen, hinni kell ebben, hogy ott várjuk mind / a Nem Tudjuk Kit, / akiért beseperve már a tűzhelyek, / s akit az ének minékünk megígért — —*“ (kiemelés tőlem — Gy. É.). A nyelv megtartó hatalma sem magától értetődő, hanem olyan, amiben hinni kell: „Ó, halljátok-e az éneket, szerettem, / a nyelvet, mely csoda mégis, és megmenthet / bennünket, *hinnünk kell fegyvereiben.*“ E hit kényszerű volta teszi oly komorrá az *Anyanyelv*hez címzett ódáját is, mert nem is lehet más a tónus, ha az öntudat tisztában van azzal, hogy az érzelem (a hit) a ráció érvei nélkül együtt jár a kiszolgáltatottság állapotával.

Szükségszerűnek tűnik tehát, hogy e tarthatatlan illúziókkal leszámoljon. A kötet második részének kegyetlenül ironikus, groteszkbe átcsapó versei a szemlélet radikális változását tanúsítják (*Az áhitat percei, Az elfelejtett hadsereg, Janicsártemető, Bosch-album I—IV.*). A helyzet hatalmán való felülemelkedéshez elkerülhetetlen az ironikus kívülállás pozíciója, s ezzel együtt az önkritika. Ebből a szempontból a *Janicsártemető* keserű szatírája sokkal termékenyebb, mint a mártírium fölötti önsajnálát, az ún. helytállást heroizáló mítosz. Ez a leghitelesebb, az olvasó elfogultságára fittyet hányó, korántsem hízelgő helyzetűdat: „Allahtól áldott, / aki ezt kitalálta. / Profétaelme, fényes nagyság. / Jutalmat neki, a legnagyobbat! / ... / S a fiúknak címet! / Fegyvert / s címet / s címet. / Félholdat, / valami égi jelet. / Lófarkas zászlót — / megadni mindent. / Őlje mind a sajtját. / Ez jó — / s örökké él a birodalom.“ Bosch ürügyén és belőle ihletetten szabadjára el Király azt a formát, amely e méltatlan helyzetek modellálásának olykor a legmegfelelőbb módja, a nevetségességnek és alantasságnak haragra korbácsoló viharát: a groteszket (*Bosch-album II.*). Ez a minőség azonban nem hatja még át teljesen magát a költői nyelvet is: gyakran inkább a megnevezés tartalma (Békaembermajom, Madárdísznokarmester stb.), és nem a nyelvi leképezés módja hordozza a groteszket. A szemléleti változás radikalizálódása viszont nyelvi megújulást is sürget, az új magatartás más verstípusokba kívánczik. Király verskultúrája a hagyományosan kötött formától a klasszicizáló ritmikájú szabad versen át a drámai jambusig meggyőző fedezet ahhoz, hogy a továbbiakban egy formabontás forradalmát egyenesen elvárjuk tőle. Hogy ne szoruljon a helyzet megfogalmazásának konvencionális formáira: „Állunk, állunk, hallgatunk, / lóg, lóg nagy hajunk. / Vagy élünk, vagy meghalunk, / de csak állunk, hallgatunk. / Gyáva szentek, glóriánk / letépheti minden ág. / Tüzet nyeltünk, de meghalt / bennünk valahol a láng“ (*Henrik király*). Hogy valóban ébren tartsa azt a nyugtalanságot, amelyet a költészetnek élő lelkiismeretként elsősorban kell vállalnia; mert valóban „Nehéz versek nélkül. / Kinban az elme bevesz / keserű alató elméleteket.“

MÁTYÁS B. FERENC

KÖNYÖRGÉS

Ha eljön az idő, kegyelmezzetek.
Ezer év elég,
húsom eloszlik,
emlékem elég,
s mit szellememből megment a nyomda
földben porló csontjaimat nyomja...

Könyörgöm, akkor kegyelmezzetek!
Utolsó létezésem ne legyen lelet,
ha elanyátlanodva
kikaparjátok gyökereiteket.

Csontjaimat vessétek vissza,
töltsétek színültig az árkot,
hisz szuvas-csont állapotomban
nem vállalhatok apaságot.

S ha a kör mégis megkívánja,
könyörgöm másutt ássatok a mába,
sújtson bár a jövő legszörnyűbb átka,
mi születni fog időben-térben.
Kegyelmezzetek meg legalább a
mélyben...

Hogyan élnék örökké?

1. Kell egy idő, amíg hozzászokunk a lassan egyre inkább múlttá váló adottságokhoz. Az adottságokban létezünk, de erről nem sokat tudunk (és ez meglehetősen közhely).

A nemzetiségi léthez igazodó kritika mindörökké adosa maradt Szilágyi Domokosnak; nem írásokkal, nem személyének értékelésével (hierarchizáló beleérző írás ugyanis van éppen elég), hanem művének, szerepének elfogulatlan körülírásával (persze igaza van Páskándinak, aki szerint a körülírásával (perkerítése, rámutatás — és nyilvánvaló, hogy elsősorban a *különbözőség* megragadása, és nem ilyen vagy olyan analógiák föllállítása a célja).

Mindeddig K. Jakab Antal és Cs. Gyimesi Éva tették a legtöbbet Szilágyi Domokos elfogadtatásáért. A legégetőbb kérdést, tudniillik, hogy „hogyan használjuk a Szilágyi Domokos-i szöveget” — azonban nem teszik fel. Jelen írás is csak néhány vetületét próbálja meg tisztázni a kérdéskörnek, egy hipotézisrendszer föl-válaszolásával, mely kiindulópontként szolgálhat költői művének olvasatához, előkészítve annak immanens kritikáját.

Badarság lenné azonban a költő „szándékai” felől megközelíteni az anyagot: egyetlen tudatos alkotó sem tartózkodott a misztifikációtól — főleg, ha a körülmények is kényszerítették. A hagyaték feldolgozatlanlansága miatt azonban a föltárás lehetetlen; ez nem is célunk.

Szilágyi Domokost nem ismertem személyesen, így igyekszem kerülni a személyes utalásokat. Ami érdekel: a szöveg, illetve közege.

2. Weöres berzenkedett a testiség ellen fiatalabb korában — mert az különbözőségét kérdőjelezte meg („csináljuk azt, amit a sintér is tehetne“!).

Különös módon (talán épp ezért?) sikerült egy olyan világmodellt kialakítania, ahol szerep és tárgy — az egyén viszonyai és az egyén mint egy más, nem belőle következő viszonyrendszer tárgya — egyetlen egységben belül van. Weöres ezáltal az állandó cserék, az állandó travesztia lehetőségét teremti meg: ami ugyanis az (egy) egységen belül van, az egyenértékű, az felcserélhető.

Na de most Weöresből itt csak egy nagyon vékonyka kétnyelvű kiadás forog közközben — mégis sokan és sokakat viszonyítanak hozzá, mivel formakultúrája viszonylag zökkenőmentesen levezethető a *Nyugat* által fémjelzett „hagyományokból” — mint ahogy levezethető a József Attiláé, a Füst Miláné vagy a Radnótié is —, és mivel utóbbi másfél évtizedünk kritikái gyakorlatában igen tekintélyes hányadot jelentenek azok, akik ezt az ellentmondásoktól egyáltalán nem mentes, s folyamat-szerűségében alig érzékelt jelenséget tekintik értékrendszerük próbakövének — a csúsztatások veszélye hatalmas.

Kántor Lajos a *Felezőidő* című kötetet például Weöres *Psychéjéhez* hasonlítja (*Szilágyi Domokos játéka*, in: *Kényszerleszállás*. Bukarest, 1978): „... a Felezőidő (1974) szinte csupa játék, kellemkedés, stílári bravúr (Weöres Sándor *Psychéjét* juttatja eszünkbe).”

Jelzem — ez nem az egyetlen hely, ahol Weöresre történik utalás Szilágyi Domokossal kapcsolatban. Az összehasonlítás alapja elsősorban a „játékosság”, ami gyaníthatóan *formai játékok* jelent, egy olyan tevékenységet, melynek során újra-felhasznált formákon, újratermeltet közlésszituációkon keresztül fejezünk ki valamit, amire a közvetlen-kijelentő beszédmód különböző okokból nem képes.

Szilágyi Domokos „játékossága” azonban sokkal komplexebb jelenség. Hogy egy jól ismert példán szemléltessem: a *Haláltánc-szvit*, mely nyilvánvalóan egyik letragikusabb szövege a költőnek, úgy realizálódik, hogy a groteszk s az irónia éppúgy jelen van, sőt: inkább jelen van a szövegen belül, mint a fenséges. És mindegyik elem a játékstratégia része. K. Jakab *az idézetek lipcsei csatájának* nevezi a szöveget — és nem alaptalanul. A különböző kódrendszerek szerint működő nyelvi rétegek, a különböző szituációk ugyanis állandó feszültségek forrásai, olyan feszültségeké, amelyek csak a kódok egyidejű megszüntetésével oldhatók fel („Egy nyelv, amelyet meg kell tanulnunk elfeledni” — Kiemelés tőlem — B. F.). A tragikum forrása a kódokat létrehozó *helyzetek* szembesítése. A technika nem új, a regényirodalomból olyan példákat lehet idézni, mint a *Veszedelmes viszonyok*

avagy a *Pont és ellenpont*. Az egyik legtudatosabb kelet-európai, aki él vele, a *Lázadás* című regénye ürügyén ki is fejt: „[...] tragikuma az, hogy mindenkinek igaza van, de ez [...] elfogadhatatlan“ (interjú, in: *Adevărul literar și artistic* XIV, nr. 760. 1—2).

Szilágyi Domokosnál egy dolog saját előtörténete és az adott helyzet révén tesz szert jelentésre. Különbözőségét tényként kell elfogadnunk, mivel a költő nem fogalomalkotásra, hanem *képzetek* körülírására vállalkozik elsősorban (vö. Pás-kándi Géza: *Fogalommagyarázat ritmusban*, in: *Tű jöka*. Bukarest, 1972).

A *játék* alapvető funkciójának a helyzetteremtés tűnik, ami végső soron létreteremtés, ugyanis a helyzethez-kötöttség, az, hogy az egyén fel sem fogható a helyzetén kívül — amely meghatározza egész gondolkodási és cselekvési körét —, azt is eredményezi, hogy a helyzetnek szükségképpen jelentése van számára, hogy valamiképp megvalósíthatja benne önmagát. A játék a kötöttségek kiismerését célozza, s amint Kántor homályosan utal is rá: a szabadság megkísértése.

A szabadság forrása azonban nem a jelentésekhez való hűség, hanem a *félreértés*. Az így létrejött szabadság azonban csak az egyén szubjektuma számára az; az így létrejött szabadság azonban szükségképpen tagadás, a fogalmak egyértelműségének és beszukthetőségének tagadása — a mindennapi tudat és az intézmények tudatának tagadása. Költőnknel a tagadás közvetlen célja: keresztülhúzni a mindennapi tudat abszolutizálására irányuló törekvéseket. Mindennapi tudatunk ugyanis teleologikus, azaz *valamire* irányul, hogy aztán a konkrétumot ennek megfelelően értékelje, és időben elrendezze (= elmosssa), csökkentve az önismeret hiányából eredő logikai botrányt.

A jelen eseményei egy a múlt formáival megragadhatók (írhatók körül). Am meg is semmisítik ezt a formát, hogy az, partikularitásukat mintegy fölfalva, újraterejtődjön. Az *idő* által kitermelt forma természetesen csak látszat, de „a látszat maga a lényeg számára lényeges, az igazság nem volna, ha nem látszana, ha nem jelenne meg, ha nem *valamiért*, valami számára létezne“. (Hegel: *Esztétika*. Budapest, 1975. 17.).

A költői beszéd technikai feltételeitől (tér- és időbeliség) független időképzet a lírában valami hasonlót hoz létre ahhoz az állapothoz, amit Bretter György *Hérakleitosz a filozófus*, *Hermódarosz barátja* című esszéjében vázol (*Párbeszéd a jelennel*. Bukarest, 1973. 41.): „Az időt elszakították a dolgoktól, és hiába mondogatta a filozófus: »Az idő kockával játszó gyermek, gyermekség az ő királysága«, nem hallgattak rá, vagy nem is hallhatták meg szavát. Nem tudtak a jelenben kiigazodni [...]“ Megjegyzendő: a jelen Bretternek az első valóság, és nem ama „mitizált“. Az érzéki konkrétságától megfosztott *időnek* alapvető funkciója ugyanis az, hogy a kívülről bevitt célrendszert mint a műalkotás valóságának immanens tartalmát tüntesse fel.

Szilágyi Domokos azáltal kerüli meg (véli megkerülni) az előbb vázolt machinációs sémát, hogy adottságnak veszi, formáira építkezik — s a forma funkcióját kitriblizendő, egy olyan állapotot „játszik meg“, ahol az *időt* létrehozó ciklikus lét — mely csak a célok függvényében bontható föl, tehető lineáris — az, ami: minden ráaggatott hit megcsúfolása. Ahol az eljárás maradéktalanul sikerül: az *Öregek könyve*, ahol a ciklikus változások kiválasztott állomása kézzelfoghatóan nélkülöz minden célszerűséget, egyszerűen vegetálásnak minősülve. A tagadás tételes:

488 mindent elfeledtek

489 nem gondolnak semmire

490 és észre sem veszik, hogy nem élnek

Nem élnek, és kész. Nem tudnak. A mindennapiság úgy jelenik meg, mint az észrevétlenség, az ösztönösség éjszakája, mint gépies önreprodukció, mely minden racionalizáló törekvés hatására elaprózódik, széthull. Tamás Gáspár Miklóst idézve: „A vers kiáltás, tiszta affektus. Nem azt mondja: »...porrá leszünk«, hanem azt: »ez a por«. Szörnyű.“ („Az év könyve“—vita. *Utunk*, 1977. 9.)

A *poéma* előképe *A láz enciklopédiájában* (1967) jelenik meg, a *Don Quijote végredele*, ami azonban még *láthatóan* játék, fityisz-mutatás. De 1975-ben már „életlennyekből“ építkezik.

3. A hatvanas évek elején a romániai magyar költészetben olyasvalami történik, amit az idő távlatából mint az *öszinteség forradalmát* (Pomogáts Béla: *Lázak költője: Szilágyi Domokos*. Kortárs, 1977. 8.), mint *örült gerillaharcot* (Szilágyi Júlia: *A mindenség felezőideje*. Igaz Szó, 1975. 10.) írtak körül — később.

A nyers emlékezettöredékek és az egyre inkább lemerevedő nemzedékideológiák közti ellentmondások azonban túl nyilvánvalók, hogy — jóllehet globálisan és

érintőlegesen — ne térjünk ki a generációs kérdésre, ami egyáltalán nem korcsoportok és ideológiák ügye; a válaszadók több-kevesebb szerencsével kijelölhetők, s Pomogáts Béla fennebb idézett tanulmányából kiindulva megpróbálom fölvezetni, hogy mi az a más, ami megtörtént.

Pomogáts szerint az ötvenes évek második felében s a hatvanas évek elején formálódik ki egy olyan generáció, mely visszahelyezi a szubjektív éntudatot jogába, mely kifejezi a hatalom tudata és a kisközösségek tudata, az intézmények és az igények közti hasadékat. Modellje nemcsak hiányos: következetlen is; szimbólumai (Labiş és Șt. Aug. Doinaș), jóllehet valóban viták középpontjában állottak az adott időben, mégsem jellemzik (egyszerűen nem jellemezhetik) azt. Nemcsak azért, mert Doinaș egy más évjárat (1947-ben jelent meg első kötete!), és egészen más formaállagot képvisel, mint az 1957—1962 között jelentkező költők, Labiş meg — korai halála miatt — ígéret maradt, annak ellenére, hogy a román kritika ezt eléggé cáfolja. A fordulat sokkal komplexebb, mint hogy hangváltásként leírható legyen. Kétségtelen azonban, hogy Ion Gheorghe, Tomozes és (a regényíró) Eugen Barbu áttörése 1957-ben, Labiş, Nichita Stănescu, Marin Sorescu jelentkezése, majd Doinaș 1964-es kötete Conta és Dan Botta teóriáinak, a román föld mitológiáinak s „eszmei specifikumának“ újrafelfedezését és igazolását jelentik. Később ez az irányzat eljut kiteljesedéséhez, és a szellemi élet kifejezetten központi áramlatává lép elő.

A romániai magyar, illetve német irodalom fejlődési iránya azonban egészen másképp alakul. A magyar nemzetiségi intézmények viszonylag később próbálnak idomulni az időközben megváltozott helyzethez, és akkor is eléggé tisztázatlanok a változások premisszái. Az 1957-ben induló *Ifjúmunkás* és az 1961-ben Veress Zoltán könyvével felavatott *Forrás*-sorozat is inkább a kulturális machinációt szolgálja, mint valami koncepciót. Az ekkor feltűtő (javarészt kialakult) törekvések csak később (1965 körül) jutnak el különbözőségük kijelentéséig (mert gondoljuk csak el, Lászlóffy Aladár, Jancsik Pál és Szilágyi Domokos mint egy nemzedék!). Az irodalmi köztudatban és gyakorlatban a sematizmus „bukása“ azt jelentette, hogy a kulturális javak (csere)értéke ezentúl hatalmas, s hogy aktivitásuk mércéje nem a szükkeblűen értelmezett politikum, hanem az esztétikumnak álcázott morális érték.

Ami megszólal: nem egyetlen, jól meghatározható törekvés, hanem a bizalmatlanság; és mindkét fél bizalmatlan. Nemcsak a törekvő egyén (aki már szeretné az ígéretek és programok megvalósítását saját szemével látni), hanem a felépítmény is, amely még nem rendezkedett be a kockázatvállalásra.

Bonyolítja a helyzetet, hogy a „második *Forrás*-nemzedék“ éppoly bizalmatlan a törekvésekkel szemben, melyeknek integrálódása időközben már megindult — és ez utólagos „nemzedékideológiák“ megfogalmazásához vezetett. A hetvenes években feltűnő és az 1975 felé eluralkodó „történelmi vers“ (Egyed Péter megnevezése) azonban világosan mutatja, hogy mi rejtett az önmagukra mutató gesztusok mögött. Az öngazolási taktikák ugyanis messzemenően azonosak. Ezzel szemben különös, hogy a Szilágyi Domokoséhoz hasonló törekvések az előző nemzedék ún. *do-kumentumprójá*jában jelentkeznek. (Szabó Gyulára gondolok elsősorban, jóllehet 1976 után ő is határozottan történelmi témákhoz nyúl.)

A gesztus és a sorskonstrukciók előtérbe kerülése irodalmunkban (gondoljunk csak a *Vadon nőtt gyöngyvirág* átütő sikerére!) a monstreapparátus rovására, a hagyományos machináció ellenében az évtized elején — s az obligát illúziók elvesztése után — rendkívül tanulságos.

1957-ben az általános törekvés: „néven nevezni a dolgokat.“ Ez a legkülönbözőbb formában objektívalódott később — a nyitások a montázs, a konkrét szemantikai szöveg és az objektív líra felé történtek. De a korcsoport egyetlen költője sem adta föl a szöveg kijelentő funkcióját. Hogy ez milyen különös eredményekhez vezetett, jól példázza Ion Gheorghe legújabb kötete, a *Dacia Féniks*, amely nyelvet teremt, nyelvet talál ki — de azt esszé- és poémaszövegekben fejt ki, azzal az alig titkolt szándékkal, hogy ezáltal a román nyelv fogalmait határozza meg szorosabban.

Szilágyi Domokos költői termésében is különös kettősséghez vezet ez a (látszat)-kompromisszum. Ez a költészet ugyanis nemhogy egyszerűen asszimilálná (és jellem: a tagadás is asszimilálás: egy tabu asszimilálása), hanem továbbgondolja, egyedi esetté szigeteli el magában a klasszikus eredményeket. És persze ezzel át is értékeli őket — ami nem ment sohasem zökkenőmentesen, ugyanis az új kódok elsajátításának lehetősége mindig konfliktushelyzetet teremt egy kultúrán belül. Minél zártabb, annál élesebb.

Költőnk létét meghatározza az, hogy a nemzedéki nyelv (nyelvek: vö. Bretter: *Hipotézis a nemzedékek kettős nyelvéről*), amelyet ő is használ, 1969—1970-ig ál-

Mandó korrekcióknak van kitéve. Ennek következtében a generáción belül több nyelvvariáns alakul ki, melyekhez újabb emberek csatlakoznak le — ugyanakkor a nemzedék néhány kritikusja továbbra is egységesnek tartja azt, ami voltaképpen már nem az (Kántorra és Lángra gondolok).

A hatvanas évek második felében Szilágyi Domokos már beérkezett költő (meg kell azonban jegyeznem, hogy a költészeteszményéhez nagyon közel álló Páskándi státusa jelentősen különböző — tehát bizonyos mértékig *egyéni* érvényesülésről van szó). Ugyanakkor nem fogadja el az ebből adódó illúziókat (ahogy Bretter sem fogadta el; vö. Tamás Gáspár Miklós: *A teória esélyei*. Bukarest, 1975. 147.) — mert ezzel eszményeinek létjogosultságát kérdőjelezte volna meg. A „partikularitásba menekülést” (Bretter), a társadalmiság hiányát azonban már az 1961-es kötetben látványos mélységekben realizálja: „neved nincs / tárgy vagy csupán / karodon a leltári szám — / tárgy vagy / csíkos huzattal / beszélni tudsz ugyan de nem tanácsos / és nem tanácsos hallgatni sem / és nem tanácsos aludni nem tanácsos virrasztani / nem tanácsos enni nem tanácsos éhezni” stb. A helyzetet a *Missa solemnis*-ben tér vissza, meg (némiképp transzcendálva) a *Mestrovic: Jóbban* és az *Öregek könyvében*. Válogathatunk a divatos kulcsszavakban: a helyzetet lefordíthatnánk így, hogy *fasizmus*, hogy *középkor*, hogy *eltárgyiasodás*.

Szilágyi Domokosnál, amint rámutattam, e létállapot: alaphelyzet. Egy sorskonstrukció alaphelyzete. Am szőljon a nemzedéktárs: „ő — ezt másfél évtizede tudtunkra adta — nem arra szerződött, hogy mások helyett vagy másokkal együtt, de akárcsak a maga számlájára felejtse. [...] Mert mindenkire annyi tartozik, amennyit vállal [...], amennyit ér. Szilágyi Domokos nagyon sokat vállal. S ez valamilyen feszélyező és feszélyezett nagysággal ruházta fel a költőt.” (Szilágyi Júlia: *I. m.* — Kiemelés tőlem.) A „feszélyezett nagyság” elsősorban büntudathoz vezet. A konkrét, az azonnali hatékonyságú társadalmiság lehetőségének eljátszása miatt.

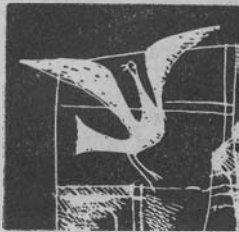
Cs. Gyimesi Éva eredményeit használva (*Éjjeliőr egy tört-ezüst-koron*. Utunk, 1976. 40.) kijelenthető, hogy Szilágyi Domokosnak a társadalomhoz való viszonya elsősorban a virrasztás (feleződő) motívumkör körül gyűrűző magatartásban objektiválódik (ami azonban megnyilvánulásában kettős, aszerint, hogy saját kisközösségéhez, avagy a tágabb értelemben vett „közügyekhez” köti a vershelyzet). Nem akarom Cs. Gyimesi megállapításait ismételtetni. Leegyszerűsítve: a *Feleződőben* legtípusosabb formáját elnyerő tartalom a hit—tömeg antinómia, az, hogy e *tömeg* az egyén hitének s különbözőségének meg eszményeinek megcsúfolását jelenti.

Van azonban egy másik szerepkör, mely ugyan az előbbi függvényében realizálja értékeit, mégis készen kapott, s mint érték- meg célrendszer az európai kultúrkörben viszonylag stabil. A férfi és női magatartásformák rendszere ez, melyen belül hagyományosan elkülönülnek az aktív, passzív, a cselekvő és a tárgy-egyen szerepek. Szilágyi Domokosnál e szerepek rögzítettek, a világháborús élményből kreált magatartás itt is nyilvánvaló; e (celani vétetésű) „nem szabadulsz!” imperativusza kísért, s a weöresi szerepcserék lehetetlenek, mert az ellentétek állandóan újrafogalmazódnak, és nem adatott egy olyan magasabb rendű egység (a változó helyzetkonstrukcióból és etikai magatartásból szükségképpen nem is adódhat), amelyben feloldódhatnak; „öröklött tudás szerint” különböznek, mindkét szerepkategória egyszerűen *van*. Továbbépíthető, de meg nem változtatható, föl nem cserélhető.

A szabadulás csak a radikális szerepfelborítással adott — de csak az egyéni szubjektum megsemmisülése a következmény, ami azonban számunkra csak elhallgatás, avagy a hidak föléletése. Henri Thomas írja: „En, én már ezen a világon megláttam az örökkévaló testet, az erekljét. Nem látom most, elpusztul, talán már el is pusztult; akkor örökre az enyém.”

A *test*, a szerep örök („Az örök, az örök az út”); csak a *tetem* mulandó — tanít Szilágyi Domokos: próbáljuk megérteni a formákat.

„Hogy az ének öröm lehessen megint”

1. A vers esztétikumának sokféle funkciót kell magában hordania. El ugyanakkor a mai költőkben a kétely is a vers (és a nyelv) lehetőségei iránt. Ebben a kettős szorításban mintha az úgymond öntörvényű *vers* (műalkotás) létmódja is módosulást szenvedne. A töredékesség, kísérletezés és önmagára irányultság is előtérbe kerül, s ezért inkább beszélhetünk a totalitást helyreállítani próbáló kísérletek sorozatáról, új *költészet*ről, illetve a költészet újabb dimenzióiról, amire a gondolatok sokszólamúsága, egy komplex utalásos és asszociációs rendszer működtetése, az élettel való kapcsolatkeresés stb. a jellemző. Az ún. költői rendszerek és rendszerszerűen meg-

szerkesztett verseskönyvek ideje is a mai. Az irodalomtudomány pedig nem ad tudományos támpontokat a költészet megközelítéséhez; mindössze az „öntörvényű”, mondhatni klasszikus műalkotás sajátosságainak feltárására vállalkozik.

Mi lehet tehát a dolga a mai költészetre reflektáló írásnak (kritikának)? Az bizonyos, hogy nem receptek előírása vagy versek újraköltése (volt rá példa!), szimplifikáló értelmezése. „Terméketlen vállalkozás a művet valami tisztán explicitre visszavezetni, mert ekkor *azonnal* nincs mit mondani róla, és a műnek nem lehet az a szerepe, hogy némaságra ítélje olvasóit.” (Roland Barthes: *Válogatott írások*. Budapest, 1976. 235.) Talán a továbbgondolást kell vállalnia, hiszen ma már nyilvánvaló, hogy író és kritikus „ugyanabban a nehéz helyzetben talál egymásra, ugyanaz a tárgy néz velük szembe: a nyelv”. (I. m. 216.) Követni a gondolatok és asszociációk útját egy adott verseskönyvön vagy költészetben belül.

2. Sokaknak a gyermekkor személyes tapasztalataként adatott meg a háború. Ez nem kiváltság — tény, ami döntő módon meghatározza különösképp egy olyan szubjektív költői szemléletet, mint a Hervay Gizelláé:

*Bombák zörejével szívünkben,
szorongva a teli tál étel előtt,
kezünk kinyújtjuk, visszkapjuk,
nézzük a levest elgőzölgögni.*

(Zuhanások)

A legtermészetesebb életmegnyilvánulásainkat is (háborús) riadalom, félelem kíséri; gesztusainkat is már ama borzalmas emlékek határozzák meg.

A fent idézett mondat referencialitása mondhatni azonos a befogadóban: azonos vagy hasonló emlék- és élményvilágot konnotál. A Hervay-versek* szinte állandó motívuma a „saját múlt roskasztó öröksége” (Láng Gusztáv). Ez a múlt szokatlan, különös világgént teremődik újra verseiben. Különös az élet rendje, a tapasztalatok, az életismeret átadása is nemzedékről nemzedékre. Üzeneteik kimondatlanok: „valakihez mindig hozzátűődnek, / s az indul szótlannul / kimondatlan szavakkal szavaiban.” Aki pedig nem érti meg a kimondatlan üzenetet, „annak a szava is / néma marad.” Elsüllyedt föld ez a világ, ahogy a költő nevezi, amelynek „arkhéi”: sár, föld, ég, nap, szó. Íme, hogyan építkezik a költő (valamikor létező) reális táj- és művészi elemekből: „Két kiszikkadt kút nézi egymást vakon. / Minden moccanatlan. [...] Konok babonák, gyűlölködés, / villámcsapta szerelmek, / megszállott tüzes kerekék / a síkos agyagon.” Nyilvánvaló tehát, hogy ez nem a költő élményvilága — ez a világ a költő verseinek a világa, a verseiben *megteremtett* új (öntörvényű) világ. A leírás jelzesszerű, képzettársításos: „Végállomásról a vonat, / visszafordul a gondolat.”; vagy: „Kifordul a krumpli a földből, / kifordul a szó a szájból.” Van kiút azonban e mozdulatlanlanságból: „Ég vagy föld, vagy gondolat, / valami mozdul. / Kitépi magát a sárból / és véresen a világba löki magát. // Felfakad az idő a föld alól / és a kutakban felbukkan az arcunk.” Ilyen.

3. És benépesíti az elsüllyedt földet a költő: „Jönnek az idegenbe tántorgók / akik meghalni sem térhettek haza [...] jönnek benépesíteni a múltat / hogy lakható

* Zuhanások. Oratórium három hangra. Kriterion Könyvkiadó. 1978.; A mondat folytatása. Válogatott versek. Magvető Könyvkiadó. Budapest, 1978.

legyen a gyermekkorunk // jaj jönnek televénynek / hogy süsse talpukat a föld / hogy szavunk nélkülük ne lehessen / tekintetünk ne menekülhessen / más háborúba idegenbe / más időbe más ég alá.“ Benépesíti, mert reméli talán, hogy ezek a valamikor kitántorgott ősök a megtartó erőt jelenthetik majd.

Szülőföldet, gyermekkort nem választhatunk — ez eldöntetik születésünk előtt —, de keressük: minden vágyunk az, hogy megtaláljuk és meghatározzuk. „Nem tudjuk megszokni a súlytalanságot! / Kell egy hely [...], ahol megállhatunk, / ahonnan mindent beláthatunk —.“

Hogyan határozható meg ez az egyetlen hely? — kérdezzük, talán a költővel, az *Itt című* nagyhorderejű költői kompozícióját olvasva. Melyik az a hely, ahonnan — mint „az örült napraforgó“ — a jövőnek fordulhatunk? A napraforgó szemei ugyan kiperegnek; „de csak áll / konokul / arccal a jövőnek fordítva / vakon.“

4. Ez a *vágy*. De az már *tény*, hogy „Egyedül maradsz / még a visszhang / sem tér vissza hozzád“, és a négy falat építed — az értelemnek. Ez lehet a vigasz a falak építésében. És tény, nyugtalanító, de olyan, amellyel számolni emberi kötelesség, hogy csak véletlen, hogy „épp a földön élsz“, és — figyelmeztet a költő — számolnod kell azzal, hogy bármikor leteríthet „az idomított / szerelem / századunk / modern fegyverneme“. Talán épp ez az egyetlen létezés, hogy úgy mond, minden lehetséges, termeli ki az egyénből az „ellenanyagot“ is — a makacs ragaszkodást az otthonhoz és biztonsághoz. Az ember mindenütt otthon akar lenni. Lukács idézi egy helyütt Novalist: „A filozófia tulajdonképpen honvágy, az a vágy, hogy mindenütt otthon legyünk.“ Ha így van, akkor a filozófia, ilyen szempontból is, nélkülözhetetlen szükségletünk kell hogy legyen.

Ha következetesek vagyunk, akkor el kell fogadnunk a költői látomást: „látom magam / a közös gödörben / Európa mélyén // ahol ott se voltam.“ A költő következetes akkor is, amikor ilyen kérdés elé állít: „Mi lesz ha a füst / ami eloszlott / szívünkben észrevétlenül / újra összeáll [...] és hamuval telik meg / szemünk és a szánk // és minden szavunk?“ A kérdéseket nem feloldanunk kell — a költészetnek helyesen kell feltennie a kérdéseket. A jó kérdés szerepe talán a primitív ember vadászjelenet-rajzához hasonlítható. Ebben az értelemben: „Mindnyájan / a barlang falára / rajzolt nyilakkal / öljük meg előbb / a vadat.“

Az alábbi nem kérdés, „csak“ felelős megnyilatkozás: „kétezer év / akasztófával [...] a kín áhitatában // mi jöhet még? // valakit ma is befalaznak / hogy le ne omoljon az ég.“ Az áldozat szükségessége? Emlékeztet a költő. Az őselemek poézise az *Emléktelenül* című vers: föld, élet, szerelem, halál. S mégis mögöttes érezzük az embert — és az élet választását: „Emléktelenül, / ebben a húszezer éves jelenben, / kezemben kő volt, atomok, / atomok nyitott kezemben. / Sugárzó kezem, merre vagy? / Sugárzó világ kezemben. / Sugárzó bolygóm, merre vagy? / Sugárzó szerelem, te ments meg!“ Hiszen „csak az élet egésze elég erős az iszonyat ellen“. A költő már-már programszerűen vallja: „minden gondolatommal lázítok az emberiség félelmei ellen, félig kimondott mondatai ellen, amelyek meghalnak az időben... Hogy az ének öröm lehessen megint, mint arcod érintése arcomon.“ Igen, mert — folytathatjuk Szilágyi Domokos sikolyával — „azértsem igaz, sose volt, / hogy az élet megdöglik, és / nem igaz, hogy halott a holt —“ (*Halál árnyéka*).

5. S lázít a közöny ellen, az emberi kapcsolatok dehumanizálódása, elszemélytelenedése, kiürülése ellen. A dolgok ugyanis itt történnek meg, közvetlen közelünkben, s különös módon „senki sem figyel rá“ — hiába lángol akár a máglya is közöttünk, életünkben! Minden, még az emberi bensőséget is behálózó irányított tömegkommunikáció majd közli a „hírt“. Minden életjelenség először átszűrődik egy bonyolult közvetítéshálózaton, és hírként érkezik vissza hozzánk. A „premier plan“ senkit sem érdekel. Miért?

*Máglyafüst? Jövő?
Megmutatják majd
az ujjlenyomatát.*

(Máglya)

Nem nyugodhatunk bele! Hiszen csak az életre vagyunk alkalmasak. „Nekem nem vigasz a szertartás a halálom után, / a végtelen, ahol már nem lehetek jelen. / Nem vigasz az indok, hogy miért nincsen / megbízatásom az életre, ami illet, / az egyetlenre, amire alkalmas vagyok.“ A költő másutt félreérthetetlenül jelenti ki, hogy

*Születtem, mint más. A felelőséget
vállalom. Közép-európai
számítás szerint.*

(Ürlap)

6. „évek rácsai közt / az emlék elfeketül”? Inkább átminősül egy kitágított pillanat keretében, ott, „ahol nincs te és én, / csak mi vagyunk, / nincs múlt és jövő, csak jelenlét”. S ebben a jelenlétben jelen vannak a lét tragikus „csapásai” is. Szász János figyelmeztet, hogy a *Zuhanásokban* Hervay a lét tragikus dimenzióinak művészi ábrázolására vállalkozott, ami azonban nem azonosítható a költő pesszimista létfelfogásával (*A Hét*, 1978. 41.). „A marxizmus történelmi optimizmusa — írja Szász — nem zárja ki a tragikus csapások jelenvalóságát az emberiség történetének sem múltbeli, sem jövőbeli folyamatából, sőt messzeemenően azok törvényszerűségét állítja, optimizmusa pedig abban testesül meg, hogy föltérképezi a társadalmi lét emberszabású alternatívája lehetőségeinek törvényszerűségeit. [...] A modern líra tragikus dimenziói ennek az alternatívának az emberi igényét tükrözik.” Sokkal inkább a létérzékelés olyan válfajáról van szó, amelyre a létélmény erős izzásfoka és az árnyalatok iránti rendkívüli fogékonyság a jellemző. Ez azonban nem tételez semmilyen légies absztrakciót: nagyon is földi tényekről jut asszociációk útján az egyetemesig, hogy *megteremtse* a maga világát.

7. „Csak az él, ki társra talál. / Szótlanom, egytelenem, / tenyered tenyere-men.” Íme, a legbensőbb érzelmek minden érzélgősség nélküli megfogalmazása! A társ, ahogy a költő mondja, egy teljes világegyetem. Társra találsz, ha azt a szót megtalárod: kommunikáció — amit ő keresett, de nem talált meg; azt a szót, amire szüksége van, hogy eljuthasson önmagáig — hogy valóban teljes világegyetem lehessen. S mindezt annak tudatában tudatosítjuk, hogy: „Ujjaink közt az elmúlással / varrjuk el a köldökzsinórt.” S a másik tény tudása sem kisebb súlyú az előbbinél: „A megválthatatlan ég alatt / kihordja Mária a keresztet. / Nem a keresztet akarja Mária, / megszülni akarja a Fiút, / a Fiút megszülni akarja, / megváltani a keresztől a Fiút.” Néhány oldallal arrább pedig ezt olvassuk: „Mária ölében tartja a Fiút, / ölében tartja a halált.”

De térjünk vissza a mítosztól a személyes emlékek köréhez, mert, amint már jeleztük, Hervaynál a gyermekkorok, pontosabban a gyermekkor hiányának — „Ki-vándorol a gyermekkorom” — meghatározó a jelentősége, a személyiség alakulásának vonatkozásában is. Íme egy emlékkocka és az, ahová ettől eljut a költő:

*Kire hull a feldobott picula?
Az lesz a hunyó.
A hunyót halántékon éri
egy repeszdarab.*

— — — — —
*Aki hunyó volt,
és nem az ő halántékát érte a repesz.*
— — — — —
*minden piculára felteszi életét,
és addig dobja az égre, míg odaragad.*

(Zuhanások)

A jelenidejűként megidézett emlék és annak költői általánosítása figyelhető meg másutt is: „Kihegyesedik a kislány térde / a kukoricán” — „Kihegyesíti térdünk az alázat.”

Átélve a történelem és a maga hétköznapjai minden fájaldalmát, a társkeresés gyötrelmeit és a társratalálás örömet, mítoszokat teremtve (újra), az emberhez méltó létet követeli — „Benn a helyünk a csillag közepében!” —, s hirdeti az átél emberi tragikum felemelő, katartikus szerepét:

*Egy cafatnyi ég
fogunk között
elvérző remény,
és mégis fölfelé visz
minden zuhanás.*

(Zuhanások)

Az emberi méltóság felé. Ez is létezés mód! Létezésünk módja?

Vers — ünnep nélkül

Ne áltassuk magunkat: nem ma kezdődött. József Attilát éppen mint költőt nem érdekelte „a költészet maga“; Nagy László káromkodásból épített katedrális, Juhász Ferenc közepszerért könyörögegy eposz írása közben, Szilágyi Domokos itt, közöttünk búcsúzott el a trópusoktól. A sir fölött — amelyet nem Székely János ásott meg a költészetnek, csak éppen a készülő mauzóleumhoz hordja a maga nemesen faragott köveit — lidércek táncolnak. Palotás Dezső nemzedéktársai közül Szöcs Géza a XXVI. század költőit faggatja aggodalmasan, vajon nem nyelvemlékként betűzgetik-e majd, amit örökölnek, Balla Zsófia is megalkotta a maga Bábel-tornyát. Palotás Dezső járt úton, kitaposott ösvényen halad előre a költőség felszámolása felé a költészet eszközeivel.

A költészet státusszimbóluma a vers. Milyen vers? — nos, éppen ez a kérdés. Milyen a vers? Milyen legyen a vers, annak a verse, aki költőnek tudja magát, anélkül hogy kiváltsággént élné át a költészetet mint tudatformát? A kiváltság a mediokráciaapidíjasává avatná, akinek a szavát nem hallani többé az összevörösödő tenyerek csatogásától, csak őt magát látni, amint tátog a képernyőn. Kinek kell ez a kiváltság? Palotás Dezsőnek biztosan nem. Ha kellene, se részesülne benne; nem tribún-fajta. Hogyan, honnan kezdje tehát az elhatárolódást attól a szokás szentelte konvenciótól, amelynek immár semmi köze a mai vers tényleges közegéhez?

Magatartást alakít ki, természetéhez és a helyzethez illőt. Válasznak szánja részint a saját küldetését illető kérdéseire-kételeyeire, részint arra a közönyre vagy érdeklődésre, amely működését kíséri. Meglepetve észleli, hogy az érdeklődést vagy a közönyt bárki bármi mással éppúgy kiválthatja, mint ő, éppen ezzel az ellenköltészettel. Igazodását a tényekhez a jelképek felülvizsgálásával kezdi. Magatartása áttételesen kritikai; egyaránt irányul a valóságra s a valóság megszokott költői kifejezésére, és a kötetben* versről versre követhetően radikális. Adevkvát formára is lelt az iróniában. Márpedig az ironikus költőre haragszik az olvasó, mert nem elégti ki ünnepélyességszükségletét. És Palotás nem akar szertartásmester lenni: az is előjog, az udvarképeség, merev szabályokban írja elő, milyen ritusba kell a többieket beavatnia. „Vázlatok és illusztrációk meg nem írt versekhez“ — *Forráskötete* élén ez a zárójelbe ékelt alcím tudatja az olvasóval: a költő éppen az ellen az állapot ellen lázad, amely ritualizálja kettőjük viszonyát.

Az iróniát Palotás azzal a funkcióval látja el, amelyet az ifjú Marx tulajdonít az irónia szókratészi formájának: „a köznapi tudat kritikátlan bizonyosságát“ haladja meg vele. A szókratészi dialógust mint az ironikus kifejtés keretét Palotásnál többé-kevésbé burkolt összehasonlítások elemeinek az elképedt olvasó tudatában történő ütközése helyettesíti. Kitűnő alkalom az ilyen áldialógus kibontására csakúgy, mint az irónia mai, strukturális elvként való használatára Palotásnak az az eljárása, hogy egy ismert, a köznapi szemlélet számára zárt egységként adott játékot vagy jelképet újrafogalmaz, átértékel, lehántja róla az eredetileg hozzá társított értelmezést, illetve leleplezi az értelmezés hiányát, a pusztá, passzív elfogadást. A kötet első két versében explicit módon is megfogalmazza ars poeticáját, mielőtt demonstrálná: „(ha kihúzzák e fura dalom, / ma elmarad a forradalom — / én mindenesetre megtettem, ami tőlem telt)“; és: „Minden szabad nékem, de nem minden használ; / minden szabad nékem, de nem minden épít.“ Továbbá: „(Mert ha akaratom szerint mívelem ezt, jutalmam / van; ha pedig akaratom nélkül, sáfársággal / bizattam meg.)“

A „rikács-szende láрма“ minden bizonnyal nem fog elmaradni. Enyhén szólva szokatlan (előzménye ha akad, a francia szürrealisták megnyilatkozásaiban kell keresni) az efféle költői oratio recta: „szóval / egy nyilvános budiban, / egy ilyen helyen értettem meg, / hogy mi az Értelme a Versnek, / hogy »ittésmoston« túl és innét / miért ír és ír még / sokáig Költő Költeményt.“ (*Ars poetica, kezdőknek*)

* Palotás Dezső: Negyedik kívánság (Vázlatok és illusztrációk meg nem írt versekhez). Forrás. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1979.

Talán keveset is mondtunk, ha azt állítjuk, hogy ez a szándékoltan költőietlen költői beszéd a poézis kotornusos méltóságáról való lemondást sugallja. A durvának szánt és akként is ható szembefordulás mindennel, ami a válaszkétség gyűjtőfogalmába sűrítetten szabályozza, mit illik versben leírni, és miként illik verset olvasni — kétségtelenül programatikussá. Palotás *utánozza* az illemhelyi nyilatkozat fogyatékos nyelvi kultúrájú szerzőjét, éppen olyan magától értetődő természetességgel, ahogyan egy verssel odébb a *Hogyan kell verset írni?*-ben Pál apostol leveleinek biblikus hanghordozását mimeli (komor intelem és zord rettegés sejkik föl a játékos travesztia mögött), aztán sorra veszi a szerepeket, a mesebeli Farkast, Antaioszt, aki „hasmánt kúszik“ az erőt adó anyaföldön, vagy Prométheuszt (csak éppen annyit módosít a hérosz sorsán, hogy saskeselyű helyett verebek tépik a máját, s lám, odalett a fennkölt mitikus végzet, az ananké hatása!), megírja annak a Jászolban születettnek a történetét, aki „Végül tehát mégiscsak / *elkerülte* a mártíriumot“, mert „óvatos forradalmár volt“. Még a közhely mitikus reprízét is megteremti Palotás a *Falvédők* sorozatban, szinte a végtelenségig tágitva azt a szellemi teret, ahol megvalósul a *vershelyzetek egyenrangúsága*. Nincsenek költői és költőietlen témák. Nincs költői és költőietlen nyelv. S ha nincs privilegizált közönség (mert igényei nem tartatnak tiszteletben), nincs privilegizált szöveg, következképp privilegizált alkotó sincsen: quod erat demonstrandum. A költői szerep, ha van ilyen, s miért ne lenne, alakítás — a szó minden jelentésében. Nehéz elképzelni következetesebb módját a világalakító gesztusok elkerülésének, mint éppen ezeket az ironikus parafrázisait minden kulturális jelképnek a naiv mesétől a magasztos mondáig és a banális falvédőig. Lemond mindenről, ami felfüggesztené a történelmi időt, hogy helyet csináljon valamilyen időtlen feszültségnek. Palotásnál a feszültségnek ideje van és tere is. Ez a tér—idő éppen a kultúrától, a természettől vagy a múltidejű történelemtől kölcsönzött motívum — a „messzémásutt“ találkozása azzal a jelenidejűséggel, amelyben minden vershelyzet vizsgája a kritikus értelemnek. Például a művelődési közhelyé kopott *Legyen világosság!* a költő átfogalmazásában így hangzik: „Legyen fény! Jó, hát legyen — bölint / a Sötétség...“ Hasonló metamorfózis tanúi vagyunk a *Mitosz 1*-ben: „*azt mondta kelj fel és járj / lefeküdtem és elaludtam / ő bölintott / én most is élek.*“

Ha eddigi példáimból nem derül is ki kellőképpen: Palotás Dezső nyelvének ereje képszerűségében van. Sűrítőkészsége páráját ritkítja, képi fantáziájára kétségtelenül hatott a gyakorló képzőművész plasztikai kultúrája. Ezt a helyzeti előnyt fokozza szinte kifogyhatatlan nyelvi leleménye. Bőségesen kínálkoznak a példák, hirtelenében csak néhányat említenék: „rikács-szende lármá“-t emleget, s a szintagma jelzői részében új szót teremt játékosan, melléknévvé alakítja a *rikácsol* ige tövét; vagy: *messzémásutt*, mondja, s a helyhatározók összevonásából megszületik az a térmegjelölés, amelyre szüksége volt a vers (a *Végül úgyis mindig hazamegyünk VII.* szonettje) sejtelmes hangulatához; s mondja a *Kóbortábortüzet*, a *jóhőembereket*, mellék- és főneveket forrasztva össze sosemvolt szavakká; azt hazudja a *hazugságról*, hogy *hazutság*, s ez több és jobb, mert más, mert új, mert szokatlan. Hangulati aurájától a szó új fényt kap, többjelentést: költészet lesz belőle. S ha már itt tartunk, hadd időzzünk egy perccig Palotásnak annál az eljárásánál, hogy néhány versében a *hazugság* mint a *vers* szinonimája fordul elő. Nem licentia poeticáról van itt szó, nem arról, amit a köznapi tudat szintjén a többi tiszteletreméltó konvencióval együtt rég megemésztettünk. Nem várja meg, hogy rajtafogják, s el sem igyekszik kerülni a tettenérést; bevallja az esztétikus kihágást azzal, hogy egyenlőségi jelet tesz vers és hazugság közé, olyan kihívóan, mint ahogy egy egész ciklushosszat beszippantja a sorba a rimet, ahelyett hogy a sorvégeket díszitené vele. A költő nem dekoratőr, a vers nem élvezeti cikk, hanem egy szellemi folyamat része, amikor olvassák, akkor is, nemcsak, amikor írják.

És mi a költészet, kérdezzük, ha nem a verset olvasó ember bizonyosságainak átalakítása kérdésekké, kételyekké, a vélegesség felfüggesztése, az egyetlen emberhez méltó lelkiállapot, a nyugtalanság beiktatása örök jogaiba, a nyugtalanság kiterjesztése a lezárt folyamatokra: a közlő és a befogadó közötti egyirányú közlekedés — e legagresszívebb szellemi terror — megszüntetése. A költővel szólva, vagyis ironikusan: „Hát mi bajom van, ó, mi bajom lehetne!“ Felkiáltójellel.

Költészetünk — a román kritika tükrében

Önismeretünk szerves része az a kép, annak a képnek a tudomásulvétele, amelyet a körülöttünk, velünk együtt vagy akár a tőlünk távolabb élők alakítanak ki rólunk. Ha egyesik sejtéseinkkel, pontosnak vélt felismeréseinkkel, megerősít igazunkban; ha más véleményt állít szembe a miénkkel, gondolatmenetünk, értékítéleteink ellenőrzésére készlet.

Az újabb romániai magyar irodalomnak, hazai magyar líránknak az utóbbi időben nem egy örvendetes alkalma volt ilyen tükörbe nézni. Egy-egy életművet bemutató fordításkötet megjelenésekor természetesen a részjelenség kerül előtérbe, az antológiák viszont az egészet sejtetik, más igényt támasztanak tehát a befogadóban is. Annál inkább érdemes figyelünk ilyenkor a kritikai visszhangra. A közelmúltban Tudor Baltes marosvásárhelyi költő-műfordító vállalkozott a fiatal romániai magyar líra, tulajdonképpen a *Forrás-nemzedék*(ek) költészetének román nyelvű tolmácsolására; a könyv nem várt nagy szakmai sikert hozott, egymás után jelennek meg az elemző méltatások a bukaresti, kolozsvári napilapokban, irodalmi hetilapokban. A *Tineri poezi maghiari din România* (Fiatal romániai magyar költők) művelődési eseménnyé vált. (Van egy szomorú időszerűsége is: pár héttel a verseskönyv piacra kerülése után Tudor Baltes, negyvenhat éves korában, eltávozott az élők sorából.)

Összeállításunkban részleteket mutatunk be az első kritikai visszhangokból. (A *Luceafărul* és a *Contemporanul* ugyancsak regisztrálta a kötetet, a jelenséget.)

Emil Manu (Scinteia) • Esztétikai és társadalmi dokumentum

A Dacia kiadó gondozásában jelent meg nemrégben, példás grafikai kiállításban egy antológia, melyet igazi irodalmi eseményként kell említenünk: a *Tineri poezi maghiari din România*. A kötet verseit Tudor Baltes válogatta és fordította, az előszó és az életrajzi jegyzetek szerzője pedig Kántor Lajos kritikus. Az antológia szerkezete hagyományos, felépítési módja a következő: életrajzi adatok, rajzos portré (grafikusok munkája), szövegek. Ebből a szempontból a könyvet nemcsak örvendetesnek tarthatjuk, mert a vers szerelmeseihez szól, hanem hivatkozási alapul szolgáló műnek kell tekintenünk, amelyből megismerhetjük a romániai magyar költészetet. Elsőként a versek minőségére, a stílusok változatosságára figyelünk fel, mely lírai tájainkat gazdagítja. A kutató párhuzamot vonhat a mai román költészetrel, közös vonásokra találhat (tematikusan és eszmei vonatkozásban), és felbecsülheti a *Forrás-nemzedék*ként ismert költők alkotó erejét. [...]

Tudor Baltes 37 fiatal költőt szerepeltet a kötetben, negyven év alattiakat, kivéve néhány, 1934-ben, illetve 1935-ben született lírikust, akik életkoruk ellenére — érzékenységük jellegében — a *Forrás-nemzedék*hez tartoznak (Palocsay Zsigmond, Elekes Ferenc, Ritoók János, Hervay Gizella).

A versek olvasása és a bevezető áttanulmányozása után elmondhatjuk, hogy modern költészet ez, anélkül hogy tagadná egy József Attila vagy más európai hírnév költők hagyományát. Hangvételben egyesek a román irodalomból Ion Caraion és Constant Tonegaru költészetéhez állnak közel (véletlen a párhuzam). E tehetséges nemzedék kiemelkedő személyiségeinek — a tolmácsolt versek ismeretében — Lászlóffy Aladár, Szilágyi Domokos és Hervay Gizella tűnik. Lászlóffy Aladár költészete valóságos modern himnusz az emberi tudathoz. A modern nyugtalanságot kifejező, de ugyanakkor új és nélkülözhetetlen harmóniákat kutató költő Szilágyi Domokos, aki Kántor Lajos szerint „talán az utóbbi hat évtized legerősebb költői egyénisége a romániai magyar irodalomban”. Mindenben újító költő, intelligensen szakít a hagyományokkal, a diszitetlen költészet híve, feláldozza a költőt az igazságért. [...] Hervay Gizella eredeti egyénisége különösen a *Tömondatok* című kötet (1968) után vált nyilvánvalóvá; mindent leegyszerűsítő, a dolgokat a maguk valóságában tükröző, a verset a képiségtől megfosztó, az emberiséget a mítoszok alól felszabadító költészete, akárcsak előbb idézett költőtársaié, inkább a valóságot akarja kifejezni, semmint a szépet. A költőnő tudatában van viszont annak, hogy álláspontja távolról sem kényelmes, és helyenként, főleg utóbbi verseiben, visszatér

a képszerűséghez, itt sem fordul el azonban az ember szolgálatától, érzi „egy új etika parancsoló szükségességét”. [...]

Pál Lajos az a költő, akinek indulásához nagy reményeket fűztek (a *Forrás-sorozat* első éveiben), verseiben szabadon száguld a festő fantáziája, de ugyanabban a kötetben (*Fényimádók*) a festői mellett jelen vannak olyan versek is, melyek az emlékezés „flashback” technikájára emlékeztetnek. Ironikus, önironikus, már-már a tragikus-groteszkig elmenő költészet például a Szócs Kálmáné, akinek versei közül különösen *A falu bolondja* emelkedik ki. Mondhatni ez a fő jellemzője Palocsay Zsigmond költészetének is; különös szerepet kapnak lírájában a képi automatizmusok, a zárójelbe tett spontán szótársítások. Kádár János tájverseinek középpontjában az ember áll. Király László költői univerzuma balladai, de ezek a versek elsősorban nem „a székely balladák egyedülálló varázsára” emlékeztetnek, hanem inkább a népköltészet elemeinek új költői értelmezésére.

Mindössze néhány költő nevét említettük, a romániai magyar költészet lényeges törekvéseit, a kitűnő versek eredetiségét próbáltuk felmutatni, s ugyanakkor a velük egyidős román költőtársakkal azonos problematikát jelezni. A Dacia kiadásában megjelent antológia esztétikai s egyben társadalmi dokumentum is.

Dan Culcer (Románia literárja) • Más lírai hangok tolmácsa

Sütő András *Egy lócsiszár virágvasárnapja* című darabjának fordításáért, melyet a marosvásárhelyi Nemzeti Színház [román tagozata] állított színpadra, Tudor Baltes megkapta a Romániai Írók Szövetségének egy 1978-as fordítói díját, melylyel az együttélő nemzetiségek irodalmának tolmácsolását jutalmazzák. Ez a díj közel egy évtizedes tevékenység értékének és művelődési jelentőségének az elismerése; beleértendő a *Pian la licitație* (A zongora árverése, 1977) című Vári Attila-kötet és a *Tineri poezi maghiari din România* (Fiatal romániai magyar költők, 1979) című antológia is, amely mind az eredeti versek belső értéke, mind a kettős bemutatkozás mai kulturális jelentősége révén a kritika figyelmének középpontjába került. Ami nem meglepő, hiszen Tudor Baltes a magyar nemzetiség irodalmának jó ismerője, de ugyanakkor érzékeny költő is, aki elégikus hangú, finoman irodalmias, de a napi benyomásokra reagáló költő lévén, kiválóan bizonyult más lírai hangok tolmácsolásának kényes területén is. Nem érte meg, hogy nyomtatásban lássa saját, jelképes című kötetét (*Cu mînile goale* — Üres kézzel), sem újabb, Kányádi Sándor líráját, illetve Lászlóffy Aladár prózáját tolmácsoló kötetét.

George Arion (Flacăra) • Fiatal romániai magyar költők

37 szerzőt foglal magába a Dacia kiadásában megjelent *Tineri poezi maghiari din România* című antológia, Tudor Baltes válogatása. Ő egyben a versek tolmácsolója is. A kötet hazánk mai magyar lírájának rendkívül érdekes költői pillanatot tükrözi. A *Forrás-nemzedékről* van szó, mely a hatvanas években jelentkezett, az elsőkötetes fiataloknak szánt sorozatban, körülbelül egyidőben Nichita Stănescu, Marin Sorescu, Ioan Alexandru, Ana Blandiana és Adrian Păunescu a *Luceafărul* sorozatban megjelenő első köteteivel. A *Forrás-nemzedék* költészetének megértésében különös fontosságú Kántor Lajos irodalomkritikus bevezető tanulmánya, aki a kötetben szereplő szerzők életrajzi adatait is összeállította. A tanulmány megismerteti a román olvasóval az antológiában szereplő költők lényeges vonásait, vagyis azokat a jellemvonásokat, amelyek ezt a nemzedéket egységessé teszik, valamint a költői egyéniségek sokféleségét, az idősebbek esetében a fejlődési szakaszokat is. Kántor Lajos kis tanulmánya példázza, hogyan kell megismertetni az olvasóközönséggel egy értékes költészetet, ez esetben a romániai magyar költők alkotásait, akik közül egyesek neve már közismertté vált, s jellemzőjük — ahogyan a kritikus is hangsúlyozza — a merev költői póz elutasítása, egy adott politikai momentumnak mélyebb és árnyaltabb költői tükrözése, az egyénibb költői hang jogának visszaszerzése és a formák szabadabb kezelése. Nem véletlen, hogy ennek a nemzedéknek a kiteljesedése éppen ezekben az években következett be, amikor szabad teret biztosítottak a tehetségek kibontakozásának, lehetővé tették az eredeti kifejezőmódot, hogy maradandó művek igazolhassák azt a kort, amelyben élünk. A romániai magyar költők, mint ahogy román költőtársaik is, megérezték a kor szabad levegőjét, s ilyeközött ez verseikben minél pontosabban rögzíteni.

Tudor Baltes antológiája összetett és mélyreható lírát tár elénk. Munkájának köszönhető, hogy olyan verseskötet áll rendelkezésünkre, mely valóban érdekli a mai olvasót. Előítéletek nélkül, sablonmentesen és őszintén tükrözi a valóságot. Gondolkodó és szabad emberek művei, olyanoké, akik nem vesznek át másoktól recepteket, hanem maguk próbálják felfedezni a világ értelmét, s igazságait egyéni formában fogalmazzák meg. Ezt szolgálja az igen gazdag poétikai eszközökkel élő költői meditáció gyakorlata is. Az avantgarde eszközök jó ízléssel érvényesített összhangban vannak a hagyományossal, és ez biztos hatást vált ki az olvasóból. [...]

A kötet több verse nyílt, álszeméremtől mentes dialógust folytat a történelemmel. Elsőrangú politikai költemények fedik fel századunk nagyságát és gyalázatoságát. Igazi költői felelősségerzettel kérdeznak rá a szerzők az emberi létre ezen a földön, amelynek fejlődése egyre gyötrelmesebb. Heves hangvételű versek ítélik el a háborút, a fasizmus kegyetlenségeit, az emberek közötti gyűlölködést, a természetes igazságvágyat elfojtó gyilkosságokat. A tisztaság és boldogság mérhetetlen vágya teszi, hogy ellentmondjanak mindennek, ami az emberi sors természetes menetével nincs összhangban. Sohasem egy emberhez szólnak, hanem egy közösséghez, egy közösséget szólítanak fel a világ megújítására. Emlékezetesek ebben a vonatkozásban Lászlóffy Aladár sorai: „Hallom, hogy renováják / a víz-eséseket. Azt mondják, elkoptak / a sziklák. Nosza, emeljük meg, / fiúk, tartsuk csak egy-két percig, / csak amíg kicserélik körül az / évszázadot.“ (*Es így énekeltem*)

De nemcsak ilyenfajta költészettel találkozunk a kötetben. A *Forrás*-nemzedék költőit az élet minden tartozéka érdekli. Ugyanazok a költők, akik az ember lealjasítása ellen kiáltanak, vagy a forradalmat éneklik, gyöngéd szerelmes verseket írnak, vagy méltósággal beszélnek az elmúlásról.

A *Tineri poezi maghiari din România* az utóbbi idők egyik legjelentősebb verseskötete nálunk. Az európai rangú költemények azoknak a feltételeknek a bizonyítékai, amelyeket a romániai művészek élveznek — nemzetiségre való tekintet nélkül —, s melyek közt zavartalanul élhetnek hivatásuknak, összhangban az egész nép eszményeivel.

Constantin Cubleșan (Tribuna) • Átértékelni jelent és múltat

Fontos mozzanat a romániai magyar líra fejlődésében az 1961-ben induló *Forrás*, a legfiatalabb, elsőkötetes írók sorozata, mely a maga nemében az évek során új hangot hozott hazánk magyar irodalmában. Új szerzők jelentkeztek, akik alapvető műveikkel magukra vonták a háború utáni magyar költészet kutatóinak figyelmét. E fordulat jelzésére vállalkozik Tudor Baltes antológiája. A váltogatás alcíme — *Forrás*-nemzedék — tulajdonképpen nem pontos; a harminchét szerző sajátos művészi egyéniségének felmérésekor első pillantásra láthatjuk, hogy nem egyazon nemzedék ez a szó szoros értelmében, hiszen magában foglalja mind Szilágyi Domokost, mind Szöcs Gézát; s nemcsak arról van szó, hogy az előbbi 1938-ban, az utóbbi tizenhat évvel később, 1954-ben született, hanem az irodalmi (s nem utolsósorban tematikai) láthatár, a versformák és maga a stílus különbözőségéről. Ha ezt tekintetbe vesszük, két, sőt három *Forrás*-nemzedékről beszélhetünk, amelyet a fiatalok rangos sorozata kapcsol össze. Ez a tény viszont csak az irodalomtörténet perspektívájából fontos. Mi kapcsolja mégis egyazon jelentős irodalmi csoportosuláshoz ezeket a szerzőket?! Kétségtelenül a konformista, jólnevelt irodalommal és különösen az álhagyományokkal való szakítás sürgető parancsa. A szűken értelmezett realista költészettel akarnak szakítani (különösen nyilvánvaló ez a szándék Lászlóffy Aladár, Szilágyi Domokos, Hervay Gizella, Jancsik Pál verseiben, a *Forrás* elsőnek nevezhető nemzedékénél), a kor nyílt szellemében tükrözni a szocialista forradalom eszméjét, átértékelve, újraértelmezve az egyén és társadalom, a jelen és múlt stb. stb. viszonyát. Mindehhez kiindulópontként szolgált egyrészt a klasszikus magyar, forradalmi költők — József Attila, Szabó Lőrinc — példája, másrészt modern magyar szerzők — Juhász Ferenc vagy Nagy László — költészetének egyáltalán nem epigon, hanem a legjobb értelemben újító, nonkonformista szellemű olvasata. [...]

N. E. fordításai

BALOGH EDGÁR

VARGYASI VÁLTOZÁSOK

Hóban, nagy hóban, Vargyason. Ha élne még Miklós vagy Feri vagy Gazsi a sógorok közül, szánon kihajtanánk a nagy mezőre, út és irány nélkül, a tágasságnak! Dehát hol vannak már azok a lovak is. A havazás arra jó, hogy közelebb üljünk egymáshoz a tűzhely körül. Fából van ez a ház Máthé Miklósnéknál, jó meleg. S a falu minden kérdése bekopogide.

Beállít Pál Gyuri, a Terié, három kis gyermekével, szép gömbölyűek, van mi-ből nevelni őket a bányász családjában. Levente maholnap négyéves, öccse, Szabolcs, kettőt töltött be, s a legkisebbet, Csillát, márők is dédelgetik. Hát beszéljünk csak erről a családról, falujellemző a sorsuk, életük. Gyuri apa immar 34 éves, másfél évtizede dolgozik a bányában, havi jövedelme a gyermeksegélyekkel együtt majdnem 4000 lej. Laknak „a blokkban“ (erről még szó lesz), 300 lejt ha költenek a házra, inkább valamivel kevesebbet, ebben benne van a lakbér, rádió, televízió, villanyáram (mosógép, hűtőszekrény, 5 körte használatával), ebből a havi kiadásból járattják az *Előret* és a *Dolgozó Nőt*. Van tehát miből eltenni csekkszámlára. Mindenben más már ez az élet Alszeben, az egyik régi udvari kertbe épített korszerű sablonházban, mint volt Vízelveben, ahogy Gyuri még mondaná: papóéknitt. A nevek is egészen mások, mint akkor régen, kér-dem is, honnét a szép választás, hogy Levente, Szabolcs meg Csilla, s a válasz nagyon egyszerű: „Azt akartuk, ne legyen a Pálok közt annyi egyforma név...“ Bolygathatnám mélyebbről, de minek? Itt a három életrelvaló kölyök, inkább ismerkedünk, és szoktatom őket, ne féljenek az ölembe ülni.

Valami egészen új barátkozási rendszer, benső kollegialitás, bajtársiasság sejlik az ifjú bányász nagyon rövid, nagyon általános vallomásaiból. A napi nyolcórás munkából lesz nemegyszer két-annyi is, ha megszorul a társ, és helyettesítést kér, miért ne? Ebből lesz az

éneklés a kocsmában, hébe-hóba megrészegetés, ilyenkor zengenek a műdalok, isten tudja, honnan kerekednek elő, igazán nem a falu múltjából, dehát így van most, hogy Gyuri kedvenc nótája: „Csinnáltatok egy hegedűt fehér rózsafából...“ Fontos csak a munka, más gond nincs. Ott lent a mélyben, az 512-es elővágatban, ma is meglőttek két métert, harmadmagukban, ami felülmúlta a normát, hiszen az személyenként csak 54 centiméter, vagyis 4 centivel több a fél méternél. Igaz, hogy „seggölnek örökké“, de jó levegőt nyomnak utánuk, s egymás kezére játszanak mindahányan: Szabó Sándor Zetelakáról a szektorfőnök, Kovács Jóska a topográfus, Málnási Dénes a lőmester, velük lehet dolgozni. Új világ, új közösség, mi maradt itt a faluból?

Hogy a szűk blokk-udvaron két malaca is van, no meg tojóstyúk? Ennyi a külvárosi kisemberek háza! mögött is akad a gazdálkodásból. Az már más, több, valami a múltból és talán a kettős-életformás jövőből is, hogy Gyuri, a bányász (és sok társa a bányavilágból) a kellő időben kaszálni, kapálni, takarni megy a szüleinek. Azok rászorulnak, s az új bányászcsalád kedélyének sem árt. A Pál család öreg férfiája már kirokkant a munkából, nyugdíjas a termelőszövetkezetben, ami vajmi bizonytalan megélhetés, csak Teri sógorasszonyon tartja még magát. Meddig? S mi rejtőzik terv dolgában Gyuri fia lelkében? Bevallja. Gyűjt. Gyűjt pénzt, hogy saját háza legyen (az öregek háza öccsére, Lajira maradjon).

Ez annyit jelent a bányász képzeletében, hogy udvara is, kertje is legyen, valami az elveszett édenből, amely különben egy nyomorúságos paraszti élet kifinomult emléke csupán. Mégis: valami kapaszkodó a nagy térbe, a tájba, erdőbe-mezőbe, világos égbe, a természetbe.

Volt min gondolkodnom a Gyuri-féle bányász-elit furcsa jövőtervezgetésén, amelyből felüti fejét a múlt.

Vőfély biciklin

Benéztünk az apához, egy kis jókedvet szánva köhögős, legyöngült, annyi paraszti munkában kifogyott életének. Fel-tápszkodott az ágyról, körül elő ilyenkor koccintásra szilvapálinka, lebben-lobban Teri is ezer szóval, van mit hallgatni régi és új bajokról. Pedig az új házat harmincöt év vágyával, szorgalmával, önfeladásával mégiscsak tető alá rakták, s becsületet szereztek maguknak a termelészövetkezetben is. 250 lejes nyugdíj, ennyi a vég, csak a vele járó búzával, pityókával, szénával, évenként egy-egy szerződéses állat felhizlalásával kipótolva lehet belőle fennmaradni, no meg amíg Teri bírja, az ő részéből és csuppanó-cseppenő javadalmazásaiból hol szaporább, hol kihagyó munkaegységei után. Lépcsőn kell itt a már berendezett alagsori lakószobába leereszkedni, fenn a félig kész emeleten egy szoba Lajlé, a volt traktorosa, aki valamilyen összekülönbözés után kiállott a szövetkezetből, s a borvíztöltő üzem tonnaszállító sofőrje lett. Az öregek lehanyagló életformája és Gyuri bátyjának új életmódja közt ő úgy a fele úton maradt, havi jövedelme ugyancsak erőfeszítő munkája után mintegy 1000 lejjel kisebb a bányászénál. Az ő ereje azonban a szülői háznál van, és sok mindent kipótol. Az öregek türelmetlenek, hogy nem hozott még asszonyt a házhoz (beletartozik

Vargyas átlag 100 agglégénye sorába), de meg félnek is, mi lesz, ha netalán ő menne el egy lányos házhoz amolyan szolgáló-férjnek, otthagya a félig kész Balog utcai otthont az öregekkel és a tehénnel-borjával.

Ki marad itt a mezőgazdaságban? Egy kis családi számítást csináltunk, amolyan búcsúzóul a régi világtól. Visszatekintve talán II. Rákóczi Györgyig, aki szabad és katona és lófő nemzetséget nyitott itt a Boldizsároknak három évszázaddal ezelőtt, tulajdonképpen apósom, az öreg Boldizsár zárta le ezt a jellegzetes székely családtörténetet. Tizenhat unokája (valamikor 16 muskátli kolozsvári lakásunk ablakában) hogyan helyezkedett el? Világosan beszél a házi statisztika: hatan elkerültek a tájról, a Vargyason vagy Száldoboson maradt tíz közül 5 bányász vagy bányászfeleség, 4 traktorista, vasesztergályos, sofőr, illetve ezek felesége, 1 leány még nem ment férjhez, de az iparban helyezkedett el. Különbösen az asszonyok is mind kenyérkeresők, a borvíztöltődébe járnak palackozni, egyikük könyvelő a termelészövetkezetben. Mindeme családok 22 gyermeke (az öreg Boldizsár-papó eddig megszületett 22 déd-unokája) már csak hírből fog hallani a földművelésről, állattenyésztésről, erdőlésről, még ha többségük falun marad is. Egytől egyig kimaradnak a kollektívizáláskor beadott ősi szántók és kaszálók közössé vált tulajdonjogából. Vargyas-nézőmben ezekkel a tényekkel is szembe kellett egyszer nézmem.

Akárhogy is veszem, elidegenedés ez a földtől, a mezőgazdaságtól, s ha az okot keresem, minden esetben ugyanaz: a megélhetés biztonságának keresése. Amíg a termelészövetkezeti munka nem nyújt annyit, mint a műszaki (sofőri, traktorista, vasesztergályos) pálya vagy a bányaipari elhelyezkedés, nem is szólva az értelmiségi pályákról, nemcsak a Boldizsárok kis statisztikájában, hanem az egész község közéletében magának a paraszti életformának korszerűsítése helyett ennek az életformának az elhagyása lesz a jellemző. Az átmeneti egyensúlyvesztés következményeit ki lehet heverni, egyszerűen az új ipari életformában ott-honossá válva, de az új egyensúly kialakulása kívül esik a mezőgazdaságon. Leg-alábbis egyelőre. Mindaddig, amíg az agrotechnika minden ízében vonzóvá, marasztalóvá, rögzítővé nem válik a jövő nemzedékek pályaválasztásában és foglalkozási elhelyezkedésében, avagy (ami nem kizárt) az erre hivatott tájon meg nem születik egy közös agráripari életforma: az udvaros bányász, a tehenes traktorista családi **belsősege, valahogy úgy, ahogy ez a kis Levente, Szabolcs és Csilla szüleinek vágyaiban motoszkál.**

Ellátogattunk a hóban Samuhoz, ő maradt meg a Boldizsár fiak közül, új házat épített Felszegben, közel az egykori Zöldpallóhoz, ahol évtizedekkel ezelőtt vasárnaponként szólt a muzsika, és a szabadban táncoltak a piros rokolyás leányok és fehér harisnyás legények. Alig száz lépés a távolság a régi vízvel belsőségétől, de annál nagyobb a különbség kívül-belül. Itt már nincs csűr, istálló, pajta, elkerítve néhány tyúk kapirgál, s ott még a most csupas� gyümölcsös a Vargyas-patak kanyarjában. Takaros kép fogad; teljesen új berendezés, minden fényesre lakkozott, ide ugyan régi holmi már nem való. Samu nemcsak apja-anyja rozsdásodó sarlót ajándékozta nekem iratnyomtatónak, hanem fiam kérésére elküldte Kolozsvárra a nagyanya, néhai Ambrus Juliánna 1876-ban festett, életfásztulipános perefernum-ládáját is. Az bizony itt már nem kell (s van még egy öreg festett székelly láda a padláson, hamarosan az is útra kel, itt felesleges lom). Látom még emlékezemben a kis Samu sógort fenn Daszmagyarországban, sovány gyerek tépett harisnyában, rakja egymaga a szénásszekeret, s most kiöltözve fogad. Kalandos munkaváltogatások után jól keres mint a fogyasztási szövetkezet anyagmozgatója, ő hozza az árut Sepsiszentgyörgyről. Kedves kispolgár, papucsban jár szőnyegén. Ilonkája férjnél. Irénkéjére — megmutatják — egy egész szobát raktárként betöltő új bútorzat vár. Televízió van, könyv vagy újság a *Megyei Tükör* kivételével nincsen. Idő sem volna olvasni, Samu a sok fizikai terhelés után pihenni jó haza szép lakába.

Idáéknál is jártunk, a vashídnál. Soós Péter sógor otthon volt. Mióta ők is özszeveszték a termelőszövetkezet elnöknőjével, Farkasné Pál Anna asszonnyal, kevesebb a gondjuk: a férj öregedő fejével éjjeliór a borvítöltődében, a feleség nappal jár oda munkába, s hogy Juliska lánya óvónő Angyaloson, férjhez is ment (falujabélihez, Pál Gyurka kőműveshez, de Sepsiszentgyörgyön élnek), a Samu fia pedig fafaragóból régen vasfaragó lett egy csikszeredai gyárban, kosztost és albérlőt sem fogadnak többé a házba. Minden a helyén, minden csillog-villog, de hátul a nagy csűr és istálló üresen tátong, nem használják már a kenyérsütő kemencét sem, hogyne, hiszen van már a faluban péküzem, és jó a kenyér. A régi világ tehát itt is elmaradt, Soós Péter örök reformterveiből a kollektívben éppen úgy nem lett semmi, mint ahogyan kődbe foszlott nem egy álmom Vargyas goethei képéről, múlt és jövő hasznos illeszkedéséről.

Új élmény fogadott a néptanács épületével szemben felhúzott emeletes blokkban, Tóth Páléknál. A feljártat szü-

kös, de a lakás kényelmes. Először láttuk a falut fennről, a balkonról nyíló panorámában. Paliért különben át kellett mennem a községi könyvtárba, éppen fogadóórája volt, be is volt fűtve a kisebbik szobában. A nagyterem olyan, mint a jégverem. Mióta az állandó könyvtárosi állást takarékoságból megszüntették (itt is, másutt is), nincs állandó szolgálat, otthon olvas, aki könyvet vesz ki. Pedig könyv, az van, az elmúlt évben is a Szakszervezeti Alap és a Művelődési Otthon költségvetési keretében 420 új kötet futott be (ebből 319 darab magyar nyelvű), s a listákból azonnal megállapítható, hogy a könyvtárnak 176 bejegyzett olvasója van (ebből 39 tizennégy éven aluli), akik egy év alatt 3692 könyvet és 214 folyóirat-számot kölcsönöztek ki.

Milyen könyvek forognak itt az olvasók kezén? Tóth Pali körbe mutat, a lerongyolódott kötetek elárulják a válogatást, azokat helyezték itt el az első szobában. Jókai, Mikszáth, Gárdonyi, Móricz, no meg Tolsztoj, Dumas, Verne, Victor Hugo kell itt elsősorban, azok a legromgyosabbak, nézem, valaki úgy viszi most magával az *Egri csillagok* egy példányát, hogy laponként szétszedhető, van ugyan még egy példány, de az sem külön. Sajnos, sok olyan könyv érkezik, amelynek a hatékonysági foka szűk, az

Virágos padok

Vargyasi székelykapu
(Gazda József felvételei)

olvasó nem érti, nem élvezi, és visszahozza. Ne mondjunk példákat, még megsértődnek az írók.

Mégis: mintegy négyezer olvasmány Vargyason (a tanszemélyzet, s általában az értelmiség inkább maga vásárolja meg olvasmányait, a közkönyvtárba főleg tanulók, általában a fiatalok járnak), hát ez tetszik. Valahogyan itt készül a kárpótlás sok mindenért, ami a régitől elfogy s az újból még nem teljeseedik, ez a könyvbúvás készíti talán elő az új ipari életforma szellemi belterjességét, a kispolgári megrekedés feloldását az új, szocialista ember egészvolta felé. Egy kis meglepetés: a könyvtáros mondja, hogy újabban mezőgazdasági jellegű kiadványokat is kértek. Hinni szeretném, hogy ez is jelzés, ama falu-megmaradás üzenete, amelyben a régi parasztság az ipari formában is újjászületik, visszatalálva — magasabb szinten — mezőhöz és erdőhöz.

Valami íz az eltűnőből még itt maradt meg, Fő út 405. szám alatt, Julcsiéknál. Sötét falun át jöttünk haza, a járdák csuszósak, útközépen, az autók nyomában botorkáltunk, megérdemeljük

az ácsműhely melegét. Nagy hír: Miklós sógor kiengedte a teheneket és az üszőt hátra, a kertbe, táncoltak a hóban, neki-dörgölődtek a fáknak, csak úgy porzott rájuk tusként a dér és hóhely, aztán leheveredtek, megfürödtek, mint a verebek. Van is itt a házban friss tej bőven, egy rész szerződéses a tejbegyűjtőnek, a többiért a szomszédok jönnek kannákkal. Bent a szobában kattog a télre felállított osztóvátá, feleségem Julcsi húgával szaknyelven — a székely szövetség asszonyok nyelvén — beszélget, sok az elgondolásuk tavaszig, beszélgeszenek csak.

Dolga végeztével egy fatönkön ül most a gazda, olvas. Kérdésemre ragyogva mutatja: *A láthatatlan ember* Gárdonyi-tól, most vette elő másodsorra. Begyűlnek sorra a rokonok, azok is, akiket az imént felkerestünk, ez a Boldizsárok klubja, vagy azért, mert itt a házban nem volt és nincs gyermek, vagy talán, mert itt őrződött meg a legtöbb ama székely patriarkális világból. Furcsa, most hallok először jó szót a termelőszövetkezeztől. Julcsi meséli el, hogy az elmúlt évben külön megfizették a lennyüvést, ez új, nem másnak adták ki a munkát, hanem megengedték, hogy maguk a tagok keressenek. De mondhatja a magáét, akik kimaradtak már abból a közből, ott hagyva, amit valaha bevitték, mélyen hallgatnak. Ez számukra nem érdekes többé.

Közben vacsorázunk, a vendégek (most már Gyuri is itt van, úgy, a bányászsisakjával érkezett, s befutott Laji is, az öccse) egy-egy pohárka fenyővizet kapnak, aztán újra elered a szó. Hogy egy geológus mondta: a temetőt nem bántják! Föl van térképezve a szénréteg, Borvízoldalában kezdik majd meg az új fejtést, aláfűrnak talán, de a temető marad... Most a varjaké az, rajuk kárognak és köröznek a fekete fák felett, nem megyünk ki, utoljára tavaly voltunk világításkor. De ez a hír megnyugtató. Öregek lettünk Rebivel, átéljük a nagy változást, reméljük is folyvást, hogy ami még nincs jól, azt kihozza az idő szebben is, de az öreg Máthé Ferenc boldizsár nyughasson odakint, és sorra mind, aki odakerül Máthé Ferenc ilonka kopjafái alá (mert egyre több a faragott fejfa a kőből és betonból rakott sírok között, bizonyára korszak-búcsúzóul).

A jövő minden gondja immár a dédunokák nemzedékére hárul.

Tudor Bugnariu köszöntése

Erkölcsei integritásának mértéke szigornak és megértésnek az egysége. Mindekelőt az önmagával szembeni szigornak és a mások megértésére való készségnek. Intellektuális igényessége nyitott, rugalmas gondolkodás és elvi következetesség ötvözetéből formálódott. Megalapozott és sokoldalú egyetemese műveltsége sohasem hat bénítólag környezetére, mert született jóérzésből fakadó, megnyerő, természetesen szerénységgel párosulva lesz a szellem nemes eleganciája. Ilyen főbb összetevőkből szervesül egységes egésszé egy ritka szép jellem, egy személyiség-arcél, a Tudor Bugnariué, aki ezen a nyáron töltötte be hetvenedik életévét.

Es micsoda kor volt ez a hét évtized! Mennyi embert kísérő csábítás, mennyi embert próbáló rettenet, mindmegannyi kárhozatba vezető más-más úttal. Pályája kezdetei — a diákevek a kolozsvári egyetem bölcsészkarán — egybeesnek egy vég kezdetével, egy talmi parlamentarizmus korrumpáló konjunktúrájának alkonyával. Fent szaporodik a hűsoszafék körül tolongók száma, miközben fogy a fazékból a hús, tehát éleződnek a klikkharok a koncert. Lent, a népi mélyrétegeket egyre kegyetlenebbül sújtja a tőkés-földesúri rend farkastörvénye, s erősödik az elégedetlenség fenyegető moraja. Ilyen helyzetben folyamodnak a hatalom urai a manipuláció leghatékonyabb eszközehez, a sovíniszta demagógiához: a haza veszélyben van, idegenek, kóbor jövevények fondorkodnak a szent nemzeti értékek ellen, a polgári pártok egymást licitálták túl a nacionalista uszításban, s a demagógia e gyászos versenyfutásában a legátlástalanabb, a Vaszgáda bizonyult utolérhetőnek. Azzal, hogy a legvégletesebb irracionalizmust kultiválta, azzal, hogy a gondolattal és a tagolt beszéddel szemben előnyben részesítette az alantas indulatok felkorbácsolására alkalmasabb kétes szimbólumokat, obskúrus mítoszokat és ritu-sokat.

Tragikus nemzedék a Tudor Bugnariué. Innen teltek ki a „légiók“, melyeket a zöldinges hamelni patkányfogó az egzaltált, xenofób nacionalizmus sípszavával csábított nemzetvesztő kárhozatba. Tudor Bugnariu ekkor nemzedéke legjobbjaival együtt a humánus, a népe iránti történelmi felelősségből fakadó patriotizmus parancsszavára balra zárkózott fel. Ebben a döntésben ott munkált a régi erdélyi román intelligencia évtizedes nemzetiségi küzdelmeinek nagy tanulsága is, Gyulafehérvár elsikkadt demokratikus szelleme, melyre oly ismerősen visszhangzik a marxi tétel: nem lehet szabad az a nép, amely más népeket elnyom.

Amikor Tudor Bugnariu egyetemi tanulmányai végeztével a marxi eszmék meggyőző erejének hatása alatt és lelkiismerete szavára csatlakozott az illegális kommunista párthoz, ezzel ígéretesen induló egyetemi karrierjét tette kockára (kolozsvári katedrájáról 1935-ben menesztették), cserében viszont élvonalbeli szerep lett osztályrésze a harmincas évek román szellemi életének antifasiszta frontján. 1933-ban kezdeményezője és szerkesztője volt a kolozsvári Antifasiszta Bizottság *Alte zări* című, hamarosan a betiltás sorsára jutott folyóiratának. Ugyancsak ő kezdeményezte és szerkesztette azt a kétnyelvű szemlét (*Veac nou — Új Korszak*), amelynek már első számát elkobozták a hatóság közegei. Antifasiszta tevékenységéért 1935-ben, majd 1937-ben börtönbüntetést szenvedett el, 1940-ben pedig a caracali internálótábor lakója volt.

A háború éveit alatt ismét Kolozsvár lett tevékenységének színhelye, ahol Gaál Gábor, Józsa Béla és Kohn Hillel, Vasile Moldovan, Francisc Păcurariu és Teofil Vescan harcostársa a fasizmus elleni küzdelemben.

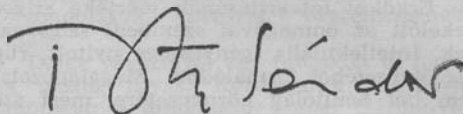
A felszabadulás után előbb az új demokrácia kolozsvári megszilárdításában vállalt közéleti szerepet, majd diplomáciai megbízatást kapott (Románia belgrádi követségén teljesített szolgálatot).

1947-től a kolozsvári Victor Babeş Egyetem, az ötvenes évek közepétől a Bukaresti Egyetem filozófiaprofesszoraként nemzedékek sorát nevelte igényes kritikai gondolkodásra, kezdettől fogva a marxi eszmék alkotó nyitottságáért, a szektánsdogmatikus szűkkeblűség ellen való küzdelem jegyében.

Gondolkodói nyitottsága termékenyítően érvényesül elméleti munkásságában. Így alkotott maradandó értéket az emberi közösségek történelmi formáival foglalkozó, valamint a kulturális jelenség tárgykörébe tartozó tanulmányaiban.

Tudor Bugnariu professzor, a román patrióta, a román kultúra hivatott alkotó képviselője egyben a magyar kultúrának is — román kollégái között egyik legjobb, minden előítéllettől mentes — jó ismerője, akit immár évtizedekre nyúló elvtársi-bajtársi szálak fűznek a romániai magyar progresszió számos képviselőjéhez. Ezt a kapcsolatot az a kölcsönös bizalom teszi különösen meghitté, mely a hidverés fáradságos közös munkája, számos próbatétele során mélyült el és erősödött meg.

E megkésett köszöntő alkalmával tulajdonképpen önző módon magunknak kívánjuk, hogy még nagyon soká őrvendezhessünk Tudor Bugnariu professzor szívós egészségének, alkotó buzgalmának, a mindenféle megosztó obskurantizmusok ellen való fáradhatatlan verekedő kedvének.

Picasso és ami utána jön

A Picasso utáni festészet zavarodottan néz az eltávozott óriás után, aki minden elképzelhető formát, színt befogva végigszaladt a festői megjelenítés összes lehetőségein, kijátszott minden kártyát, felborított minden akadályt, minden törvényt. Színeit szilaj szabadsággal mázolta a néma elképedés jelenlétében. Játszott bohókás játékokat az addig tisztelt formákkal, szétszedte, összerakta őket kénye-kedve szerint. Festékeit úgy keverte, ahogy éppen izlése diktálta, új akkordokat csillogtatva a megbabonázott néző előtt. Ereje és akarata rendkívüli összefogásában sokrétű témái hosszú sora minden nehézség nélkül, könnyedén és egyszeriben került fehér vásznaira.

Művei nem rendelésre készültek, nem szükségét szolgálták, csak festői játékok torz mosolyát nyugtázták. Am a modern művészet szakértői munkáit sokra értékkelik, s az árakat élelmes kufárok magasra licitálták. Különlegességek, ritkaságok megszerzésének nagy versenyfutásában hallatlan összegek kerülnek piacra. Ki is gondolná, hogy megfeketedett képek, ócska szurtos bélyegek óriási összegekért találnak gazdára...

Egy Picasso-festmény megszerzése múzeumok, gyűjtők, művészek vágyálma. Keze alól hiába került ki a munkák nagy tömege, az igényeket ezredrészen sem tudja kielégíteni; úgyszólván mindenki szeretne „egy picassót“ birtokában látni.

Vajon mi a magyarázata?

A legtöbb igénylő persze a kereskedelmi értékre gondol, hiszen százazreket is érnek egyes karakteresebb munkái... s esetleg majd még felbecsülhetetlen értékűvé válnak. A múzeumok gyűjteményük gazdagítását óhajtják, s erre komoly áldozatokat is hozhatnak. A művészek, írók pedig, hogy vele közelségbe kerüljenek, közvetlen érezzék szelleme nagyságát.

Am lehet, hogy ez a nagy értékelés kissé indokolatlan, hiszen nem minden munkája viseli a zseni kézjegyét. Munkái hosszú sorában vannak kevésbé forradalmi festmények, rajzok, szobrok, kerámiák... De minden munkáján láthatatlanul ott díszleg egyéniségének kitörülhetetlen bélyege. Kétségtelenül igaz: szelleme, zsenialitása vonzza magához a látnivágyók sokaságát.

A Picasso-képek megjelenése forradalmasította az addigi szemléletet. Pedig újításai különösképpen nem ragaszkodtak már kiépített stílushoz; váltogatta témái formai megjelenítését.

A festészet mindenkor nagy problémája az előadás mikéntje; hogyan közöljük a témát? Milyenképpen kerüljön a festék a vászon felületére úgy, hogy az a legjobban fejezze ki festője akaratát? Am valaki azt mondhatná: — Nem érdekel a forma; megrajzolom, festem a témát objektívan, úgy, ahogy a természetben látom... Az elgondolás helyesnek látszik, mert őszinteségről beszél. Csak így az a veszély fenyeget, hogy a kivitelezésben semleges elemek kerekednek felül, a fény-

képezőgép látása, s vele elsikkad a lényeg kiemelése, ami a megjelenítés művészi része. De ezt a veszélyt a tehetség minősége mindig befolyásolhatja. Sőt, ha erős a tehetség, stílus alakul, s benne megjelenik a művész egyéni véleménye, akarata, hozzászólása a látottakhoz. Am az elsődleges kérdés mégis az, hogy mit fessen a festő, amivel gondolatait, érzéseit kifejezheti. A művészettörténet folyamán komplikált sokalakos nagy témák adódtak, különösen, mikor a festmény a megrendelők kívánsága szerint készült. Ekkor a mit adva volt, s a festő csak a *hogyan* nagy problémájával küzdött. De a megrendelők itt is segítettek: a természet alázatos tiszteletét kívánták a vásznakon viszontlátni.

Picasso feleletével — a mit kérdésre — nem sokat tétovázik. Legtöbb képe csendélet. És ezek a lehető legegyszerűbb tárgyakkól tevődnek össze: üvegek, edények, újság, gitár, hegedű és más kéznélfekvő használati dolgok. Így nála nem a mit, hanem a *hogyan* az érdekes. És vele kapcsolatban mindig is a *hogyan* problémája keltett szenzációt. Az persze mindegy, hogy megjelenítései mikéntjét *hogyan* neveztek el: kubizmus, konstruktivizmus, dadaizmus, vagy egyszerűen csak nem lehetett beskatulyázni. Hatásuk a különleges, az addig soha nem látott formák, formabontások, újszerű színek izlettetésének szenzációja volt. Elképzelhető, hogy az ilyen, fantáziával átítatott alakítás nem olyan egyszerű művelet. Egy-egy újítás sikerét ötletek, kísérletek hosszú sora előzi meg.

Am az az elképzelés, hogy a festészet formai problémái kimerültek, tévedés. Csak az a szemlélet merülhet ki, amelyik szenttelen, fantáziánélküli tárgyilagosságra támaszkodik. De az, amelyik az egyéni látás szenzációján alapul, az mindig más, egyre más vetülettel jelentkezik, s így kimeríthetetlenül örök életű.

És Picasso festészete éppen az utóbb mondottakra felel. Nála nincs szó újraalkotásról, sokkal inkább a meglévő jelenségek átszervezéséről. Picasso egyszerűsít, kivonatol, formát bont, két dimenzióban fest, s munkái mégsem dekoratív jellegűek, hanem ugyancsak beleszólnak a nézők lelkiségébe.

Hosszú élete során témái arisztokratikus megfogalmazását egyre váltogatja; kísérletezik az anyaggal. Sokszor fest túl vékonyan, hogy a színek összefolynak, megsordulnak. Ha nem is a munka folyamán... de majd később... ilyenkor másnapra hosszú vonalakban szántják végig az alsóbb színfelületeket, és ott megmaradnak.

Hogyan történhetett?

A Mester először bosszúsán nézte a váratlan és véletlenül sikerült formabontást, de... látja, nem is hiba, nem is csúnya az itt-ott vékonyan lefutott vonalak színes függőnye. Hagyta, maradjon... Nem bántó, sőt még érdekesebbé teszi az amúgy is különleges festői alakzatokat. És maradtak... hiszen így még soha senki sem csinálta...

Am kevéssel később, miután kiállításokon látták a véletlen eme bizarr játékát, egyes festőknél is megcsordultak a hígított színek, és náluk is végigfolytak képeik felületén...

Máskor, de most már akaratlagosan, zsebkéssel vagy más hegyes eszközzel karcolt vonalakkal jelezte egyes formák körvonalait a nyersen felkent felületekben. Néha csak kuszált színes vonalak — mint mértani rajz — tarkítják vásznát, míg másutt darabosan mintázott formákba burkolóznak súlyos alakjai. Szemlélete sokfélesége érdekesen, játékosan és festőileg izgalmasan borzolta a nézők fantáziáját, fenntartotta az érdeklődés szenzációját anélkül, hogy egyéniségének jelenléte, szelleme nagysága új és újabb stílusából kevesbedett vagy hiányzott volna.

Kétségtelen: a huszadik század közepének festészete Picasso—Matisse—Léger jelenlétének jegyében zajlott. Nagyrészen ők rázták fel tespedésre hajlamos állapotából. Am a művészetek természetrajza nem ismer megállást, új és újabb szemléletek következnek.

Mai jelek szerint itt is — mint az élet más területein — a gép veszi át a hangadást. A gép páratlan nagyhatalom, objektíven látja a jelenségek külső képét, regisztrál. A fényképezőgép egyes esetekben segítség a fontos részletek, jelenetek gyors és pontos rögzítésére, sőt a legújabb izmus, a szuperrealizmus nagyobb részben éppen reá támaszkodik. Így az új izmusban gép van a festő kezében, vele lepi meg mondanivalója tárgyát, és vele dönti el a mit problémáját. Am a *hogyan* nagyrészen, kevés segítséggel, már a gép munkája.

Fényképből könnyűszerrel lehet kisigényű festményt szervezni. Annyival is inkább, mert a megjelenítés elemei már adva vannak. Marad tehát az illúzió tárgyiasítása, az, hogy a fénykép festménnyé álcázódjon, s máris kész a szuperrealista alkotás. De kinek kell, kinek szerez örömet egy olyan festmény, amely ugyanazt mondja, amit a színes fénykép?! Pedig a szuperrealizmus éppen azt teszi: tárgyat — művészet igényével — jelentéktelen, semmitmondó részletek halmazával keverve kénytelen tálalni.

De a jövő képe mást is mutathat. Ha tehetséges művész áll a mindentudó gép háta mögött, akkor már a téma megszervezésébe is hangsúlyozó indítékokat vihet be: kiemelhet, elhagyhat érdektelen részleteket, s nagyvonalúan kombinálhat sikerült felvételek sokaságából. Ez könnyen megeshetik, hiszen a fényképezés technikája rohamosan fejlődik, s ha kell, szellemes megoldásokkal egyre közelebb kerülhet az érvényes festmény kvalitásaihoz.

Természetesen ez a gépi festészetkedvelők elképzelése. De akárhogy is alakul majd, mindig maradnak igényesek, akik azt mondják: az igazi festészet nem semmilyen mankóra; ereje hatalmas, szabadsága végtelen, mondanivalója hangsúlyozott, élete örök.

Az érvényes művészet szellemiség volt és marad.

Motyándor

Kalákába

Az IDŐNEK volt gondja arra, hogy KALÁKÁBA gyűjtse az embereket, kalákába, ebbe az igen-igen sokat sejtető közösségi ténykedésbe. Volt gondja rá — Európának ebben a csücskében talán még inkább, mint bárhol másutt... Ha török-tűz ette el fejünk felől a mestergerendát, hogy belévonaglott húsig fődetlen kiszolgáltatottságunk: hát helyére illesztette az utca, a hadrend megmaradt népe; ha fogaid közé tömködték a szót, hát kipiszkálták fuvarozást is vállaló oskolamestereink, jótorkú kántoraink. Hogyha éppenséggel a jókedvet lopta ki arcunkból a történelem valamelyik sokadalma, hát volt erők alakoskodni — tordai országgyűléseken vagy a gyakorta ugyanolyan eredménnyel végződő vásári zürzavarban... Kóborló diákkomédiásaink a megmondható mindenek... Ki kellett találnunk a vámszedőket elámitó mondókákat, csujogatókat, csúfolódó énekeinket, a folytonminket-bámulók kijátszására a lábficamig, derék-kopásig nyúló táncainkat... Hogy aztán mindezekből igen sokat elhullajtott a rohanó IDŐ? Volt gondja rá.

AZ IDŐNEK gondja van arra, hogy KALÁKÁBA hívja az embereket... Különben honnan jutott volna szegény Bogáthi Fazekasnak zsoltárkötésre, ábécés-könyvek bekötésére — épp a felégetett Tordán, ha nem adakozik szűcs, fazekas, csizmadia; ha nem születik meg — ugyancsak közmegegondolkozató szándékkal — a collecta, az adománygyűjtés... Mi emelte volna talpra az annyiszor leégett Torda vagy Kézdivásárhelyi udvartereit? Fejedelmi parancs? A székely székekbe ültetett katonafegyelem?... Szitáskeresztúr elkobozott áru, Bem-sapkás csatavesztettjei miként is térhettek volna meg, miként is térülhettek volna meg hamuból-halálból, ha nem a sokadalomtudat ereje révén...

Az IDŐNEK volt és lesz gondja megtartani a maga lustra-kalákáit, húst-börtfogot, ponyvákön fetrengő könyveket követelő kirakós vásárait; volt és lesz keletje az alku nem tűrő mócok csöbörjeinek, félszavú hadikifalviak bebecseinek. S ha történetesen nincs, vagy nem lehet idejük oskolamestereinknek arra, hogy a helyenként megzaklatott-szétrebbentett sokadalmak elhullajtott kászuit, csöbreit, járomfáit, cséphadaróit vagy dikicseit összeszedjék: HÁT ELINDUL, KERESNI INDUL A STUDIOŠUS DIÁK... Kutatni keresztelő adományleveleinket, vallásszabadságos gyülekezőkedvünket. Mert a sokadalomtudatnak élni kell, mert a sokadalomnak állnia kell. Hogy le ne égjen házunk, iskolánk egyre dráguló mestergerendája; hogy az anyanyelv padlásáról jusson értelmes szó Bogáthi Fazekasék, Jósika Miklósek, Krizs. Jánosék, Tamási Aronék asztalára.

Bogáthi Fazekasék

A szociográfia „közegellenállása”

Milyen helyet foglal el a szociográfia nemzetiségi kultúránkban? Tudjuk: a múltban ez a hely szerény volt. A romániai magyar irodalom a két világháború közötti időszakban sok tekintetben egyet jelentett a nemzetiségi kultúra valóságával. E kultúrában azóta jelentős szerkezeti változások történtek. Ez feltétlenül szükségessé teszi az irodalom helyének és szerepének újragondolását, valódi dimenzióira való méretezését. A történelem, néprajz, nyelvészet, esztétika és filozófia, úgy tűnik, szerencsésebb helyzetben van: az önálló kutatási terület, a hagyományok ereje már eleve biztosította e tudományok számára az őket megillető helyet a nemzetiségi kultúra egészében.

Sokkal nehezebb a szociográfia helyzete. Bár ilyen irányú hagyományaink sem kevésbé jelentősek, tény, hogy társadalm szerkezetünk feltárására és elemzésére szakemberek helyett elsősorban írók vállalkoztak. Szakképzett szociológusunk a múltban igen kevés volt, és ezért érthető, hogy a valóságfeltárás feladatát azok az írók vállalták magukra, akik megértették, hogy ez létfontosságú pászmaja a nemzetiségi kultúrának. Azt mondhatjuk tehát, nálunk a szociográfia nem a szociológiának volt a segédtudománya, mint a világ más tájain, hanem az irodalomnak.

A szociográfia és a szociográfiai riport azonban bármilyen jelentős szerepet játszik is társadalmi valóságunk felismertetésében, mindenképpen nélkülözi a statisztikai pontosságot, s így sok esetben dokumentáris értéke, bizonyító ereje is igen csekély. Ez nem azt jelenti, hogy az ilyenfajta munkák szükségtelenek vagy értéktelenek, de az biztos, hogy semmi esetre sem mérhető össze a tudományos igényű szociográfiával. Ugyanis míg az előbbi műfajok művelői saját meglátásaiukat, észrevételeiket, szubjektív véleményüket teszik közzé, addig a szociográfus szigorúan megszürt adatok alapján próbál képet adni a társadalm szerkezet emberi aspektusairól: a nemzetiségi társadalom életformáiról.

A szociológus ennél is mélyebbre hatol: az életmóddal összefüggő konfliktushelyzetek megmagyarázására, értékelésére törekszik. Mindezt figyelembe véve, a *Változó valóság* című szociográfiai tanulmánykötet semmiképp sem jelent módszertelenséget vagy a szakma törvényeinek megsértését, hiszen feladata egy valószínű társadalomkép megrajzolása volt. A kötet egyes bírálói véleményem szerint nem ismerték fel, hogy a tanulmányok egy részében a számoszlopok véleményeket és következtetéseket rejtenek magukban.

Dávid Gyula hívta fel a figyelmet arra, hogy a *Változó valósággal* egy teljesen új műfaj- és kiadványtípus jelentkezett, amelynek a befogadására az olvasók még nincsenek felkészülve. A szociográfia esetében alighanem egyfajta sajátos közegellenállásról beszélhetünk. Miért? Mert az alsó szinteken működő intézményes keretek még mindig csak irodalomban tudnak gondolkodni. Az alsó fokú kulturális intézmények tevékenysége többnyire író—olvasó találkozó szervezésében merül ki. Írók népszerűsítésével vannak elfoglalva, szociográfiai jellegű tudományos ülésszakokról, előadássorozatokról alig hallottam (kivételesen talán a *Korunk* vagy a gyergyószentmiklósi Salamon Ernő Líceum). Talán ez is érthetővé teszi, miért fogadja még mindig értetlenül az olvasó a valóságfeltárás nem irodalmi teljesítményeit.

A történelemtudománynak, néprajznak, nyelvészetnek, úgy látszik, sikerült áttörniük ezt a bizonyos közegellenállást. Mikor jut el a szociográfia is a népszerűség ugyanilyen fokára? S lesz-e népszerű anélkül, hogy megpróbálnák népszerűsíteni?

Történész vagyok: az Imreh István-féle erdélyi történeti iskola tagja. Hovatartozásom jelzi, hogy a történelemtudományról alkotott felfogásom szoros kapcsolatban van a szociográfiával, illetve a szociológiával. Korszerű történelemtudományt írni az események társadalmi hatásának bemutatása nélkül lehetetlen. A gazdasági élet, a társadalmi szerkezet, a közösségre jellemző cselekvés- és gondolkodásmódok, az

adott közösségbe való beilleszkedés és a kollektív identitás problémája mind olyan tényezők, amelyek meghatározzák az egyén és a közösség viszonyát adott történelmi kereten belül. Szociográfia és szociológia nélkül sok mindent megérthetünk, csak éppen történelmünket nem.

Hasonló egymásrautaltság jellemzi a történelem és a néprajz, valamint a szociográfia és a néprajz kapcsolatát is. A népi emlékek bemutatása, használati módjuk ismertetése éppúgy nem elégítheti ki a néprajzkutatót, mint a történészt a pusztá eseményleírás vagy a szociográfust a pusztá valóság bemutatás. Minden foglalkozásnak, minden tárgyi emlékek bonyolult módon tovagyűrűző társadalmi hatásával kell számolnunk az adott közösségen belül, a szellemi néprajz pedig szoros kapcsolatban van az adott közösség, etnikum mindennapi életével, gondolkodásmódjával.

Ami tény: nemzetiségi kultúránkban sem a szociográfia, sem a szociológia nem kapta meg az őt megillető helyet. Talán ez a magyarázata annak, amire Várhelyi István is utalt a kerekasztal-beszélgetésben, hogy igen nagy hiányosságaink vannak az ipar- és városszociológia területén, hogy nem tanulmányoztuk eléggé a munkaerő nevelése és a társadalom elvárásai közötti ellentmondásokat és így tovább.

Hogyan lehetne behozni az elmaradást? A hangsúlyt én nem a központilag tervezett egységes stratégiára hangolt, vagyis intézményesített szakkutatásra helyezném. A romániai magyar szociográfia célja a nemzetiségi élet állandóinak és változóinak feltárása: egyfajta valós önismeret kiművelése. A nemzetiségi életformát, korgondolkodást csakis a nép között élve, létezve lehet megérteni.

Garda Dezső

Hogyan tovább?

A kerekasztal-beszélgetés nem vita. A *Változó valóság — változó szociográfia* című összeállításra (Korunk, 1979. 6.) és a további hozzászólásokra (Korunk, 1979. 7—8.) is bajosan lehet ráfogni, hogy a vita műfajába tartoznának. Mindenki elmondta a véleményét (sokszor a tárgytól messze elkalandozva), de érvekkel alig támasztotta azt alá.

A vélemények ütköztetése következőképpen nem lehetett kreatív. Felvetődött egy meghirdetendő tematikus pályázat lehetősége, amely különböző területekről ugyanazt a valóságanyagot gyűjténé össze, és ez általánosítások felé nyitna utat. Volt olyan nézet, amely szerint a kutatások összehangolása csak intézményesítéssel lenne megoldható. Mások a kutatásban is megelégednének a „partizánkodással”. Ez esetben a kutatás tárgyának kiválasztását többé-kevésbé a véletlen határozná meg. Kérdésessé vált, hogy a kutatásokban a szociográfiát illesse-e a vezető szerep; mások kimutatták, hogy bizonyos esetekben a statisztikai adatok nem kielégítőek, és ilyenkor a néprajz módszereit kellene használni. Kiemelték az interdiszciplináris kutatások fontosságát, ellenben nem mutatták be magát az interdiszciplináris kutatást, annak módszertanát.

Összegezve a találkozón elhangzott véleményeket, úgy látom, hogy a „hogyan tovább” kérdésre adott válaszok a tudományos és a nem tudományos út körül polarizálódnak.

A tudományos utat a társadalomtudományok képviselik a maguk kutatási tárgyával és módszereivel. A frontális/nem frontális kutatás alternatíváján belül a választást kötelező módon elvégeztük az előző lépésnél. A tudományos kutatás csakis frontális lehet, hiszen feltételezi az előző ismeretek rendszerezését, a probléma felvetést mint megelőző lépéseket. Csak ilyen összefoglalás után vehetnek részt a társadalmi jelenségek megismerésében a nem tudományos úton járók a maguk lehetőségeivel és korlátaival.

A tudományos kutatás végső soron egy pillanatra sem nélkülözheti az elméletet; ennek rendszeralkotó ereje, főleg az első és az utolsó szakaszban jut szerephez.

Ami a kiválasztott, sajátos probléma vizsgálatát illeti, ma már általánosan elismert tény, hogy az interdiszciplináris kutatások — ha betartják szabályaikat —

messze fölötte állnak az egyszempontú kutatásnak. Az előbbieken alapján egy tudományos kutatás stratégiájának sémája a következő lenne:

1. A közelmúlt tényeinek elméleti összegezése és a fogalmi eszköztár felállítása. Közelmúlton értjük azt az időszakot, amelyben olyan folyamatok mentek végbe, amelyek a jelenben is, a jövőben is folytatódhatnak, vagy hatásukat éreztetik. Interdiszciplináris kutatás esetén ennél a lépésnél a fogalmi eszköztárat egyeztetjük.

2. Ezen összegezés alapján meghatározzuk a kutatás tárgyait, a problémákat. Már most állíthatjuk, hogy tekintve a nagy arányú változásokat, amelyek a társadalmi-gazdasági életben végbemennek, valamint a romániai magyarság specifikus helyzetét, a társadalomtudományokra két fontos feladat hárul. Az egyik az urbanizáció. A hagyományos falurendszer felbomlása, az ingázás, a faluról városra jövőek beékelődése, beolvadása a városi közegbe. Ez persze nemcsak a szociológiának, hanem a néprajznak, a lélektannak, a gazdasági antropológiának is feladata. A másik nagy feladat — és ugyanakkor nagy hiány — az interetnikai kapcsolatok feltárása lenne. Ez önmagunk, népi kultúránk megismerésében óriási jelentőségű. Sajnos, ezen a téren a kutatások teljességgel hiányoznak. Pedig kultúránk ebben az etnikai összefüggésben fejlődik jó pár évszázada.

3. A problémára feltételezünk egy választ — ez a munkahipotézis.

4. Ennek alapján megjelöljük kutatásunk stratégiáját, taktikáját és a felhasználandó módszereket. Interdiszciplináris kutatás esetében ezeket már az adatgyűjtés fázisában egyeztetjük. Itt nagyon komoly hiányosságaink vannak. A szociálpszichológia, gazdasági antropológia, a művészetszociológia stb. nálunk még gyermekipőben sem jár. A néprajzosok, ha el is ismerik, hogy kutatási tárgyuk a társadalomtudományokén belül esik, ragaszkodnak kizárólagosan filológiai feldolgozási módszerekhez, ami persze kötelezővé teszi az ehhez szükséges és elengedhetetlen módszerek, technikák alkalmazását. Azt állítják, hogy a szociológiának nincsenek módszerei bizonyos tények felgyűjtésére és feldolgozására Tévedés.

5. A gyűjtés.

6. Elméleti összegezés.

7. Cselekvés, és ezzel párhuzamosan új problémák keresése.

A szociográfia mint átmenet a két lehetőség között nem felel meg mai igényeinknek. Felgyűjtött adatait nem a tudományos elmélet, hanem az intuitív józan ész segítségével próbálja hasznosítani.

A nem tudományos műfajok a tények bemutatására szorítkoznak, egyes műfajokban magyarázatokat — intuitív, mindennapi tudásra alapozott magyarázatokat — is adnak. Erzelmi töltésük folytán nyerne, de veszítenek is, hiszen az olvasó ezáltal manipulálható.

Melyiket válasszuk a két megoldás közül? A nem tudományos műfajok nem követelnek szakembereket, központosítást, sok időt, nagy anyagi befektetést. De tudományos szemmel nézve értékük csekély.

A tudományos szempont azonban, jelen helyzetünkben adódóan, olyan akadályokat állít elénk, amelyek már az első pillanatban meghökkentenek. Szakembereink nincsenek. Miért? Mert nincsenek szakemberképző intézmények. Hiányoznak a kutatás szervezeti feltételeit biztosító intézménytípusok is. Az intézmények hiánya elképzelhetetlenné teszi a frontális munkát és végső soron e két intézménytípus hiánya szűlته a dilettantizmust. Fel lehet ezt számolni önképzéssel? Érdekes kísérlet, főleg ha saját magunkon végezzük. Lesz-e eredménye? A jövő majd erre is megadja a választ.

Kényszermegoldásként jelentkeznek a pályázat-forma. Az elméleti összefoglalót, problémafelvetést, munkahipotézist felhívásra végezhetnék el, állíthatnák fel a kutatók egy bizonyos kiszabott határidőn belül. Az ezután is megmaradó véleménykülönbségeket találkozókon lehetne megbeszélni.

Ezután következne a pályázat. Ennek során minden tudományos szellemben készült munka megjelenhetne évkönyvekben, lapmellékletekben, vagy éppen könyv formájában.

Ezután kerülhetne sor a végső konklúziók levonására, megint egy évkönyvben, sőt, tovább menve, ezeknek megbeszélése egy tudományos ülészakon. Végső soron mindez a mi összefogásunktól függ. És ez az, ami a leginkább elbátortalaníthat. Nem a generációk közötti szakadásra gondolok. Ez talán természetes jelenség. Hanem egyáltalán a szellemi életben dúló atomizáltságra, amely lehetetlenné teszi nagyobb, huzamosabb ideig tartó munkaközösségek kialakulását. Ez, gondolom, értelmiségünk egyik legnagyobb problémája. Okainak feltárása önismeretünk, érdekesítésünk kötelező része.

Lőrincz József

Ars analitica (a szerkezet líraiságáról)

A modern líra bölcsője (egyöntetű vélemény szerint) Európában ringott a múlt század utolsó évtizedeiben. Az EGÉSZ részekre hullásának tragikumát hordozó szövegek mögött már alig kivehetőek egy — a totalitást átfogni szándékozó — egységes világvélel körvonalai. Ennek következtében a tükrözés is csak a részek tükrözése lehet, és a TUDÁS bizonyosságának az önmaga meghaladására képtelen KÉTELY szab határt. Az egész egységes emberi arculatának elhalványulását a mimézis fiziognómiája is megsínyli. Ez indokolja a líra introvertáltságának elmélyülését, mely egyben az új költői eszmények megfogalmazását, új modellek és eszközök kidolgozását tette szükségessé. Az áttételesség mint poétikai funkció dominál, s a költőiség legfőbb ismérve ezek után csakis a valóság illúzióját önmagától távol tartó, autonóm ÉN-reflexió lehet. Konkretizálódása elsősorban nyelvi szinten megy végbe, amennyiben a konkrétum kizárása (a tárgy tagadása) a kettős (lerombolt és újjáteremtett) realitásból kiragadott fogalmat eredményezi a maga póreségében. A konnotációt a közlésegségek között fellépő taszítás (tehát egy negatív viszonyrendszer) hozza létre. Az avantgarde tradíciókon túl a modern líra-fogalom egyre inkább az immanens költőiséghez közelít, megszüntetve az esztétikai kritériumok — határhelyzetekben (tisztá tárgyiaság, tisztá intellektualitás) megnyilvánuló — folyamatos csődjét. A súlypont a szerkezetre tevődik át, az értelmezés mechanizmusa pedig az elemző tudatalattijában terpeszkedő MIERT helyett inkább a HOGYAN ódiumának engedelmeskedik.

A MIERT-nek ezt a metamorfózisát írja meg Cs. Gyimesi Éva líraértelmezési kísérleteit tartalmazó könyvében*. „Tegyük föl, hogy a számunkra adott közösségben érvényes és szubjektive is alakított, többé-kevésbé gazdag értékrendszerünk-höz viszonyítva eldöntöttük, hogy egy vers szép, azaz műalkotás. Tegyük föl azt is, hogy a lírára vonatkozó nyelvi szemantikai alapú előfeltevéseink is igazolódnak benne. Annak a kérdésnek a fölvetése, hogy a vers hogyan szép, vagyis egyszerűségének értelmezése csak ezután következik.”

A látszólag heterogén műfajú kötetben (elemzési kitérővel tarkított tanulmányok, analízisek) a szerző reprezentatív bibliográfiára támaszkodva fejtegeti és bizonyítja a modern lírának az immanens költőiséghez való viszonyát. Verstörténeti visszatekintésében nemcsak a modern líra-fogalom kialakulásának előzményeit kutatja, hanem (a bevezetőben már vázolt) előfeltevéseit is megfogalmazza. Címadó mikrotanulmányában (*Találkozás az egyszerűvel*) módszertani hipotézis felállításával kísérletezik. Itt fejt ki az öt hazai magyar költő (Kányádi Sándor, Lászlóffy Aladár, Szilágyi Domokos, Király László, Kenéz Ferenc) költészetét értelmező analízisekben követett szempontjait. Határozottan leszögezi, hogy az esztétikai élmény a maga közvetlenségében elemezhetetlen, racionalizálhatatlan, és (nem utolsósorban) átadhatatlan. Ez az a — tulajdonképpeni elemzést megelőző — fázis, amelyben a műalkotás nem sok leírni valót kínál. „Leírható ellenben — ha nem is mindig megnyugtatóan — a benne megjelenő lényegösszefüggés EGYEDI alakja, morfológiája.” (Kiemelék tőlem — P. T.) Az analízis csak a SZERKEZET bogyraínak feltárása után emelkedhet a nyelvi szint magasabb régióiba. A mélystruktúra megragadása teszi szükségessé a goldmanni világlátás kategóriájának mint fogalmi eszköznek (kritériumnak) a bevezetését, amennyiben a stílus jellemzése sem lehet más, mint a nyelv műbeli sajátos esztétikai funkciójának megragadása.

Cs. Gyimesi Éva kötetében az analízis nem más, mint a műalkotás EGYEDISÉGEVEL való találkozás, a világvélel megragadásán kívül a nyelvhasználat visszavonatkötötatása a mű-szubjektum szemléletbeli jegyeire. Mert a világszemlélet (és annak egyénibb, formaibb változata: a világvélel) a stíluson is érezteti gazdagító, differenciáló hatását, amennyiben a már kiteljesedett életműben (a kiforrott oeuvre-ben) „egységet teremtő belső erővé” válik. Értelmezési eszközként

* Találkozás az egyszerűvel. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1978.

az — alkotó, mű, társadalmi valóság hármás szféra közös elemeként funkcionáló — értékrendszer használható. Ezen belül — a tárgyasítás révén interiorizálódó — értékshimbólum az, ami végső soron a mű és az olvasó érték tudatának összekapcsolódását meghatározza.

Nem vadonatúj „poétika“ az, amit Cs. Gyimesi Éva kínál az elemzéseket bevezető tanulmányokban. Versteóriája (nagyreszt) készen vett tudás, de a széleskörűen tájékozott szakember szemével összefogott és a gyakorló verspublicista kifinomult tollalval árnyalt bibliográfia maradéktalanul igazolja a *világképre* összpontosító (inkább értelmező, mint kritikai) attitűdjét. Eredetisége éppen az egyéni világképpé szerveződő mű-szobjektum (vers, ciklus, kötet, életmű) belső összefüggésrendszerének feltárásában áll, amint az a (némileg tendenciózusan kiválasztott) költőknél potenciálisan megmutatkozik. Mondhatni: elemzőskor van igazán „elemében“ Cs. Gyimesi Éva. Itt bontakoztatja ki — a tárgyhoz idomuló — hermeneutikáját s az *összhatásában* többletjelentést konnotáló „szöveg“ mögött bujkáló költői ÉN megragadásának emfázisát. (A határeset, a költői szobjektivitás teljes megszűnése: illúzió. Legfeljebb az *elhalványulás* módozatairól, a semmi megközelítésének fokozatairól beszélhetünk, mint tendenciáról.)

Az öt hazai magyar költő lírájában — a világkép objektivációjának függvényében — kibontakozó konnotációs struktúra „átvilágításával“ a szerző (hazai viszonylatban) rendhagyó kísérletre vállalkozott. Az explicit értékítéletet (látszólag) nélkülöző analízis finom szövésű hálóján akad fenn — a szövegközpontúság kritériumainak megfelelően — a látvány és a reflexió szétválása, a tárgyi elemek KÉPPE átminősülése, a motívum MÍTOSSZA válása (Kányádinál); a diakronikusan megsokszorozott helyzetek, a partikularitást feladó: „világszerű lét“ (az egyetemes alanyá szublimálódó ÉN), tér és idő szobjektivációja (Lászlóffyánál); a koncentrikusan retegződő világképhez idomuló, retorikus és „a dikció sodrásának“ engedő stílus (Királyánál); a struktúraelemek lírai töltésű koherenciája és az erkölcsi dilemmába torkolló sarkított térdimenziók szembeállítás (Kenézénél).

Szándékosan maradt utoljára a Szilágyi Domokossal foglalkozó elemzés említése. Egyrészt, mert a kötet terjedelmében legszembetűnőbb, minőségében legelmélyültebb analízise ez, másrészt (a Lászlóffyék minden irányban „nyitott“ lírájával szemben) itt *lezárt* életműről van szó. „A kutatás ideális végeredménye minden értékshimbólum és az értékshimbólumok közötti minden összefüggés kimutatása lenne, de erre csak lezárt életmű esetében érdemes vállalkozni“ — mondja a szerző, ars analiticájának mintegy sommájaként. Nos, ennek a kételyeivel viaskodó, hitében megrendült s a magányban mindinkább elmerülő költőnek az életműve szinte önként kínálja a konnotatív elemzés lehetőségeit. A többértelműség abszolutizálásának (mint a kritérium rangjára emelt, univerzális lírai kaptafának) minden buktatóját megszüntetni látszik ez a költészet, mert hol az a módszer (nyelvi szint vagy adekvát fogalmi szigor), amely ennél érzékletesebben mutatná ki a JEL mindenhatóságába belebukó (kételyben elmerülő) TÁRGY mögött kiemelkedő s kizárólagosan teljes szövegszintű IRÓNIÁT? Cs. Gyimesi Éva bravúros összefüggésteremtő készséggel mutatja ki a (személyes) értelemben maró kétely és az egyéni léten túlmutató, nembeliségbe vetett végső HIT között feszülő ellentétet. Ez az ellentét lendíti előre ezt a ráció kifutópástjáról felszálló, a hit kálváriájának rőppályáit bejáró lírát a TELJESÉG eszményéig, s ehhez idomul (helyenként a költő travesztiait is magára öltve) a világos okfejtésű, jelentési árnyalatokra érzékeny elemző stílus. E stílus képlekenységét a tárgy természete határozza meg, ezért lenne szinte reménytelen a kötet műfaji címkézése, s ez lehet (talán) a magyarázata annak, hogy Rohonyi Zoltán (*A Hét* 1979. április 20-i számában) hol esszéeknek, hol kritikáknak, hol pedig... kritikái esszéeknek nevezi ezeket a „minek nevezzelek?“ csápjáiból minduntalan kisikló, reflexióra hajlamos és nyelvi öntörvényűsége törekvő írásokat. A műfaji bizonytalanságot (érezhetően) éppen stílusbeli erények okozzák, amennyiben a helyenként esszéizű, aforisztikusan kifejtett gondolatok szerencsésen ötvöződnek az értékítélet immanenciájával. A példák — összefüggéseikből kiragadva is — meggyőzőek lehetnek:

„...mint akinek nincs mit vesztenie, úgy kovácsolja Szilágyi Domokos a tehetetlenség rácsaiból az őszinte szó fegyverét“; „Túl minden lázadáson a magányban gyöngyöző tisztaságra védőn borul a forma kagylóhéja“; „Maga a költő [Lászlóffy Aladár] helyzeteinek egyikében sem látható, mert mindegyikben benne van ugyan és mégis: helyzetei vannak öbenne“; „Király szabad verse sohasem mentes valami halk zeneiségtől: ritmusa fennhangon mormolt, önmagát ütemessé ringató monológ“; „Nem a tér és idő korlátaitól való függetlenség, hanem a szabadság emlékezete az emlékezet legbátrabb szabadsága“; „a negatív tükörben saját csak igazán választási lehetőségeink korlátozottsága, sőt: pontosan a tagadó forma teszi a verset verssé“ (Kenéz Ferenc: *Példák*).

Az elemzési szempontok általában (de Szilágyi Domokos — asszociativitástól nagyrészt mentes — lineáris versépítkezése különösen) kizárják a parafrázis, az ellenkód lehetőségét. Főleg a szövegre „merőleges” vizsgálódási vektorok dominálnak. Ettől függetlenül találni „párhuzamos” okfejtéseket is, de inkább a befejező, konklúziókat összegező részekben.

„A tudatos lét: az önként vállalt meghatározottságok szabadságán belül az összes lépések többé-kevésbé egyedien indokolt, szerves láncolata. Születésünk esetlegességét csak ilyen — saját törvényeit fölfedező vagy megteremtő — élet feleltetheti. Szabadságunk e magunkra szabott belső kötöttségben valósul meg, s mint minden forma, ez is egy cél jegyében vagy legalábbis a célszerűség hitében fogantatik. A végsőség így lesz elviselhető” — írja Szilágyi Domokos ürügyén, s mintha csak az EN determináltságával viaskodó Fichte parafrázisa szülné a bölcséletileg leszűrt (teleologikusan tételezett) *modus vivendit*.

Az anyag természetéből adódóan szegényes asszociációs tárházából három példát szeretnék kiragadni: egy analógiai telitalálatot és két (főleg elvi síkon cáfolható, a tárgyi tévedés határát is súroló) kisiklást.

1. „... a vallomás úgy jut nála kifejezésre — írja Kányádiról —, akár egy-egy lírai kisfilm szöveg nélküli képsorában. A perspektivákat változtató szemléletmód, a vissza-visszatérő képek jelentésfelhalmozódása, a rész és egész viszonyának jelentésmeghatározó szerepe — ezek az absztrakt jegyek rokonítják Kányádi tárgykezelését azokkal az eljárásokkal, amelyek révén *jelle szerveződik a filmben is a kép*.” (Kiemelések a továbbiakban is tőlem — P. T.) Nemcsak Kányádi Sándor lírai objektivációjának koncentrált alapképletét sikerült ily módon megfogalmazni, hanem a látvány logikájának, a *tiszta irracionális képzet* (Balázs Béla) szintjén jelentkező filmkép keresztmetszete is kikerekedik néhány mondatban. (Szinte csak úgy, mellékesen.)

2. A *Bartók Amerikában* című versről írottak nemcsak a költő „racionális” korszakára jellemző világméret tudatosítják, de *egy pontig* (!) Bartók zenéjére is illenek: „Gondolati és formai szintézis ez a költemény: nemcsak a Bartók-zene népi egyetemesen modernnel ötvöző elemeinek lírai szerkezetben visszatükrözött egysége miatt, hanem mert közvetve kifejeződik benne Szilágyi Domokos akkori világméret.” Röviddel ezután jön egy — nem túl szerencsésen közbeiktatott — mellékmondat, amely a szerzőnek a költőre vonatkozó gondolatát félreérthetővé teszi a... zeneszerzővel szemben: „Költeményének [...] intellektuális síkját — a *Bartók-zene analógiájára* — ellentétezzük a közbeiktatott népköltészeti szakaszok vagy parafrázisok”. A kiemelt mellékmondat tereli az (egyébként világos) gondolatot téves asszociációk síkjára. Mert mi olvasható ki a mondat egészéből? Egyrészt az, hogy Szilágyi Domokos verse „analóg” Bartók zenéjével (így általában!), másrészt: a bartóki népiesség főbb ismérvei a népköltészeti szakaszok vagy parafrázisok *betoldásának* függvényében merülnek ki. Az analógiát („a” költészet és „a” zene analógiáját) maga a zenei lényeg, az *elvont affektivitás* zárja ki, a líra konkrét (fogalmi) gondolatiságával szemben. (A kettő szintézisére irányuló törekvések közül talán Weöres Sándor — Kodály hathatós közreműködésével történő — „fuga”-kísérletei említhetők.) Bartóknak a népdalhoz való „betét” jellegű viszonyát pedig (amit Cs. Gyimesi Éva ki nem mond ugyan, de mondatstruktúrával sugall) maga az életmű — mint a népies „sch” nélkül!) ritmika, hangrendszer és dallamkincs asszimilálása, egy életérzés apológiájának komponisztikai vezérelvvé való előléptetése — cáfolja. (A „parafrázist” még mentheti a *Concertóba* szőtt divatsláger parodisztikai parafrázisa.)

Mondom: *elvi* síkon kifogásolható az idézett mondat (az analízis vagy a könyv egészének értékéből mit sem von le), s talán inkább a figyelem „lazulása”, a szerkezet asszociációs logikájának végig nem gondolása kifogásolható, mint a zeneesztétikai kategóriák személyes tisztázatlansága.

3. De hogyan minősítsük a 147. lapon található megállapítást, amely zeneesztétikailag helytálló, de irodalomelméleti síkon tűnik problematikusnak: „Ami [...] az egységek közvetlen egymásutániságában a heterogén stílus hatását kelti, az a teljes kompozíció egyidejűségében (függőleges rétegzettségében) koherens — mert ironikus alapállásból levezethető — polifónia.” Vajon a versben is *egyidejűségnek* számít a függőleges rétegzettség, mint egy Bach-fűgában a téma—ellenpont együttes (azonos idejű) megszólalása? Vagy egy szakszöveg (mi más lenne a két anyag) fogalmi apparátusának némely elemét ne tekintsük denotatív értelemben relevánsnak? Cs. Gyimesi Éva jelen esetben egyszerűen „átvesz” egy zeneesztétikai kategóriát, és alkalmazza a költészetre. Konkrétan: a Szilágyi Domokos-i ironia stílusán kohéziós töltetének bizonyítására, mintha (az ironiával együtt) a vertikális szerkezet nem volna maga is immanens, az olvasó *tudati szintjén* realizálódó egyidejűség.

Miért láttuk szükségesnek mindezt szóvá tenni — egyetlen aspektus túlsúlyozásának veszélyeit is vállalva —, ahelyett hogy inkább a pozitívumoknak, a kötet formai-tartalmi erényeinek hangsúlyozásával töltenénk a hasáboakat? Talán azért is, mert Cs. Gyimesi Éva rangos kötetének semmi szüksége a kritika eufemizáló mellébeszélése, a Rohonyi Zoltán által már amúgy is a pályatársakra testált kontra-elemzések pedig pláne nem írhatók a kritika számlájára. Irodalmi köztudatunk és „lírai” közérzetünk végül is (hazai viszonylatban) úttörő Kriterion-könyvvel lett gazdagabb, melynek rangját a mai líránkat elemző-értelmező, az eleven egység vonzásában gyönyörködő SZUBJEKTUM biztosítja. Hatékonyaságának, a kommunikációs helyzet tartósságának szellemi előfeltételei vannak: az olvasó kulturális-intellektuális hozzáállása.

Amennyiben magáévá teszi a költő (Lászlóffy Aladár) „A kezem nyújtom mégis értelmem két kezét” intenciójának etikai szubsztrátumát.

Puskás Tivadar

Az önkárosító magatartás társadalomlélektana

Kimondottan ritka a deviáns viselkedéssel s azon belül az önkárosító magatartással foglalkozó hazai munka. Bár nem állnak rendelkezésünkre a jelenségre vonatkozó hazai statisztikák, a kérdés mégis nagyfontosságú: nem lehet közömbös számunkra, hogy a világon évente átlagban hétszázezer „sikeres” öngyilkosságot követnek el, és az öngyilkosság kísérletek száma is meghaladja az évi hárommilliót.

Virgil Dragomirescu könyvének* fő érdeme, hogy az öngyilkosságot a normaszegő magatartások lélektani és szociológiai körülményeinek szövevényében, a törvényszéki orvos konkrét tapasztalatai alapján tárgyalja. Meggyőződése ugyanis, hogy a deviancia megközelítésének jogi, szociológiai vagy lélektani-pszichiátriai útja értékes, de részleges eredményekre vezetett, ezért a jelenség olyan sokoldalú és elmélyült kutatását sürgeti, amely a jelenséget meghatározó alapvető tényezőket egyidejűleg veszi figyelembe. Vállalkozása ezért inkább összegező és osztályozó, talán kisebb mértékben elemző jellegű.

A szerző abból indul ki, hogy a normálistól eltérő magatartás az adaptáció folyamatában valamilyen okból bekövetkező rendellenességre vezethető vissza, amely meggátolja, hogy az egyének vagy közösségek az új helyzetek kihívására megfelelő módon válaszoljanak. A szerző az adaptáció piaget-i fogalmára támaszkodik. Piaget adaptációelmélete olyan társadalmi-lelki homeosztázissal számol, amelyben „a személyiség állan-

dó pozitív (és — tegyük hozzá — aktív) jellemzői az egyensúly megőrzését szolgálják”. A deviancia viszonyítási rendszere itt tehát a *normalitás*. Normalitáson a szerző Emile Durkheimmel együtt a magatartás olyan modelljét érti, amelyet egy közösségen belül az egyének döntő hányada követ, és amely belső és külső eredetű konfliktushelyzetek túlélése szempontjából eredményesnek bizonyul. Ily módon a különböző közösségekben működő szabály- és intézményrendszer integritását nem tekinthetjük a normalitás egyetlen ismérvének. Legalább ilyen fontos számon tartani, milyen viszonyítási rendszerben vizsgáljuk a „nem normális” viselkedést. A társadalmi szabályok áthágása esetén *normaszegő* (deviáns) viselkedésről beszélünk, ha a jelenség pszichopatologikus és törvényszéki orvosi vonatkozásainak kiemelése *tevélygő* (aberráns) magatartással számol. A *társadalomellenes* magatartást viszont jogi szempontból ítéljük meg. Virgil Dragomirescu deviáns magatartásnak nevezi a társadalmi alkalmazkodásnak mindazokat az ingadozásait, amelyeknek nincsenek alapvető pszichopatologikus indítékai, bár mindenképpen zavart lelki körülményekkel állnak összefüggésben. Ezek a magatartásformák a szimulálásból, az öncsonkításból a gyilkosságig és öngyilkosságig terjednek.

A nemzetközi statisztikák évente növekvő számjegyekben tudósítanak az önkárosító magatartás áldozatairól. Természeténél fogva e magatartás iránt különböző elméleti területek érdeklődnek: szociológia, lélektan, orvostudomány, jogtudomány, erkölcsstan, filozófia, teológia stb. Antropológiai jelentősége miatt kü-

* Virgil Dragomirescu: Psihosociologia comportamentului deviant. Editura științifică și enciclopedică. București, 1976.

lön tudományág szakosította magát erre a jelenségre — a szuicidológia. Virgil Dragomirescu ezt a tudományágat a törvényszéki orvostudomány kereteibe helyezi. Érthető tehát, hogy a szerző az öngyilkossági veszélyeztetettség kérdését helyezi vizsgálódásai középpontjába, s a jelenség megfelelőbb magyarázatát keresvén, megpróbálja elkülöníteni e veszélyeztetettség tényezőit. Ehhez a jelenség folyamatából kell kiindulnia. A folyamat szükségszerűen tartalmaz egy *lappangási* szakaszt, amely az önkárosítás okaival, készítéseivel, az önkéntes halál szükségességével foglalkozik. Az *előkészítés* szakaszában a készítés elvont képzetekről a tett konkrét előkészítésére megy át, a lelki feszültség állandóan növekszik, és csúcspontján megszületik az önpusztító döntés, mely egyben az elkövetés módját is meghatározza. A *traumatizálódás* szakaszában végbemegy maga az aktus, függetlenül attól, hogy eredménnyel jár-e vagy sem.

A veszélyeztetettség szempontjából az öngyilkosság Virgil Dragomirescu szerint pszichikailag véletlenszerű jelleggel bekövetkezett szerencsétlenségnek tekinthető. Az okokat ez esetben egyeden túliaknak, társadalmiaknak kell minősítenünk. A veszélyeztetettség itt jóval kisebb, mint a depressziós vagy szizofrén betegek esetében, akiknél a kutatók egyöntetűen magas fokú veszélyeztetettséggel számolnak. Kérdés azonban, hogy valóban elmebeteg-e minden öngyilkos? „Mai tudásunk alapján erre egyértelműen nemmel kell felelnünk” — állapítja meg a pszichiáter (vö. Buda Béla: *Öngyilkosság pszichiátriai vonatkozásai*. Világosság, 1977. 10.). Virgil Dragomirescu ennél szűkebben kezeli a kérdést. Véleménye szerint társadalmunkban a társadalmi-emberi viszonyok humanizálódása révén az önpusztító magatartás az orvosi patológia problémája. Ebből azt a következtetést vonja le, hogy az önkéntes halál elkerülésének alapvető feltétele a leggyakrabban használt eszközök forgalmazásának korlátozása, illetve alkalmazásuk ellenőrzésének megszigorítása. A nemzetközi statisztika adatai azonban olyan országokat sorolnak fel az öngyilkosság gyakoriságának első helyein, mint Magyarország vagy Csehszlovákia. A kérdésnek ez a leszűkítése egy olyan feltevésre vezethető vissza, mely tagadja, hogy az önkéntes halálra vállalkozó rendelkezze a döntése feletti szellemi ellenőrzés képességével. Ez a feltevés azonban semmilyen magyarázatot nem tud adni arra, hogy az önpusztítók jelentős hányada miért ismétli meg makacsul sikertelen próbálkozásait, vagy hogy válságos döntését miért közli írásban a hozzá közel állókkal, illetve a hivatalos szer-

vekkel. Fel kell tételeznünk, hogy van az emberi tevékenységnek egy olyan belső szükséglete, amely bennünket arra készítet, hogy működésünk értékét a társadalmi és egyéni értékrendszerben tudatosan meghatározzuk. Mindenki, aki válságos döntésre szánja el magát, előzőleg elkészít egy ilyen hozzávetőleges (olykor részletezőbb) mérleget. Ez a mérleg értéktételeket és programszerű következtetéseket tartalmaz. Az itt megkockázott feltevésnek sokan azt vehetik ellen, hogy az önkárosító magatartás gyakran alacsony kulturális-szellemi színvonalal jár együtt. Ez azt jelenti, hogy a személyiség nem rendelkezik válságainak áthidalásához elegendő ismerettel és önismerettel, személyi és társadalmi kapcsolatai nem kielégítőek. A fenti tények azonban semmivel sem teszik elfogadhatóbbá az öngyilkosság öntudatlan voltából kiinduló hipotézist.

A Virgil Dragomirescu-féle adaptációmodell ilyen értelemben kevésbé világítja meg az emberi alkalmazkodás modalitásbeli sajátosságait, ugyanis az új környezeti körülményekre, a külső vagy belső eredetű konfliktuális helyzetekre adott alkalmazkodó jellegű válaszok nem azonosak sem a jelentőség, sem a felelősség szempontjából. Van az emberi életnek néhány döntő pillanata vagy szakasza (pályaválasztás, házasság, válás, nyugdíjba menétel stb.), amely arra kötelez, hogy megnövekedett tudatossággal mérlegeljük az eddig megtett utat. Márpedig a korábbi életszakasz elemzése nem más, mint előző adaptív folyamataink és újbóli működöttetésük lehetőségeinek felbecsülése. Ez a helyzet tulajdonképpen az adaptáció belső feltételeihez való alkalmazkodást követel, ilyen értelemben *szellemi-axiológiai* adaptációról beszélhetünk. Ez a fajta adaptáció a társadalmi és egyéni élet döntő objektívációi révén próbál meg „objektív” következtetéseket levonni, és kísérli meg a konkrét, lényeges és általános eszmények, vágyak és e következtetések viszonyát valamilyen módon rendezni. Olyan művelet ez, amelyet, ha különböző szinteken is, de mindenki elvégez a létfontosságú vagy különösen kritikus életszakaszokban. Semmi esetre sem vonható kétségbe sajátos szerepe az emberi alkalmazkodásban.

Mi történik akkor, ha csökkent fiziológiai-pszichológiai és/vagy társadalmi potenciállal rendelkező egyén kényszerül e művelet elvégzésére? A búcsúlevelek tartalomelemzéséből (v. Gergely Mihály: *Röpirat az öngyilkosságról*. Budapest, 1972) az derül ki, hogy ez esetben többről van szó, mint a világ visszautasításának lehetséges erkölcsi magatartásáról. Az önkéntes halált választó számára a kritikus döntés az egyetlen le-

hetséges útként jelentkeznek, ami azt jelenti, hogy a halál számára nem választás, nem alternatíva. Tette ugyanis nem a normalitáson „belüli” önértékelés végeredménye, elkövetője nem tekintheti normálisnak döntését, mivel saját életének objektivációi, élethelyzetei és életvitele nem rendelkezik számára a nyilvánvaló dolgok erejével. A halálon kívül minden más alternatíva abszolút, kívánatos, de számára teljességgel használhatatlan értékcsúcás.

A mindennapi életben az ember a halálnak véletlen jelleget tulajdonít, képtelen saját halálát önmaga számára elképzelni. Különbséget tesz tehát a halál és saját halála között. Vajon ez a különbségtétel az önpusztítás alanyára is érvényes? A levelek tanúsága szerint a kritikus döntés alanya számára saját élete megoldhatatlannak tűnő konfliktusok sorozatának látszik, s ebben az egyensúlytalan állapotban nem képes eligazodni. Ahhoz, hogy önpusztítását ne tekintse normális aktusnak, különbséget kell tennie az élet és saját élete között. Élete egyetlen értéke, ami számára gyakorlatilag elérhetőnek látszik — a saját halála. Az egyetlen belátott út körülményei között a saját halála olyan minőségekkel gazdagodik (konkrét, valóságos elérhetőség, lehetőségesség), amelyek azt óhajtottá teszik. A halál azonban tovább-

ra is megőrzi az egyén számára feltétlenül negatív jellegét. Így az öngyilkosság, bár nem jelent választást, az elkövetők számára mégis megoldásnak tűnhet.

Ha szem elől tévesztenők a halál és a saját halál közötti különbségtétel elmentmondásos dialektikáját, olyan hamis következtetésekhez jutnánk, melyek szerint mindegy, hogy a halál az élet melyik pillanatában következik be. Ha a halál úgyis elkerülhetetlen, vagyis nem tartozik az élethez, mert nem átélhető, akkor a maximális áldozatok is semmisségeknek tűnhetnének, az önpusztító magatartás pedig normálisnak.

Állíthatjuk tehát, hogy az önkárosító magatartás hangsúlyozottan egocentrikus jelenség. Ez azonban nem függeszti fel a jelenség szíptomatikus erejét: ha az emberiség egy hányada hosszú konfliktuális keresés után képtelen értelmet tulajdonítani az életének, ez azt jelenti, hogy ön- és másismerete egyaránt meghiúsodott, hogy pálya- és eszményválasztása elégtelen, hogy szellemi, szakmai és anyagi kielégülése számára nem elég releváns. Ezért a megoldást Virgil Dragomirescuval egyetértve valóban a társadalmi-emberi viszonyok folyamatos humanizálásában, az élet (és a saját élet) feltételeinek, minőségének folyamatos javításában kell keresnünk.

V. Király István

KÖNYVRŐL KÖNYVRE

NAGY LÁSZLÓ: ADOK NEKTEK ARANYVESSZŐT

„A költő elsősorban versben valósítja meg a szabadságot. Verseiből terem maga köré erdőt. Ott védekezik és uralkodik. De berendezkedése nem éppen irigylésre méltó. Mert mohacsizma rajta és hangyatelep. És izzik a nyugtalanság mérgeitől. És ítél a hűség tövisei közt. És holtig a hűségtől nem menekül.” — Ezt a prózában írt, de vers-ihletű ars poeticát abban a kötetben olvashatjuk, melyet az irodalomtörténész Kiss Ferenc baráti gondossággal állított össze Nagy László vallomásaiból, nyilatkozataiból, cikkeiből. Az *Adok nektek aranyvesszőt* posztumusz kötet az idézett prózavers-sorokat tökéletesen igazolja. Nagy László valóban elsősorban költészetében valósította meg a szabadságot, a prózai feljegyzések (hacsak nem alakított már-már verssé) csupán kiegészítik a maga köré erdőt teremtő költőről kialakított képünket. De valamennyi — még a Nagy László életében lapokban közreadott vagy kéziratban fennmaradt — prózai szöveg „izzik a nyugtalanság mérgeitől”, és „ítél a hűség tövisei közt”. Akkor is, ha az irodalom, a poézis, a képzőművészet soros ügyeiről szól, akkor is, ha közvetlen, személyes vallomás, emlékezés. Korjellemező tömörségével, információgazdagságával és lírai fűtöttségével egyaránt kiemelkedik e gyűjteményből a terjedelmében ugyancsak igényes *Életem*, amely a felsőiskolai szülői háztól 1974-ig látta a költő életét, addig az időkig, „ami fény és vér és halotti koszorú”. [„Megérhettem, hogy verseim érvényt szereztek maguknak, bár nem tettem értük semmit, nem szervezkedtem,

nem alázkodtam, nem vesztegettem se mást, se magamat... Sok haláltól tömődött a föld azóta... 69-ben apám halt meg nyolcvanadik évében úgy, hogy nem bocsátott meg a világnak. Meghalt közben Tamási Áron, akinek magas szemöldöke alatt sokszor ültünk (Juhász, Csernus, Kondor meg én) a Trombitásban, a Kis Royalban. Meghalt Ferenczy Béni, aki mindig biztatott csendes mosolyával. Váratlanul Veres Péter, aki mindig figyelt rám. Kassák, aki konokságban egy volt apámmal. Hirtelenül s korán Kamondy s B. Nagy László, akinek fájo idegét hiába simogattam. Eltűnt egy tünemény, Erzsike (Juhászé), aki ifjúságunk kedvence volt. Elszállt mellőlem egy arkangyal, Kondor Béla. Szárnya szelével megütötte úgy a szívem, hogy ma is inog. Ehhez a sorhoz számítandó egy másik jóbarát, a költő Kormos István és a zseniális színész-kortárs, Latinovits Zoltán, akiket még Nagy László sirathatót el. És ugyanilyen korán csatlakozott hozzájuk ő maga is, alig túl az ötvenen.]

A legjelentősebbek azonban a költészet lényegét, törvényeit elemező, egy rendkívüli lírai esztétével alátámasztott vallomásai. Noha Nagy Lászlónak nem volt különösebb szerencséje az interjúkészítőkkel (tisztelet a kivételnek — például Kormos Istvánnak), némelyik rádió-, tv- vagy újságinterjúban igazi Nagy László-szövegre bukkanunk. A közérthetőséget firtató egyik kérdésre (1965-ben) így válaszolt: „...nem mindig az én verseimben van a homály, hanem az esztétikailag képzetlenekben és a renyhékben. Nem kezdhetjük újra az abécénél a költészetet. Tanuljanak ők is, legyenek figyelmesek, küzdjenek meg a versért. Én a mesterségek iránt mindig tisztelettel érdeklődöm, és megvetem azokat, akik az én mesterségemet csúfondáros tiszteletlenséggel illetik. Megvetem azokat, akik egyetlen hivatásuknak érzik, hogy untalanul egyszerűségből vizsgáztassák le a költőt. Ők azok, akik elhanyagolják saját szakmájukat. Ők felejtik el »egyszerűen« a kéményt a házról, a szennyvízlevezetőt nem a kanálisba torkollatják, hanem »egyszerűen« az anyaföldbe. Miattuk kell megtanulnom a bádogos- és lakatosszakmát, a vízvezeték-szerelést, ők vizezik a tejet, és miattuk mocskos a lépcsőház. Ezek kinevezik magukat a közvélemény képviselőinek, mindig és mindenütt felszólalnak, több levelet termelnek, mint a mocsári fűz. Ők nem a szolgálatra figyelmeztetik a költőt, hanem taszítanak a legrútább szolgaságba.”

Márpedig a költő a szolgálatot választja. Erről tett hitet Nagy László Sztrugában, a híres Drina-híd városában, ahol a nemzetközi költőtalálkozó díjával tüngették ki; itt mondotta: „A költők megértik, megérthetik egymást. Ez nem illúzió, nem az ünnep kedvéért koholt frázis. Érveink történelmi tények. Mai tapasztalataink pedig még inkább meggyőznek arról, hogy szerte a világon nyílt vagy rejtett egyezése van a költőknek. Mi ellen? Miért? A brutalitás ellen, a szellem áldott gyümölcseiért. Mert egyetemes már a veszély. Mert például a modern találmányokkal anakronisztikus figurák is rendelkeznek. Egyetértünk ebben mindannyian: realisták, szürrealisták, strukturalisták, beatek és egyebek, noha egyébként költői bunkereinkből ellenségesen figyeljük egymást, de harcunk csak ártatlan metafora a vérontó csatákhoz képest.”

Nagy Lászlót egyébként távolról sem jellemezte az „ellenséges költői állások” megfigyelése, a bunker-technika. Minden igazi értékre odafigyelt, és fájdalommal regisztrálta a nagy veszteségeket. Prózái írásainak egyik legszebbikében búcsúztatta például Szilágyi Domokost, Kolozsvárt (búcsúbeszédét később prózaverssé alakította): „Búsulva a gyászbán, a kártól sújtottan: illene tartani a maradék erőt, nehogy félrebeszéljen, nehogy hamukázzon a száj. Nem másért, magunkért, de főleg tapintatból egy kényesen fényes szellem iránt. Aki lebegve is ember-mérték, aki tisztaság, okosság, fölismerés, aki szenvedés meg elszántság eleven képe. Nehogy elriaszszuk magunktól e tündért, nehogy ő sirasson el minket. Gyász és becsület indított e koporsóhoz, melyben csak a porcikák lehetnek porrá. Vigyázzunk, ne bántsuk meg, szólván: föltámad a test, mert szerinte a föltámadás eleve szadizmus. Pedig óhajtozott élni, játszott az életéért kecsesen kígyúva, szerelmesen. Táncoolt neki vitézmihályos verslábakon, marcsásan dibdából, fából faragott királyfi-tagokkal. Táncoolt és labdázott úgy, hogy fátolba göngyölt sziklát, mert az erőmutatványt rühelte, ahogy illik ez a remeklőhöz. Emlékezzetek, ő az, aki szerelmes verseket írt a szabadsághoz. Ő az, aki megsebesült a testvériségért. Majd szerelmes lett a halálba. Egyetlen édes halálom. Íme, hát meglelte... ahogy ők, a tündérkép ősei: Balassi, Csokonai, József Attila. Már nem tarthatjuk meg testét, de szellemét, a tündért igen, ha nem könyökljük orra véletlenül se, mert fényesen kényes. Te nagy költő, elherdált Szilágyi Domokos, vélted fényezésnek a megváltókat, helyettük a megtartók jöjjenek. Úgy legyen...”

A költő Nagy László tiszta emberi arcát ilyen prózái írásokból és gazdagon válogatott fényképekből ismerheti meg e kötet olvasója. (Magvető, Budapest, 1979.)

K. L.

CSELENYI LÁSZLÓ: KRÉTAKOR AVAGY LEHETŐSÉGEK EGY ELKÉPZELT SZÖVEGHEZ

Húsz év (1956—1976) lírájába enged bepillantást ez a megszerkesztett, poétikailag és irodalomtörténetileg átgondolt versgyűjtemény, amely mindenekelőtt Cselényi László költői alakulását mutatja be, de ugyanakkor reprezentálja a csehszlovákiai magyar irodalom változásait is, nem utolsósorban pedig jelzi a világlíra hangváltását, kísérleteit a kor (technikai-gondolati-érzelmi) szintjén megvalósítandó tudatkivetítésére. Hatalmas idő ez a húsz év, ha a még tizenéves Cselényi agitatórikus vagy szelíd szerelmes verseitől a világ- és kozmoszhódító kompozíción (*Napének*) át az *Összefüggések avagy az emberélet útjának felén* s a *Kiegészítések avagy a történelem kerekében* ciklusig figyelmesen követjük a verseket és az őket életre hívó élményt. Távolból úgy tűnik, hogy a térben és időben pontosabban rögzíthető lírai vagy, ha úgy tetszik, szöveg-párlatok számíthatnak inkább az irodalomtörténeti értékelésre (*Gömör népe, A vonat este Prága felé indul, Rapszódia a bodrogközi szélről, Jelen és történelem*), ám azok a kísérletek is, amelyek régebbi és újabb élményeket, sőt verseket, versmotívumokat, részleteket bontanak fel, szövegeznek újjá, rendeznek át egy korszerűnek tartott nyitott, fonikus költészetbe, polifón szerkezetbe, a megfejtés, a ráismerés, sőt némelykor a ráhangolódás izgalmat tudják kiváltani a befogadóban.

A Cselényi kötetéhez szükséges és hasznos, értő és magas szinten eligazító utószóban Zalabai Zsigmond utal mind a „Gömör—Párizs pólus közé rendeződő tematikai kontraszt szociografikus, történelmi, nemzetiség-történeti, közösség-lekületi természetű életkörülmények” meghatározó voltára s a csehszlovákiai magyar irodalom részben párhuzamos jelenségeire („az értelmiségivé vált parasztivadék életformaváltásának lélektaná”-ra, a „kettős én” sajátos pszichikai állapotára, például Duba Gyula novellájában, Tózsér Árpád, Gál Sándor lírájában), mind pedig egy egyetemes esztétikai-poétikai jelenségre. „A művészség fogalmát radikálisan átértelmező, szándékolt és tudatos nyitottság s az említett konstruktív-kollektív szándék — írja Zalabai — mindenekelőtt az újabb kori művészet bizonyos irányvonalait jellemzi. Ugyanúgy kimutatható az ún. informel festészetben, mint a szeriális zenében; ugyanúgy az alakítható-variálható bútordarabokat és használati tárgyakat létrehozó ipari formatervezésben, mint a cselekmény végkifejletét tudatosan homályban hagyó filmben; ugyanúgy a modern prózában (pl. James Joyce *Ulysses*-ében), mint bizonyos lírai irányzatok merész kísérleteiben, melyek olyan kombinatórikus szövegstruktúra, olyan »mozgó« és »nyitott« mű megalkotására tettek kísérletet, amely a képlékeny nyelvi anyagnak többféle egyéni megszerkesztését (strukturavariációját) teszi lehetővé, eleve föltételezve persze a megszokottnál nagyobb olvasói aktivitást.”

Zalabai következetesen elemzi és hatásában is végiggondolja Cselényi László költői kísérletét, s ezzel az elemzéssel teljesen egyetértünk. Azzal az aggállal is tehát, amely jelzi e formabontó líra „belső paradoxonát — tragédiáját? —, hogy a költő, miközben depoetizál, miközben stilizálatlanságra törekszik, hogy versében a valóságnak minél hübb képét, már-már a parafrázisát adja vissza, sokszor távolabbra sodródik az olvasók széles rétegeitől, mint a »poetizáló«, tehát az emelkedettebb nyelvet használó s a valóságot stilizált formában, »csupán« modellszerűen tükröző irányzatok.” (*Madách. Pozsony, 1978.*)

K. L.

Kozma Erzsébet faliszőnyege

Iskoláról — a tények nyelvén

Olyan felgyorsult iramú szakaszát éljük az oktatás átalakulásának, hogy lapzárta már elavult pillanatfelvételek sorozatának látja a szerkesztő azt, amit alig néhány hete gondos válogatásban mint időszerű problémát tárt az olvasók elé. Elvi viták előtt, után vagy helyett, éppen az információ szintjén eszmélünk rá: ma már maga az iskola fogalma, vagy ha úgy tetszik, az oktatásé — s itt óhatatlanul felmerül a kérdés, vajon miért tűnik összerosódónak az intézmény és a folyamat! — szorul újragondolásra. Persze tudjuk, a gyakorlat mindig előtte jár néhány lépéssel az elméletnek, de ezeket a lépéseket most már a hétmérföldes csizma óriásának menetsebességével kellene mérnünk, ha mérni tudnánk. Nem véletlen, hogy *A Hét* suggesztív címmel újra bocsátott évkönyve — *Mi lesz, mi lehet a gyermekem?* — a legszemélyesebb fogalmazásban, mintegy az olvasót megszólítva kérdez rá a problémák egyetlen csomópontba összefutó lényegére. Még kevésbé véletlen, hogy ennek az évkönyvnek a faktologikus része a leghasználhatóbb, a legfunkcionálisabb. Mit sem von le ez a benyomás az elvtisztázó, művelődéstörténeti vagy szociológiai vétetésű szövegeknek az értékéből; mindezek valamilyen hagyományt és valamilyen távlatot igénylő emberi folytonosságszükségletünket hivatottak táplálni, túl az éppen rögzített pillanat szívszorító, mert sorsdöntő egyszerűségén.

Tanulni kell. Tanítani is kell tehát. Ezért fontos minél tisztábban látni, *mit* lehet tanulni addig is, amíg bár a tanárok számára tisztázható lesz, *hogyan* kell(ene) — az új körülmények közepette — tanítani. Akinek az Évkönyv olvasói közül elkerülte volna a figyelmét, hadd áruljuk el: lapozzák fel Ovidiu Bădina *Iskolai végzettség és pályaválasztás egy fejlődő társadalomban* című anyagát. Nem annyira az adataiért, mert ami a frisseséget illeti, ezek az adatok a folyamatban levő szerkezetváltozás *küszöbén* érvényes állapotot tükrözik, hanem az adatokkal alátámasztható, illetve az azokból leszűrt szempont tudatosítása végett: „*a szakmai felkészítés, egyéni adottságok és az elhelyezkedési lehetőségek, a reális munkaerő-szükséglet alapos ismerete*“ döntik el, válaszolják meg az évkönyv címében megfogalmazott egyáltalán nem szónoki, de sok, egyre több család számára drámai kérdést. Dokumentációs erényeivel ezt a tájékoztatást egészíti ki a *Pályaválasztási tanácsadó*, a liceumok profiljának és a pályatükröknek az ismertetésével. Figyelmesebb olvasásra kiderül a közölt anyagból, hogy a legtöbb, nemzetgazdasági szempontból előtérbe került szakma gyakorlásához jó fizikai erőnlét szükséges, továbbá, hogy a lányoknak ajánlott választási lehetőségek skálája igencsak szűk. Sőt ha meggondoljuk, hogy a tömeges testnevelésre, testedzésre milyen feltételeket képesek biztosítani iskoláink — okunkat az aggodalomra aligha lehet túlzottnak vagy éppenséggel alaptalannak minősíteni.

Elismerés illeti *A Hét* szerkesztőit, s az évkönyvet összeállító Baróti Juditot, hogy egy ilyen vállalkozás minden nehézségével számolva áttekinthető, hasznos, kézikönyvként kezelhető dokumentumgyűjteményt bocsátottak az oktatás kérdései iránt nagyon fogékony hazai magyar olvasótábor rendelkezésére. Külön elismeréssel kell szólunk az évkönyv nagyon gondosan összeválogatott grafikai és fotóanyagáról, amely egymaga felér egy alapos iskola- és művelődéstörténeti adattár tudományos és esztétikai értékével.

Sz. J.

ALMA MATER-KÖSZÖNTŐ (Hajnal, új folyam, 7., 1979. május)

Ünnepi köntösbe öltözött a 3-as számú Matematika—Fizika (volt 11-es) Liceum diáklapja, a *Hajnal*. A több mint százéves hagyományra visszatekintő lap, me-

lyet teljes egészében a diákság ír és szerkeszt, az iskola fennállásának szentelte idei számát, jelezve már a borítón: ünnepi szám (1579—1979).

„Őrizzük meg ezt a tenyérnyi-maroknyi helyet, ami a miénk, a 400 éves iskola diákjaié és tanáraié — Őrizzük meg

múltját, és vigyázzunk a jövőjére" — így köszöntik az ünnepeltet a szerkesztőség tagjai. Programnak beillő, ígértes szavak, tettekre serkentők. A köszöntők között van két ismert költőnk, Kányádi Sándor és Kiss Jenő, akik egy-egy verset szenteltek a jó öreg alma maternek.

Az idei *Hajnal* cikkeinek legnagyobb része az iskola történetével, alapítójával (Báthori István), neves diákjaival (Pázmány Péter, Mikes Kelemen), a régi diákélettel foglalkozik. A történeszi alaposággal megírt cikke az olvasói elé tárják az iskola 400 éves történetét, hagyományait, szellemét. Több cikk foglalkozik — a Palkó Attila történelemtanár vezette, sikeres magyarlétai régészeti táborozás nyomán — archeológiával, az elért eredmények számbavételével, a tábori kalandok leírásával.

Az iskola matematikai—fizikai profiljának megfelelően az olvasó figyelemreméltó tudományos szakdolgozatokkal találkozhat. A nagyobb diákok itt jelentetik meg tudományos kutatómunkájuk, elmélyültebb tanulmányaik eredményeit.

A *Hajnal*, hagyományaihoz híven, magas színvonalú irodalmi alkotásokat közöl: novellákat, verseket. Egyes alkotások szárnyakat bontogató tehetségeket sejtetnek. Az ismertetett témakörökön kívül az érdeklődő találhat még e folyóirat számban kémiai, filozófiai, irodalomtudományi, művészettörténeti, zenei írásokat, riportokat ismert és kevésbé ismert emberekkel, interjúkat és önértékeléseket, rejtvények egész sorát. A *Pionírok tükre* rovatban a legkisebb tanulók jutnak közlési lehetőséghez.

Az ünnepi kiadványt javarészt az iskola diákjainak művészi alkotásai (festmények, grafikák, fémdomborítások, fényképek) díszítik. Külön említést érdemelnek Kabán József felvételei. Az ismert fotóművész az ódon szépségű iskola minden apró részletére felfigyel, s olyanokat is megörökít, amelyek mellett talán elmennénk észrevétlenül. Az ízléses borítók is az ő munkája.

A *Hajnal* olvasva mindenki előtt világossá válik, hogy a mai diákok hűek maradtak iskolájuk 400 éves hagyományához, szelleméhez, s tovább folytatják majd a nagy elődök (Pázmány Péter, Apor Péter, Mikes Kelemen, Bölöni Farkas Sándor, Jósika Miklós, Teleki Sándor és más hírességek) kitaposta utat, vállalva a jelen és a jövő bátor tetteit, a hűséget. Büszkén vallják:

„Megbecsüléssel, tisztelettel tartozunk minden igaz szónak, ami itt hangzott el iskolánk falai között. Meg kell hallanunk az egykoron elhangzott szavak visszhangját. [...] Befogadjuk őket, és éreznünk kell izüket, lényegüket.

400 év távlatából is éreznünk kell

föld-izét, forrás-izét, s ne feledjünk újabb földrögöt beletaposni értelmükbe, tegyünk hozzá egy cseppnyit a forrásból — útravalóként önmagunknak s az utánunk jövőknek.”

EGY ÜNNEP FENOMENOLÓGIÁJA (*Echinor*, 1978. 10—11—12.)

Az *Echinor* jubileumi számában olvasható Bréda Ferenc-poémát parafrázálva (*Soliloquium*): az ünnep sem az, aminek látszik. A látszat azonban, mint imperatívusz, jelenvaló: a *Pro Domo* rovat írásaiban (ünnepi rovat, ünnepi írásokkal...) mutatkozik meg leginkább. Adott egy, az intézményes kultúrától viszonylag távol álló egyetemi folyóirat, mely bár távolról sem a provincia diákéletének jellemzését vállalta, helyzetének adottságai révén nem lépheti túl kereteit. Szerkesztői és azok, akik közölnek benne, többnyire tisztában vannak ezzel. A helyzet áthidalására két módot alkalmaznak. Egyrészt — ezt figyelhetjük meg a román oldalak szerkesztési koncepciójában — a hagyományokat őrző és újratermelő kultúrával való közös front megteremtését és kialakítását. Másrészt — ez inkább a magyar oldalakra jellemző — a hagyományokhoz ekképpen viszonyuló kultúrától eltérő értékrendek, a „más” létrehozását.

A kérdésre adott első fajta válasz a kultúra egészéhez viszonyítva nem minősül föltétlenül konzervatívnak. Am a kultúra megújítását nem radikálisan akarja véghezvinni, mégpedig az avított és gyenge minőség (hangsúly mindkettőn) gyors kisöprésével az értékek együtteséből, hanem a számára még ma is megkülönböztetett fontosságú avantgarde-ra alapozva, melyben „haladó hagyományait” véli megtalálni, a kultúra szerves továbbfejlesztését szorgalmazza. Fontos mozzanat itt az avantgarde jelenléte. Ez jelenti ugyanis azokat a találkozási pontokat, amelyeken át a már intézményesült értékkel való kapcsolat kialakítható. Nem véletlen, hogy a román kultúrában *Echinor*-nemzedékről beszélnek. A román oldalak esetében szerkesztői folytonosságot tapasztalhatunk, ami a magyar oldalaknál teljesen hiányzik. Amint a *Pro Domo* rovatból kiderült, a román oldalak szerkesztői számon tartják közös élményeiket, úgy érzik, együvé tartoznak, tehát a nemzedékké válás jó néhány alapfeltétele megteremtődött. Az, hogy kinyilvánított ennek a nemzedéknek a létezése, az *Echinor* és a román kultúra virtuális összefonódását bizonyítja.

A kérdésre adott második fajta válasz sorsa már kevésbé egyértelműen alakult.

A kultúrától, pontosabban annak intézményes formájától való távolállás ugyan- is az első pillanatban nem mint vállalás jelentkezett, hanem mint kényszer. Ez a távollét eleve a nemzetiségi kultúra hagyományaiban, illetve bizonyos hagyományok hiányában rejlik. A kultúrának az a rétege, amely igenis érdekelt volt a kérdésben, nem vett tudomást a lapról, pontosabban, nem szembesült vele. Amint Gaal György írja (*Hogyan is indultunk*), az intézmények arra hivatott képviselői „inkább elméleti tanácsokat adtak, a szövegek előzetes elolvasására nem tartottak igényt”. Ezt a helyzetet vállalni, egy új magatartást kialakítani, amely tudatos eltávolodást jelent a kanonizált értékektől és mindattól, ami ezeket kizárólagos értékeknek fogja fel, Egyed Péter és Szócs Géza esetében mint „kellés” jelentkezett. A lap így 1974-től kezdve vállalta adottságait, nem keresett kiskapukat, amelyeken át a „nagy” kultúrához kapcsolódhatott volna. A szerkesztői radikalizmus egyúttal minőségi követelményeket is jelentett. „A szerkesztőnek mindig egy kultúra egészében kell gondolkodnia” — írja Egyed Péter a *Pro Domóban*. A szerzők intézményesülésének kezdődő tünetei nem jelenthették a szerkesztői radikalizmus felszámolását.

Jól példázta ezt az *Echinor* ünnepi száma. Úgy tűnik, hogy ez az ünnep nem igazi ünnep, legalábbis nem mindenki számára az — és ebben a kultúrához való viszony játszik döntő szerepet. Az ünnep egyszerűen egy formális gesztus az intézményes kultúra formális kapunyitása felé.

Az *Echinor* helyét egy esetlegesen létező nemzetiségi-iffúsági kultúrában elsődlegesen az határozza meg, hogy a lap Kolozsváron jelenik meg. Milyen szerepet vállalt a lap ebben a „helyi” iffúsági kultúrában, beszélhetünk-e egyáltalán szerepvállalásról? Induláskor szerepe a kultúra egészén belül annyira nyilvánvalónak tűnt, hogy fel sem merült a meghatározás igénye. Az iffúsági kultúrára azonban eleve nem volt vonatkozatható, mert az iffúság nem rendelkezett saját szubkulturával, a kialakulóban lévő szubkulturális összetevők még nem voltak igazán jelentősek. Az iffúság addigi megnyilvánulásai, jelenléte az intézményes kultúrában nem saját fórumain, hanem a felnöttek intézményeinek keretei között valósult meg. A kultúrához tartozás immanens volta ugyanakkor nyilvánvalónak tűnt. A szerkesztés radikalizálódása viszont már egy új folyamatra utaló jelenség volt. Az *Echinor* magyar oldalai az intézményeken kívüli, illetve kvázi-intézményes szubkulturának váltak tartozékaivá.

Mennyire volt jelentős ez a jelenlét ebben az új vonatkozási rendszerben? Beszélhetünk-e egyáltalán szubkulturáról? Ezek a kérdések döntő jelentőségűek lesznek a majdani elemzésekben. Az ünnep fedezetnélkülisége azonban jelenünknek szegezett kérdés.

AZ INTELLIGENCIA HATALMA — A HATALOM INTELLIGENCIÁJA?

(Le Monde diplomatique, 1979. június)

A tabuk, vagy kevésbé eufemisztikusan: a köz- és magánéletet behálózó hazugságok szövevényének vizsgálata ismét divatos Franciaországban. François de Closets tavaly megjelent *La France et ses mensonges* (Denoël kiadó, 1978) című könyvében még inkább csak a magánélet szférájában elterjedt hazugságok szövevényeit bogyozgatta; most az államhatalmat szolgáló értelmiség helyzetét kutató igényes mű jelent meg: *Le pouvoir intellectuel en France* (Ramsay kiadó, 1979); szerzője, Régis Debray már előljáróban sem hagy kétséget olvasóiban álláspontja felől. Mi az alapja a francia értelmiség (vezető rétege) hatalmának? — kérdi. Válasza világos és félreérthetetlen: szövetkezés az intelligencia színpadi rendezői és a tömeghírközlő eszközök birtokosai között, öszszefogás az ideológusok és közvetítők, a tömegkultúra kalmárai és a műlékony-ság ügynökei között. A hangadóknak és a szócsöveknak ez a szövetsége új uralkodó elitet hozott létre — a *mediokráciát* —, az értelmiségnek azt a kis számú felső réteget, mely a tévé, a rádió, a sajtó meg a könyvek segítségével ellátja a francia társadalom valóságos és jelképes kondicionálásának csöppet sem egyszerű feladatát.

Régis Debray-t aligha kell bemutatni: nevét a hatvanas években akkor ismer-tük meg, amikor a romantikus vezér, Che Guevara halála és a bolíviai őserdőben folyó reménytelen partizánharc le- verése után — halálos ítélet fenyegette. Életfogytiglanra szóló börtönbüntetéséből végül is a francia értelmiség tiltakozása szabadította ki, azé az értelmiség, melynek cselekedeteiért és gondolkodásáért — mint ellenzéki — bizonyos mértékben mind a mai napig felelősnek érzi magát.

Hogyan alakult ki a francia társadalom sajátos körülményei között az intelligencia felső rétegeinek az ideológiai szféra fölött gyakorolt monopóliuma? A fejlett tőkés társadalmakban — szögezi le Debray — a klérustól az egyetemig és az egyetemtől a sajtóig a közhit és közszemlélet megteremtését, bizonyos tudatelemeknek az agyakra való bevé-

sejét a világivá válás és letéteményeseikre növekvő önállósága — privatizációja — jellemzi.

A tömeghírközlés integrációjáért, ismeretesen, nagy árat kellett fizetni: az intellektuális funkció jelentősen degradálódott, a kultúrpolitika értékeit elcsépezték, elparlagiasították. Ez persze sohasem történik alibi nélkül. A mediokrácia annak a polgári társadalomnak a hérosza gyanánt lép fel, melynek elválása az államtól (és egyúttal összefonódása az állammal) nem csupán egy, a hatalom természetét illető gigászi ellenértelmezésen alapszik (hogy ne nevezzük Closets szavával hazugságnak), hanem egy gyakorlat alibijévé is válhat. Manapság az ideológia valódi profeszszionistái sorra hitet tesznek amatőrismusk mellett. Ötven személy sajátítja ki magának ilyképpen Franciaország társadalmi mozgalmait meghallgatásának és irányuk meghatározásának háborítatlan élvezetét; ezt annál könnyebben megtehetik, mert ezeknek a mozgalmaknak lényegében nincs is kihez szólniuk, amúgy sem figyel rájuk senki. De ezzel a hangszereléssel a nagy társadalmi moraj olyan sztereofóniára épül, melyet a hangszerők közönyösen permutálhatnak jobbról balra.

Debray nem kíméli könyvében a francia közélet és különösen az ún. középbal egyetlen prominens képviselőjét sem. Szerinte az értelmiség soraiból kerülnek ki végső soron a legeredményesebb államférfiak, azok, akikre egy hatalmi szóra épülő társadalomnak nélkülözhetetlen szüksége van. Különösen a tömegek vágyait és óhajait Assisi Szent Ferencre emlékeztető alázatossággal tolmácsoló, de önmaguk fontosságának kevély biztonságérzetétől eltöltött szociológusok azok, akiknek „kihívását” szerzőnk nem hajlandó szó nélkül hagyni.

A francia ideológia történetét tanulmányozva Debray arra mutat rá, hogyan ment át fokozatosan a kultúrpolitika (ezen mindenkor az ideológiai ige hirdetést is érti) fölött gyakorolt hatalom kulcsa az egyetemen kezéből előbb az írókéba (és kiadóikéba), majd az audiovizuális robbanás után a zsurnalizmuséba. De a tömeghírközlő eszközök rendszerének szuperhatalmi helyzetétől a francia államhatalom központosításáig és annak az apparátusnak a létrehozásáig, amely az ideológiai mezőny koherenciáját biztosítja, és olyan nivelláló hatalmat teremt, amilyenel soha azelőtt a burzsoázia nem rendelkezett — hosszú az út.

Az értelmiség passzív vá válása és a közvéleményalakítás átengedése *per procura* a mediokráciának lehetetlenné teszi Franciaországban (éppúgy egyéb-

ként, mint másutt) bármiféle „törvénytelen” gondolat támogatását. Persze, nem pusztán a kontesztáció és az ellenzéki-ség eltiltásával, hanem még inkább az-zal, hogy egzotikus tálalásban ezeket időnként viszont kívánja látni. Természetesen előre gondosra megválogatva őket és meghatározva terjedelmüket.

Mit jelent voltaképpen az irányzatok változatossága és többszólamúsága, mit jelentenek a pluralitás hangjai? Ne maradjon senkiben kétség: kívülről jövő eszmének, gondolatnak nincs helye a tömeghírközlő eszközök csatornáin; az ellenzék képviselőinek a képernyőn való megjelenése is erősíti a mediokrácia hatalmát; bírálhatnak, de hallgatólágoosan elismerik a hozzátartozásukat. Semmi sem nehezebb, mint egy ilyen szubtilis és legkevésbé sem tudatos hűségeskü megszégése.

Franciaországban, akárcsak Angliában, a burzsoázia az állam lényegéhez tartozik, egy testet-lelket alkot vele; emellett Franciaország a világ legintellektuálisabban polgárosult országa. Kultúrpolitikája annál jobban alkalmazható, minél kevésbé láthatóan van megalkotva: így azok, akik úzik, távol attól, hogy be lennének zárva valamiféle céh falai közé, szabad ellenőrzést gyakorolnak valamennyi társuk fölött. Ez a jellegzetesség nem új, de az audiovizuális korban könnyít azoknak az értelmiségieknek a lelkiismeretén, akik távol akarják magukat tartani bármiféle hatalomtól, vagy akiknek beállítottága már a priori hatalomellenes, és ezért még intelligenciájuk gyakorlása árán sem hajlandók állami funkciót vállalni.

A franciák köztársasága nem a Platoné, a magas értelmiségnek itt még arra sincs szüksége, hogy testületbe vagy akár csak kórusba tömörüljön ahhoz, hogy a haladó liberalizmus hangadó szelleme legyen. Rábizva a tömegkultúra ideológiai irányítását egy olyan elit-retegre, melyet pontosan csak a funkciója határoz meg, a burzsoázia nem tesz mást, mint biztosítja — jobban, mint a közvetlen ellenőrzés által — a társadalmi lelkiismeret termelését és ezzel önmaga hatalmának állandóságát.

Debray vidám hangú, mindvégig kissé csúfondáros elemzése vitathatatlan batorságról tesz tanúságot. Szókimondó nyíltságát az érdekeltek aligha bocsátják meg neki. Meg kell adni, a francia mediokrácia nem dogmatikus. Tanításának lényege az ekvivalencia, erkölcséé pedig az, hogy nem ad módot a választatásra: „Zárt klubja eltűr minden cinkőságot, a szidalmakat is zsebre vágja, és hajlandó mulatni bármiféle igazságon a sajátját kivéve; az üdvözülés feltétele: részt venni a játékban, saját

személyünkkel is bizonyítani azt, hogy minél jobban bíráljuk, annál kevésbé tudunk megenni nélküle.“ Aki ezt az íratlan szabályt megszegei, az nem számíthat arra, hogy érveire érvekké válaszolnak. Ilyenkor nem marad más hátra, mint a támadó személyének diszkvalifikálása. Debray-t is nyilván legérzékenyebb pontjain támadták meg: könyvei, időnkénti fellépése a tévé képernyőjén őt is a mediokrácia tagjává avatja; emellett természetesen azt is felhozzák ellene (s ismerjük el: nem jogosulatlanul), hogy a mediokrácia koncentrikus akciója nélkül élve nem szabadult volna ki dél-amerikai börtönéből.

KRITIKAI MEGJEGYZÉSEK A FIATAL KÖLTÉSZETRŐL (Mozgó Világ, 1979. 3.)

„Tétova jegyzeteket“ ír az utóbbi négy évben fiatal (a legfiatalabb) költőktől-versíróktól megjelent kötetek margójára Veress Miklós, a fiatalok folyóiratának főszerkesztője. A lírikus Veress Miklós ezúttal szigorú, talán túl szigorú kritikusnak mutatkozik, ítéletei kemények, s lehet, túlságosan általánosítók is (tanulmányának címe: *A vers agóniája, avagy az agónia lírája*) — mindenesetre megszivlelendő észrevételeiből hasznos idézni. Szellemes hasonlaltal jellemzi az oly sokat hangoztatott vers-túltermelést: „A vers a mai korban pedig éppen olyan, mint az a sejt, amelynek csak pillanatnyi, minden áron való létezése a fontos, még akkor is, ha azzal a szervezetet elpusztítva, saját halálát készíti elő.“

A most induló magyarországi költők verseiben tünetszerűen ítélt sajátosságokat sorra véve, *Ugróiskolák és iskolamesterek* cím alatt a következőket olvassuk: „Weöres Sándor vagy Pilinszky János költői úton jutott el a lehetséges, akár egyszavas tömörítésig is, ellentétben olyan mai induló lírikusokkal, akik egyszavas és egymondatos és egymetaforás gondolatanyagukat kénytelenek versnyire oldani. A különbség megint képletesen fejezhető ki: a tenger egy csöppje vegyileg tartalmazza mindazt, amiből az egészre következtetni lehet, míg ha valaki egy tengercsoppet old tengerre vízzel és sóval, aligha alkot természetesen. Nagy László például alighanem Lorca-fordításai közben tette tökéletessé azt a rimelési technikát — mert a spanyol asszonánc kívánta —, amelyet minden különösebb próba és egyénítés nélkül vett és vesz át követői sokasága.

Az ilyesmi persze nem újkeletű dolog, megesett már Petőfivel is, amelyet így

ír Zilahy Károly: »Petőfi szilaj Pega-zusa ki-kirántotta magát a külidom zablyái közül, hogy a belsőnek annál inkább eleget tehessen. Az epigonok is elhajtították a gyeplőt, büszkén nekirontva a technika árkanak és bokrának, de a gebék annál csendesebben haladtak.«

Erdekes, amit Veress az ifjú versírók hagyomány szemléletéről mond: „A hagyományhoz való ragaszkodás vagy kapcsolódás veszélyeit ez az új nemzedék elsősorban azért érzékeli, mert modellekben gondolkodik. A váteszi költőt az egyik azért utasítja el magától, mert anakronisztikusnak tartja, sőt komikusnak, a másik azért ragaszkodik hozzá, mert tragikumban gondolkodik. Holott modernebb és realisabb szemléletű költő nem volt hajdan Magyarországon a váteszi Adynál, csakhogy azért, mert ösztönös költősége tudatos társadalomismerttel, uram bocsá, intellektuális tudással is párosult, valamint bátorsággal. Holott modernebb és realisabb szemléletű lírikus nem létezett Magyarországon később József Attilánál, éppen azért, mert zsenialitása nem zárta ki az önismeretet, ösztönössége a tájékozottságot, elkötelezettsége a műveltséget. Ma — közelebbi analógiákkal ne is érveljek — Ady példája csak annyiban fontos, amit magyarságversei szuggereálnak jó néhány fiatalembernek, József Attilából pedig hagyatékul — hadd ne soroljak nevet — csak a szárszói vonatsínek maradtak meg.

Az egyik oldalon tehát a mítoszok — a másikon a mítoszok ellenében valami passzív rezisztencia mutatkozik. Nem csodálom azt a versolvasót, aki a tizedik Dévavára-vers után inkább a hűvös klasszikusokhoz nyúl, valamint azt sem, aki a századik háromsoros közérzeti megállapítás birtokában szorongani kezd. Sokszor az az érzésem, hogy Kőmives Kelemené már nem is a falba van zárva, hanem a lira kövei között sýnlődik, s Dózsát nem saját tisztjei tépik darabokra, hanem a jószándékú költészet csípőfogói. Máskor attól kezdek émelyegni, hogy életem szójátékokkal van föltejtszínhabozva az ég tetejéig.“

Ugyanebben a folyóirat számban lelkiismeretes, megbízható összefoglalást találunk, *Szívárványtalan lesz a birodalom* címmel, Csapody Miklóstól, a romániai fiatal magyar líráról, amelyet versösszeállítás kísér (Cselényi Béla, Zudor János, Egyed Péter, Kőrössi P. József, Markó Béla, Balla Zsófia, Szócs Géza, Palotás Dezső, Adonyi Nagy Mária, Hunyadi Mátyás), valamint Zelei Miklós beszélgetése Gálfalvi Györggyel az irodalmi körökről.

(Folytatás a II. borítóról)

FÓRUM

GARDA DEZSŐ • A szociográfia „közegellenállása” 729
LŐRINCZ JÓZSEF • Hogyan tovább? 730

SZEMLE

PUSKÁS TIVADAR • Ars analitica (a szerkezet líraiságáról) 732
V. KIRÁLY ISTVÁN • Az önkárosító magatartás társadalomlélektana 735
K. L. • Nagy László: Adok nektek aranyvesszőt (Könyvről könyvre) 737
K. L. • Cselényi László: Krétakor avagy lehetőségek egy elképzelt szöveghez (Könyvről könyvre) 739

LÁTÓHATÁR

SZ. J.: Iskoláról — a tények nyelvén; Hajnal, Echinox, Le Monde diplomatique, Mozgó Világ

ILLUSZTRÁCIÓK

Gazda József, Kozma Erzsébet, Tirnován Vid; a költészeti összeállítás emblémája
Plugor Sándor grafikájának egy részlete.

A KORUNK HÍREI

KORUNK GALÉRIA

Augusztus 18.: Pusztai Péter (Bukarest) grafikái. — A megnyitón Aradi József bevezető szavai után Mészáros János mutatta be a kiállított munkákat.

Szeptember 11—14. között szerkesztőségünkben kiállítottuk azokat az eddig beérkezett munkákat, amelyeket a Korunk Galériában szerepelt művészek ajánlottak fel a székyudvarhelyi képtárban az ősz folyamán megnyíló állandó jellegű Korunk Galéria számára.

Szeptember 15.: Józsa János (Korond) kerámiái. — A megnyitón Molnos Lajos olvassott fel korondi tárgyú verseiből, majd az Ördögsekér együttes (Székely Levente, Sinkó András és Kőnczei Árpád) maroszséki népzeneét játszott.

HELYREIGAZÍTÁS. Július—augusztusi számunk 519. oldalán a második táblázat első oszlopának mindkét sorában 1000 munkabíró lakosra jutó olvasandó.

A Korunkról írják

A Korunk hasábjain Papp József András a romániai magyar könyvkiadás mai fellendüléséről írva elégedetten állapítja meg a tudományos és szépirodalmi művek kiadásának mennyiségi és minőségi növekedését. A szerző joggal hiányolja viszont a természettudományi, történelmi és nyelvészeti könyvekhez viszonyítva a közgazdasági témájú munkákat. Hangsúlyozza, hogy a gazdaságtudomány a társadalomtudományok szerves része, egyaránt táplálja az ember humán és egzakt-tudományos ismereteit, az anyagi termelés fejlesztésében való tudatos részvételt szorgalmazva.

ERA SOCIALISTĂ (Simion Buia)

Móricz Zsigmond és Erdély — ez a több mint kapcsolat, termékeny szellemi kölcsönhatás, testvéri egymástól-tanulás és együvé tartozás — ez áll a kolozsvári Korunk idei 5. számának középpontjában. Nem ünnepélyes-szertartásos „évfordulós” számot, hanem izgalmas, ismeretlen vagy legalábbis nem közismert irodalomtörténeti és nagyon is időszzerű társadalomtörténeti materiát vehet kézbe az utóbbi időkben némileg pangó Móricz-kutatástól nem túlságosan elkényeztetett olvasó. [...] A legfőbb kapocs: maga a nagy mű, az Erdély-trilógia. Sohasem volt egyszerűen csak regény Erdély számára. [...] A másik csomópont: a Kelet Népe szerkesztőjének félreérthetetlen magatartása az erdélyieskedő romantikus illúziók uralkodása idején, a negyvenes évek elején: a „Miért szegény Erdély”-ankét, a székely népyomorról szóló cikkek közlése, a mellőzött erdélyi baloldaliak bevonása, a származásuk miatt diszkrimináltak megszólaltatása, a nemzetiségek egymásrautaltságának hangsúlyozása.

ÚJ TÜKÖR (Tánczos Gábor)

A Korunk — különösen új folyamában — céltudatosan törekszik a különböző tudományok egybekapcsolására. A mostani kötet [Korunk évkönyv 1979] a népismeret keretében ennek jegyében született. A tanulmányok sokféleségét szemléltetik a köztük föllelhető ellenpontok: tudományos kutatás — népszerűsítés; anyagközlés — ismeretterjesztés; hagyományos megközelítés — modern módszerek alkalmazásának igénye; elemző tanulmány — vitacikk; filológiai pontosság — publicisztika; derűlátás — kételkedés; kritikai szemlélet — délibábos lelkesedés. A kötet tanulmányai szerint a mai romániai magyar népismeret legnagyobb gondja a néphagyományok ápolása, másként fogalmazva, hol a helye a népi kultúrának a mában, meddig élnek a régi formák és mi a jövő útja. [...] Vitára ingerlő írásaival együtt is tanulságos, sőt izgalmas olvasmány [...].

FORRÁS (Kósa László)